PG
7158
S4
04236
1910
c.1
ROBA

METODYCZNY ROZBIÓR

POWIEŚCI

OGNIEM I MIECZEM

HENRYKA SIENKIEWICZA

OPRACOWAŁ

TADEUSZ CZAPCZYŃSKI

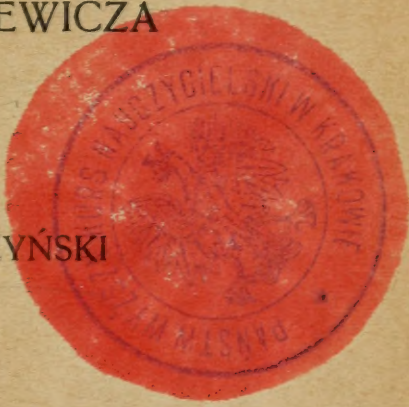

L. inw. 1431

NAKŁAD GEBETHNERA I WOLFFA
WARSZAWA — KRAKÓW — LUBLIN — ŁÓDŹ
POZNAŃ — WILNO — ZAKOPANE

KRAKÓW. — DRUK W. L. ANCZYCA I SPÓŁKI.

Kazimierzowi Wóycickiemu

poświęca

Autor.

»Dajcie nam jakieś inne światy i inne jakieś przestrzenie, w których piersi, zgorączkowane od miejskich wyziewów, odetchną choć raz swobodnie i szeroko«.

Henryk Sienkiewicz.

Przy opracowywaniu metodycznego rozbioru[1]) »powieści z lat dawnych« Henryka Sienkiewicza p. t. »Ogniem i mieczem«, wydanej po raz pierwszy w roku 1884, a obecnie przepisanej przez program Ministerstwa W. R. i O. P. jako lektura obowiązkowa w siódmym oddziale szkoły powszechnej i w czwartej klasie szkoły średniej, przejść musimy przez te wszystkie stopnie, przez jakie przechodzi każdy nauczyciel, przystępujący do pracy szkolnej, a mianowicie:

a) zapoznać się z psychiką młodzieży w tym okresie rozwoju,

b) poznać wartość utworu ze względu na tę psychikę,

c) obmyśleć środki metodyczne, przy pomocy których na tle danego utworu osiągnąćbyśmy mogli jaknajłatwiej cele, wskazane przez program nauczania języka polskiego, wydany przez Ministerstwo W. R. i O. P.

---

[1]) Praca ta wykonana została na tle wykładów i ćwiczeń w »Instytucie nauczycielskim T. N. S. Ś. i W.« Koła łódzkiego w Łodzi w semestrze 1921/2.

I.

Jeśli chodzi o psychologję młodzieży trzynastoczy czternastoletniej, często też starszej, to posiadamy szereg prac, które się tym okresem szczegółowo zajmują i podają wskazówki, w jakim kierunku zmierzać powinna kształcąca i wychowawcza zarazem praca nauczyciela. Na pierwszy plan pod tym względem wysuwają się ostatnie prace dr. St. Kopczyńskiego i dr. T. Jaroszyńskiego [1]), którzy na podstawie obcych i własnych badań podali charakterystykę tego przełomowego w życiu młodzieży okresu.

Jest to okres »zakłócenia równowagi psychicznej, osłabienia władz intelektualnych i wzmożenia afektywności«. Z poszczególnych władz psychicznych słabnie przedewszystkiem wrażliwość zmysłów, zwłaszcza dotykowych, wzrokowych i słuchowych, rozprasza się uwaga i powoduje tak znane w tym okresie roztargnienie, również słabnie żywa dotąd pamięć, zaburzeniom też podlega kojarzenie wyobrażeń. Wyobraźnia staje się jednak żywsza, bujniejsza, odznacza się niejednokrotnie oryginalnością, barwnością i plastycznością, a nadto zjawiają się dowody wyobraźni twórczej tak na polu artystycznem, jak technicznem. Osłabieniu ulega też zdolność abstrahowania, logicznego myślenia, rozumienia i wnioskowania. Wszystkim zaś tym objawom towarzyszy skłonność do zbyt łatwego męczenia, nadto zjawiają się najrozmaitsze, a niezbyt przecież rzadkie objawy patologiczne.

W sferze uczuciowej zmiany są nierównie silniejsze. Jako cecha najbardziej znamienna występuje nie-

---

[1]) Dr. S. Kopczyński: Wiek przejściowy, Przegląd pedagogiczny z. 6/7. r. 1921. Dr. T. Jaroszyński: Higjena wychowawcza, odb. 1921. Wyd. M. Arcta, Warszawa.

równość i zmienność usposobienia i nadmierna skłonność do wzruszeń i do wybuchów uczuciowych. Budzi się też altruizm i przyjacielskość, a na tle tych współczucie w dziedzinie zagadnień społecznych. Nie brak też, ale objawy te występują rzadziej, samolubstwa, niejednokrotnie rodzi się też wygórowana ambicja, nawet próżność, pewność siebie, dochodzące czasem do manji wielkości. Co się tyczy uczuć moralnych, poczucia dobrego i złego postępku, zadowolenia po spełnieniu dobrego uczynku, wstrętu i obrzydzenia po spełnieniu złego, uczucie to się potęguje, choć nie brak objawów przeciwnych, moralnego znieczulenia. Na ten okres rozstroju przypada też największa liczba kar za złe zachowanie się i za nieobowiązkowość.

Uczucie estetyczne, zamiłowanie do piękna wogóle, do muzyki, rysunków, poezji, kwiatów i obrazków, do wykwintnego stroju i t. p. potęguje się ogromnie. Najsilniejszym jednak wahaniom ulega, przechodzące tak często swój kryzys, uczucie religijne.

Wreszcie i przejawy woli ulegają zmianie bądź to przez spotęgowanie się pewności siebie, dochodzącej do narzucania wpływu innym, bądź to przez przewagę, zwłaszcza u dziewcząt, suggestyjności. Obok tego występują objawy patologiczne od uporu czy histerji począwszy, aż do samobójstw.

Jak zatem widzimy, zjawiają się nowe popędy, uczucia, głęboko oddziaływujące na wolę i charakter młodzieży, występują nowe upodobania i ujawniają się pewne uzdolnienia i zamiłowania.

Nauczyciel języka polskiego z tej przemiany psychicznej wyciągnąć musi odpowiednie wnioski. Chodzi mianowicie o to, aby przez nieostrożność i ślepotę nie narazić na szwank tych stron życia psychicznego, które ulegają osłabieniu, a jednak przecież ich nie zaniedbać, ale pośrednią drogą, jakby przygodnie wpływać na ich

stały rozwój przy pomocy innych funkcyj psychicznych. Jak z pracy dr. Kopczyńskiego wynika, funkcjami temi, na których oprzeć się winna praca nauczyciela języka polskiego, będzie rozwijająca się wyobraźnia, uczucia społeczne, narodowe, altruistyczne, moralne i estetyczne, wreszcie budząca się do czynu wola. Na tle tych czynników, przy ich pośrednictwie, przez zaspakajanie na tem polu budzących się zainteresowań, będzie można wpłynąć na to, by funkcje, ulegające osłabieniu nie zamarły, ale przez wytworzenie dla nich jaknajbardziej sprzyjających warunków, przez ścisłe liczenie się z zainteresowaniami tego wieku, jakby mimowiednie się rozwijały, a nadto czuwać będzie można, by budzące się nowe strony życia psychicznego nie uległy zboczeniu. Zwłaszcza podkreślić tu trzeba zainteresowania, dotyczące idealnych treści rzeczy, i uczucia wyższe, jak miłość ojczyzny, domu rodzinnego, jak zainteresowania estetyczne, religijne i budzące się zczasem naukowe, nadto owe objawy marzycielskości i opartego na uczuciu idealizmu, na które zwraca tak silną uwagę L. Nagy czy też Claparède [1]). Te cechy wśród młodzieży polskiej płci obojga stwierdziły też badania młodzieży pułtuskiej [2]), gdzie czynnik patrjotyczny, odczucie pracy obywatelskiej i służby narodowej wystąpił na plan pierwszy.

Jak z tej krótkiej analizy psychologicznej okresu dojrzewania młodzieży widzimy, jest to okres dla nauki języka polskiego bardzo sprzyjający, ale jednocześnie spada na ten przedmiot prawie cały ciężar od-

---

[1]) L. Nagy: Psychologie des kindlichen Interesses. Päd. Mon. v. Meumann. Lipsk 1912. Ed. Claparède: Psychologja dziecka i psychologja eksp. Warsz. 1918.

[2]) Tadeusz Czapczyński: »Ćwiczenia w mówieniu«. Ministerstwo W. R. i O. P. Skład główny: Książnica Polska. Warsz. 1922.

powiedzialności za dalsze urobienie się duchowe. Zdają sobie dobrze sprawę z tej odpowiedzialności szkoły poszczególni, choć tak nieliczni autorowie, którzy poruszali sprawę lektury, zwłaszcza domowej. St. Karpowicz[1]), żądając od szkoły wyrobienia samodzielności i przygotowania do życia, tak streszcza zadania lektury: ma ona zaznajamiać młodzież z całem jej otoczeniem, z życiem i stosunkami bliźnich, wytwarzać coraz bardziej odpowiadający rzeczywistości pogląd na stanowisko człowieka w przyrodzie, w rodzinie, koleżeństwie, kraju; zaprawiać do czynu, zachęcić do poznawania i umiłowania piękna w naturze i w harmonijnem ukształtowaniu czy to wytworów sztuki czy stosunków życia; nauczyć prawdę i piękno tak poznać i tak ukochać, żeby ich wcielenie za cel wziąć i ku niemu niewzruszenie dążyć. Również zdaje sobie sprawę z tego i L. Skoczylas[2]), który obok innych wartości żąda od lektury szerzenia »kultu heroizmu i piękna«, czy I. Stein[3]), który takie przedewszystkiem dzieła chciałby dać do rąk młodzieży, »co naprawdę służyć mogą do podtrzymania wiary w przyszłość i posłannictwo narodu w dziele realizacji najwyższych ideałów ludzkości, do rozszerzania i pogłębiania mającej tak wspaniałą tradycję kultury polskiej, do ożywienia bohaterskości i ofiarności i do wytworzenia lub spotęgowania tych sił, których narodowi do realizacji tych wysokich dążeń koniecznie potrzeba, aby nie bujały jedynie w sferach bezpłodnych marzeń lub nie kończyły się wzruszającą na chwilę deklamacją«.

---

[1]) »Nasza literatura dla młodzieży«. Warszawa 1904, nakł. Księgarni naukowej.

[2]) »Lektura powieści w szkole średniej«. Lwów 1914. Nakład fund. nauk.

[3]) »Lektura polska w szkołach średnich i seminarjach naucz.«. Lwów 1917. Nakł. Rady szkoln. kraj.

Mimowoli budzi się z kolei pytanie, na jakich utworach oprzeć się ma nauka języka polskiego, by spełnić te zadania? W Niemczech np. jako lekturę najodpowiedniejszą dla okresu przełomowego uważa się poezję bohaterską (Heldenpoesie), która, zdaniem Dr. Ottona von Greyerz[1]), dać może przykład młodzieży zdrowej, dla słabej, rozmarzonej stanie się pobudką do czynu, wszystkich zaś podniesie na wyżynę bohaterskiego czynu. W szkole polskiej rolę tę spełnić ma z polecenia ministerstwa »Ogniem i mieczem«. Należy zatem rozpatrzeć, o ile ono odpowiada tym celom, o ile zaspokoić potrafi zainteresowania uczuciowe, dać pokarm wyobraźni, zachęci do czynu, a jednocześnie przyczynić się zdoła do rozwoju czynników intelektualnych.

Odpowie nam na to pytanie w znacznej mierze przedewszystkiem przegląd sądów najwybitniejszych krytyków, dotyczący wartości tak ideowej, jak formalnej strony powieści H. Sienkiewicza. Sądy te podajemy nieco obszerniej ze względu na to, że z powodu wyczerpania odpowiednich prac niełatwo dziś nauczycielowi zapoznać się z niemi bezpośrednio.

II.

»Od czasu, jak śmiercią lub milczeniem wielkich poetów zamknęła się u nas epoka wielkiej poezji, nie wydał naród w literaturze pięknej nic takiego, jak to dzieło Sienkiewicza« — taką ocenę ostateczną wydaje Stanisław Tarnowski, entuzjastyczny zwolennik »Try-

---

[1]) »Der Deutschunterricht als Weg zur nationalen Erziehung«. Pädagogium. B. III. Lepzig 1914. Verlag v. J. Klinkhardt, str. 319 i n.

logji«. A do tej oceny dochodzi na podstawie obszernej analizy, w której jako dodatnie cechy powieści podnosi: przedewszystkiem serdeczne, prawdziwe i rzetelne, intuicyjne odczucie istotnej, tragicznej treści historji XVII. w., które pozwala autorowi przedstawić wszystko, co w tej historji »było tragicznego i heroicznego, wszystko, co najboleśniejszego w stanie Rzeczypospolitej i co najszlachetniejszego, najwyższego w jej duszy«. Na tem tle kreśli Sienkiewicz niezmierne bogactwo uczuć, obrazów przyrody, dziesiątki postaci, maluje sceny zbiorowe i nieporównane bitwy, którym potrafi nadać ruch, życie, plastyczność, wielki charakter dziejowej sprawy. A czyni to wszystko Sienkiewicz w sposób prosty, bez dawnej archeologji i przesady, dając życie prawdziwe we wszystkich objawach życia szlacheckiego i kozackiego, bez historjozofowania, ujmuje zaś całe to życie w przystosowany do epoki naturalny język. »W języku, jak w pomysłach i figurach tej powieści, niema żadnej manjery, żadnych sztuczek, jest tylko sztuka« — tak kończy Tarnowski swą analizę, by przejść do oceny wartości moralnej, uszlachetniającej, sięgającej do głębi sumienia [1]).

Równie entuzjastycznie ocenia »Ogniem i mieczem« w swej literaturze Aleksander Brückner [2]). Na czoło zalet wysuwa on umiejętny wybór epoki, w której znajduje upust atawistyczny animusz Sienkiewicza, niewyczerpaną wyobraźnię i epiczny rozmach, przyczem za cechę dodatnią poczytuje to, że autor nie wziął za bohaterów postaci historycznych. Wartości epickie widzi w malowniczości i plastyce, zwłaszcza, jeśli chodzi o malowniczość zewnętrzną, o ruch mas czy jednostek, o sztukę kontrastów w akcji czy osobach,

---

[1]) St. Tarnowski: Hist. lit. pol. VI. 2. str. 423.
[2]) II. str. 454—462.

o kompozycję pierwszo i dalszorzędnych postaci, o tło, umiejętność przedstawiania i wynajdowania przygód czy wreszcie o indywidualny język osób czy archaizowany, przystosowany do epoki. Te wszystkie środki składają się na prawdziwą epopeję, którą broni przed zarzutami jednostronności, a której przypisuje ogromną wartość moralną. Ostateczną ocenę ujmuje Brückner w następujące słowa:

»Poprzedników miał (Sienkiewicz) tylko w »Panu Tadeuszu«, który poetę też od mętów i kwasów chwili leczył i chronił, i w »Śpiewach historycznych«, które również wznosić i krzepić miały umysły stroskane, zwątpiałe, niepomne dawnej chwały«.

Na jeszcze wyższym stopniu zachwytu stoi Antoni Potocki [1]), który upojony zbiorowym obrazem czasów i ludzi szlacheckich, nie analizę utworu, ale pean pochwalny kreśli na cześć autora »Trylogji« w swej »Literaturze współczesnej«. Zachwyca się zatem żywą zjawą historji, pełną obrazów, życia, ruchu, barw, genjalnem odczuciem treści życia gminu szlacheckiego, jednem słowem: »cudem życia«. »Trylogja« dla niego, to akt samoobrony samozachowawczego instynktu plemienności polskiej. Sienkiewicz umiał się wczuć w treść instynktu rasowego, umiał się odwołać do najniższych i najwyższych pobudek współczesnego Polaka i przez to trafić do serc wszystkich.

Pod względem formy uważa Potocki »Trylogję« za romans awanturniczy, ale o olbrzymim przepychu palety, rysunku, obserwacji i inwencji, o nieporównanej giętkości i ruchliwości wyobraźni, darze kompozytorstwa dekoracyjnego, o darze wydobywania w każdym efekcie jego najbardziej świetnej błyskawicy, przytem o nieporównanej pamięci plastycznej i zdolności kompozycyjnej.

[1]) Literatura współczesna, t. II, str. 272.

W »Szkicach« zaś »i wrażeniach literackich«[1]) twierdzi, że »niema w »Trylogji« architektonicznie wymęczonej budowy«, każdy epizod ma swoją wartość dla akcji, — a chociaż brak jednego bohatera dla jedności dzieła, to jednak niema ani jednego intruza, ani jednej postaci pożyczonej lub sfałszowanej, są natomiast w olbrzymiem bogactwie prawdziwi ludzie.

Postacią ogniskową, przedstawicielem jedności akcji jest szlachetczyzna, gmin szlachecki w całej swej niemal liczebności, we wszystkich swoich odmianach i tak w całość powiązany, jak się sam wiązał w dziejach.

Jaki bohater — taka akcja, przeciętna, jak jej bohaterowie, ta przeciętność zaś akcji jest czemś genjalnem, — ale obok tego są też wiekopomne podniesienia ducha, na które zdobyć się potrafi genjusz tłumu.

Akcja rozpierzcha się i znów kleci w tysiące epizodów.

Nie jest to epopeja narodowa, ale powieść gminno-szlachecka, która toczy się tak szeroko, tak swobodnie, jak gawęda szlachecka.

Ponadto cechuje »Trylogję« mistrzostwo artyzmu historycznego, niezaprzeczonego i oryginalnego, przyminające autorów pamiętników z dawnych czasów i t. p., wyrażające się w odczuciu kolorytu epoki, ducha epoki i ducha narodu. Te cechy wspomógł talent malarski, pozostający w związku z rozwojem współczesnego Sienkiewiczowi malarstwa historycznego.

Dzięki tym cechom »Trylogja« zdobyła sobie największą poczytność, miłość czytelników, niosąc »cud nawracania« w odległe strony ojczyzny.

Ign. Chrzanowski w swej przepięknej syntetycznej

---

[1]) Lwów, Tow. Wydawn. 1903.

[2]) Henryk Sienkiewicz, Kraków 1917, Nakład S. A. Krzyżanowskiego.

książeczce o Sienkiewiczu uważa go za »jednego« z największych pisarzów, jednego z najpotężniejszych władców słowa, jakich miała Polska przez wszystkie wieki swojej literatury«.

Przedewszystkiem widzi w nim »wielkiego artystę z bożej łaski«, obdarzonego ogromną zdolnością postrzegania rzeczywistości, bujną i żywą fantazją, talentem nadawania swoim wizjom artystycznym plastycznego wyrazu czy to naturze czy wypadkom czy też ludziom, których rozmaitość duchowa jest wprost nieprzejrzana, a »wszystkie mają zawsze swoje własne i twarze i ruchy i głowy i serca i słowa«. Podkreśla też to, że Sienkiewicz jest wielkim realistą, »jednym z największych w literaturze powszechnej«, ale realistą artystycznym, który nie rezygnuje z piękna i ideału. Nikt nie potrafił tak, jak Sienkiewicz, »harmonijnie godzić z sobą dwóch światów, rzeczywistości i ideału«, nikt nie osiągnął takiéj »równowagi między pierwiastkami piękna i prawdy«.

»Wszystkie jego postaci mają w sobie prawdę życia«, niema wśród nich ideałów, ale »wszędzie prawda życia łączy się z pięknem, a poprzez mrok i szarzyznę rzeczywistości prześwieca światło i blask ideału«. Wynika to z jego optymistycznego poglądu na świat, który ma swe źródło »w głębokiej, mocnej i żywej wierze, że pomimo łez i jęków życie ma jednak sens i wartość«. Stąd też kreacje jego wyrastają ponad normę przeciętności. To też powieści historyczne S. dzięki tej wielkości ducha artysty »są i będą najpiękniejszą, najdroższą poezją, na jaką się literatura polska w drugiej połowie XIX w. zdobyła«.

Ponadto zdumiewa Sienkiewicz nieprzebranem bogactwem walorów estetycznych. Obok osób i sy-

tuacyj pełnych humoru [1]) są postaci i sytuacje wzruszające do łez i tragiczne. »W jego powieściach jest nie mniej wdzięku, jak wzniosłości, zarówno groźnej i ponurej, jak podniosłej, wlewającej w serca otuchę i wznoszącej je ad astra, nie mniej piękna plastycznego, zmysłowego, jak idealnego, uduchowionego, nie mniej poetycznego liryzmu radości życia, jak jego smutku«.

Realizacji dla tych swoich poetyckich pierwiastków szukał on przedewszystkiem w przeszłości, którą »wskrzesił tak poetycznie, jak nikt od śmierci Słowackiego«.

I tu omawia obszernie Chrzanowski chwilę, w której wyszła »Trylogja«, epokę, kiedy duszy narodowej groziło bardzo poważne niebezpieczeństwo tak z zewnątrz, jak i z wewnątrz. Sienkiewicz unarodowił wprost całe masy zapominających o polskości Polaków. »Przecie nigdy jeszcze żadna książka polska nie była tak poczytna, jak »Trylogja«; przecie nie Mickiewicz, tylko Sienkiewicz dożył tego szczęścia, że książki jego »zbłądziły pod strzechy«; przecie to nie bajka, tylko szczera prawda, że chłop polski dawał na mszę za duszę Podbipięty, że na Litwie i w Prusach, w Rosji i w Ameryce niejedna dusza polska, która w połowie już zatraciła swoją polskość, odzyskiwała ją w całej pełni po przeczytaniu »Trylogji«.

»Strach pomyśleć — mówi Chrzanowski — czem bylibyśmy dzisiaj po roku 1863 bez Sienkiewicza, bez jego »Trylogji«.

Ta ocena Chrzanowskiego, to chyba najsilniejszy argument za wprowadzeniem Sienkiewicza do szkoły.

---

[1]) Specjalnie humorem Sienkiewicza zajmuje się Stefan Papée w książce p. t. »H. Sienkiewicz jako humorysta«. Poznań 1922. Nakł. księg. Fr. Gutowskiego.

W. Bruchnalski [1]) podkreśla doskonałość elementów, składających się na twórczość, materjału tworzenia i narzędzia-języka, uniwersalność, wyczucie opornej wierności i wiernego oporu, jako emanacji energji Polski, koniecznej do jej bytu i istnienia. Pierwiastek heroiczny i energetyczny tkwi zdaniem Bruchnalskiego we wszystkich ludziach kreacji Sienkiewicza, który nie uznaje człowieka bez energji. Cechą więc jego rozmnożycielstwo idei siły, mocy, oporu i energji. Dzięki temu Sienkiewicz podnosił moralność narodu, budził uczucie niepodległej, samoistnej siły, niepodległej, samoistnej myśli, rozpłomieniał serca miłością wszystkiego, co przypominało dawną świetność Polski, a pobudzało do niezliczonych dla szczęścia jej i przyszłości ofiar.

Dr. P. Zieliński [2]) w »Trylogji« widzi naukę o głównej chorobie, przeżerającej społeczne i polityczne życie Polski w. XVII — prywacie osobistej, rodowej czy klasowej, a znaczenie wychowawcze upatruje w umiejętności pobudzenia naszego uczucia.

Rozpatruje też Zieliński zarzuty, że Sienkiewicz pominął szereg stron życia polskiego: sejm, szkoły, sejmiki, spory religijne i t. p. — ale tłumaczy, że tego żąda tylko nienasycony czytelnik. Natomiast podkreśla inny bardzo ważny moment, że tak rozmaite bitwy opisuje Sienkiewicz zgodnie z techniką wojenną XVII w.

Ale najwyżej może w tym hymnie pochwalnym stanął Józefat Nowiński [2]), któremu »epopeja S. przewaliła się przez duszę«. »Sienkiewicz, zdaniem jego, zmusza nas do odczuwania niby bezpośrednio (bo

---

[1]) Sienkiewicz 1917. H. Altenberg, G. Seyfahrt, E. Wende i Sp., Lwów-Warsz.

[2]) Idea Polski w dziełach Sienkiewicza. Zamość. Zygmunt Pomarański i Spółka.

[2]) Sienkiewicz. Gehethner i Wolff. Warsz. 1901.

jakby bez pamięci na postaci pojedyncze) grozy i mocy żywiołowej i piękna olbrzymiego i życia nietylko w narodach całych, lecz nawet w ideach, co je uduchowiają« (str. 23), ma nieporównaną moc jasnowidzenia w odtwarzaniu jednostek zbiorowych, przyczem unika jednostajności, wolny od wszelkiej tendencji, potrafi dać nam harmonję i równowagę sprawiedliwości. »Sercem i wyobraźnią czujemy tu Rzeczpospolitą taką, jaką rozumowi naszemu przedstawia bezstronna i ścisła krytyka historyczna największych uczonych współczesnych« (str. 25).

Przechodząc do analizy szczegółowej, podziwia Nowiński tajemnicę tworzenia w jednej osobie człowieka i wcielenia idei, co dał S. w postaci Jeremiego, Chmielnickiego i innych, poczem rozbiera bogactwo innych typów Sienkiewiczowskich, bitwy, szturmy, ataki, wspaniałość scen, obrazów, suggestję stylową, porównania epickie, wyraziste zwroty i t. p.

Obok jednak entuzjastycznych ocen, których nie wyczerpaliśmy, nie można zamilczeć, że były i krytyki, ale krytyki, które jednak nie potrafiły umniejszyć wielkości dzieła. Do pierwszych należał Piotr Chmielowski [1]).

Na tle przemijającej sławy Deotymy i Kaczkowskiego określa Chm. znaczenie sprawiedliwej krytyki. Podaje genezę pomysłu na podst. »Szkiców« Kubali (str. 61), gdzie jest wzmianka o Skrzetuskim. Bohater nie wpływa na wypadki, spełnia tylko swój obowiązek. Brak przyczynowego związku między intrygą a wypadkami hist., bohater bez znaczenia, wprawdzie zdobywa autor przez to wierność historyczną, ale traci jedność kompozycyjną, wreszcie historja, ujęta w obrazy, przerosła intrygę miłosną.

[1]) Henryk Sienkiewicz w oświetleniu krytycznem. Lwów-Warsz. 1901.

Odmalowanie epoki przygotował S. gruntownie na tle szkiców, monogr. pamiętn. diarjuszów i t. p., dając ich parafrazę, nawet przytaczając dosłownie.

Nie dał objektywnego obrazu przeszłości w przedstawianiu przyczyn rebelji, w pobieżnem odtworzeniu klęsk Polaków, w fałszywem przedstawieniu roli, jaką odegrał Jeremi — stąd wynika, że »O. i m.« staje się apologją gospodarki szlacheckiej na Ukrainie, a choć się znajdą bezstronne szczegóły, to skupienie całości i oświetlenie optymistyczne powodują, że efekt, jaki chciał S. osiągnąć, przy czytaniu krytycznem ginie.

Omówiwszy krytycznie i nieco ironicznie treść z uwydatnieniem rozwoju akcji i charakteru osób, zaznacza bogactwo postaci, znamienne rysy w ich kreśleniu, bogactwo temperamentów i to, że »wszystkie one żyją życiem własnem«.

»Co do artystycznego obrobienia, to u tak znakomitego stylisty, jakim jest Sienkiewicz, nie mogło być inne, jak znakomite«.

»Talent to, jak wiemy, w najpełniejszem znaczeniu wyrazu plastyczny. Ludzi jego, krajobrazy i sceny widzi się wyraźnie w całej ich postaci i rozmiarze, w całej różnorodności barw i odcieni. Każda z występujących osób ma właściwy sobie język, którego nie zapomina nigdy, bo jest jej przyrodzony, z nią razem stworzony. Jeżeli przypomnimy sobie znaczną liczbę tak głównych, jak podrzędnych kreacyj, to ogarnie nas zdumienie nad obfitością w utworzeniu i konsekwencją w przeprowadzeniu tych różnorodnych sposobów wyrażania się« (str. 88).

»Z tym nadzwyczajnym talentem łączy się szczęśliwie utrzymana miara artystyczna zarówno w nastroju całości, jak szczegółów, zarówno w rysunku postaci, jak w nakładaniu barw. Biorąc ogółem, autor nie daje się unieść ani niepotrzebnemu liryzmowi, ani

zbyt chłodnemu i wyrachowanemu rozsądkowi, nie popada ani w przesadną patetyczność, ani w poziomą trywjalność; nie pozwala się przechylić zanadto ku jaskrawości, ani też dopuszcza wyblakłości. Nad wszystkiem panuje rozmysł artystyczny, do wysokiego stopnia wyrobiony i pewny siebie«.

»Gdyby te przymioty w najwyższej istniały skali i gdyby współdziałały z sobą zawsze harmonijnie, mielibyśmy arcydzieło stylu. Zbliża się wprawdzie do niego powieść »Ogniem i mieczem«, ale niem nie jest« (str. 88).

Za najlepsze w utworze uważa Chmielowski drobne rysy, w podpatrywaniu i odtwarzaniu których Sienkiewicz jest istotnym mistrzem. W połączeniu jednak scen w wielki obraz widzi już znaczne braki, a mianowicie pewną jednostronność, polegającą na tem, że w treści opowiadania przeważa zanadto żywioł wojenny. Wolałby Ch. kilka umiejętnie wybranych bitew, a miejsce, przez opuszczenie innych uzyskane, możnaby — zdaniem jego — obrócić na wszechstronniejsze zobrazowanie ówczesnego życia (str. 59). I tu następuje wyliczenie szeregu błędów: jak skupienie całego życia politycznego i społecznego Rzeczypospolitej na Ukrainie, która jest główną widownią działania, pominięcie ogólnych stosunków politycznych kraju, niewyzyskanie roli Ossolińskiego i elekcji króla, ograniczenie żywiołu ludzkiego do szlachty, Kozaków i czerni, a pominięcie szlachty niewojennej, mieszczan i Żydów, którzy występują tylko jako ofiary rzezi.

Co do bitew, to zarzuca Ch., że wywierają wrażenie bitew malowanych, niezgodnych jednak z prawdą realną.

Podkreślając bogactwo kombinującej wyobraźni w obmyślaniu trudności i środków ich przełamania, zarzuca jednak S., że »raczej chciał drażnić ciekawość

czytelnika, aniżeli spełnić artystyczne zadanie w raz obranym kierunku« przez konsekwentne rozwijanie przygód, które często przerywa, by ogólnikowo dopowiedzieć ich koniec (str. 93).

Dalsze zarzuty dotyczą pewnych nieścisłości geograficznych, braku osobistej znajomości Ukrainy, co powoduje konwencjonalność w opisach stepu — chociaż twierdzi, że »takie i tym podobne usterki nie szkodzą oczywiście dziełu«, ale ich nie pomija, podkreślając np. miejsca słabsze pod względem nastroju, trącące pewną przesadą lub melodramatycznością. Również dopatruje się Ch. usterek pod względem stylu, który »wyborny w odtwarzaniu mowy osób, w opowiadaniu szczegółów nie został utrzymany w jednostajnym tonie co do całości«, (str. 98), autor, zwłaszcza pod koniec powieści przemawia językiem własnym. Wreszcie krytykuje Ch. błędne formy języka małoruskiego.

Ostateczną ocenę »Ogniem i mieczem« ujmuje Ch. w następujące słowa: »Brak zlania w jedną organiczną całość dwu pierwiastków, składających »powieść z lat dawnych«, jednostronność historyczna w malowaniu zdarzeń i osób, jednostronność artystyczna w daniu bezwzględnej przewagi scenom wojennym, wadliwe zakończenie, będące raczej ucięciem, aniżeli zaokrągleniem, nieutrzymanie stylu w całości: oto wady, nie dozwalające nam widzieć arcydzieła w utworze Sienkiewicza. Nie jest to jeszcze wielka i pięknie przeprowadzona kompozycja, ale tylko świetnie nieraz wykonane jej cząstki. Nowelista nie przemienił się tu jeszcze w doskonałego powieściopisarza, lecz w każdym razie dał dzieło znakomite, które i artystycznemi zaletami i przypomnieniem chwały a dzielności przodków głębokie i trwałe wywarło wrażenie« (str. 101).

Tę ostrą krytykę »Ogniem i mieczem«, wywołaną przez »zbyt wielkie pochwały«, »przesadne unie-

sienia i zachwyty«, pragnącą we właściwem świetle przedstawić utwór i zaoszczędzić »nagłego zwrotu w opinji«, podyktowaną, jak się sam Ch. wyraża, przez »ducha sprzeczności« i »opozycji« w interesie własnym autora powieści — złagodził dość silnie w broszurce wydanej u Zukerkandla dla młodzieży. Jak i poprzednio zarzucił Sienkiewiczowi brak wszechstronnego obrazu życia XVII w., brak zwłaszcza odtworzenia motorów życia kulturalnego, malowanie postaci z fantazji a nie osób historycznych, uolbrzymianie niesłychanej dzielności osób, fantazję dopełniającą, pewne zależności literackie. Ale czyniąc jednak te zarzuty, stwierdzał przecież, nierównie silniej niż poprzednio, że Sienkiewicz umie się przedrzeć do najskrytszych skrytek serca ludzkiego, że ma szerokie pojęcie o przyrodzie i człowieku, że zdobywa się na olbrzymią wielostronność typów i bogactwo postaci, że ma ogromny talent plastyczny, który potrafi ująć całość wielostronną człowieka i zjawiska, że przestrzega prawdy przedmiotowej, ścisłości historycznej, że stosunek fikcji do prawdy u niego nie razi, że odznacza się umiejętnością utrzymywania ciekawości czytelnika. A jeśli do tego się doda, że Chmielowski żywo odczuwał zasadnicze podłoże duchowe Sienkiewicza, ów powiew idealizmu, z którego zrodziła się »Trylogja«, ową poezję, wzniosłość, wielkość, zdrowie, nieśmiertelność i młodość, których S. wymagał w powieści, to zrozumiemy, że zarzuty Chmielowskiego, odbite zresztą przez innych krytyków, mają tylko względną wartość, opartą na różnicy przekonań.

Daleko silniejsze zarzuty czyni Feldman, rozważając »Trylogję« na tle reakcji szlacheckiej po r. 63. Na tem tle widzi w Sienkiewiczu »doskonałego wyobraziciela przeciętności narodu, historycznej jego reprezentacji: szlachty« (t. I. str. 163). Wprawdzie nie zaprzecza swojskości, polskości, budzenia wspomnień,

marzeń, entuzjazmu, wartości epickich, zestawia nawet »Trylogję« z dziełami Homera, ale stawia ją niżej od »Pana Tadeusza« i zarzuca brak ziarn na przyszłość, brak krytycyzmu w tendencji »pokrzepiania serc«, w wyborze epoki smutnej i tragicznej, na błędy której ma oczy zamknięte, w obronie wstecznictwa przeszłości. Zwalczając jednak tak bezwzględnie wewnętrzną treść, uchyla czoła przed wartościami zewnętrznemi »niezrównanego artysty«.

Niezrównany artysta tworzy ludzi — pisze Feldman — z najwyższą plastyką i konsekwencją zewnętrzną; z dzieła jego bije duch zewnętrzną plastyką zachwycający bez wyjątku wszystkich, umiejących czuć piękno; z dzieła jego bije też łuna gorąca, bije la gloire, tak miła każdemu narodowi; podnosi ono uczucie narodowe wizjami świetnemi, nieraz wzniosłemi, — to artyzm wspaniały i zasługa wspaniała; Homer to polski pod wieloma względami...

Oto wyimki zdań co do wartości zewnętrznej »Trylogji«, którym Feldman przeciwstawia stale jałowość i wsteczność historjozofji.

Stanisław Brzozowski, który stał na czele tej żywej kampanji przeciwko Sienkiewiczowi, uważa powieść jego za »najbardziej ustalony w sobie i zakończony typ artystyczny«, który ma »swoją własną estetykę i swój własny styl artystyczny«. Podobne cechy, jak u Sienkiewicza, »spotkać możemy u takich klasyków polskiej literatury, jak Kochanowski i Fredro«. »Być może najgłębszą z tych cech jest jakaś dziwna ufność. Jest nienaruszona i zasadnicza wiara w dobro świata i pogodę«. Ponadto odrazu »ogarnia nas niezmiernie swojskie powietrze«, które sprawia, że pod czarem S. zapominamy o wszystkiem. Ale w tej najwyższej pochwale tkwi jednocześnie najsilniejszy zarzut: »skończone, jasne, klasyczne widzenie S. stało

się wobec życia otaczającego kłamstwem, kłamstwem tem niebezpieczniejszem, że było źle pogrzebaną, źle przezwyciężoną prawdą przeszłości. Jest on skończonym przez ograniczoność, plastykiem przez ślepotę, artystą przez bezwiedny egoizm. Sienkiewicz klasyk warstwy, której byt cały ulegał rozkładowi, dawał świat skończony gdyż rzeczywistości nie widział«. »Sienkiewicz zamknął oczy na żywą teraźniejszość, oślepł na budzące się naokoło nowe życie, ogłuchł na straszliwy ból walki o nie, aby tylko nie utracić piękna, w którem rozkochało się serce jego. S. zatrzymuje się na samem widzeniu, nie szuka i nie bada. Z dziejów naszych zrozumiał tylko rozmach sił czysto fizyczny, dlatego jego epopeja polska jest właściwie karykaturą polskości, apoteozą tego wszystkiego, co było w niej najlichsze. Jest on klasykiem polskiej ciemnoty, szlacheckiego nieuctwa. Popularność S. pośród warstw ludowych, to zaraza szlacheckiego lenistwa duchowego zaszczepiona mu«. — Oto zasadnicze myśli, dla których punktem wyjścia jest doktryna społeczna, żądająca od pisarza reagowania na objawy życia, pracy, walki o byt. Ale jeśli się stanie na stanowisku swobody twórczej i odrzuci posądzanie Sienkiewicza o rojalistyczno-konserwatywne tendencje, jeśli się stanie na stanowisku w. XVII., to poza zarzutami jednostronności, które już podniósł Chmielowski, wychodzi Sienkiewicz i z krytyki Brzozowskiego jako potężna, twórcza indywidualność artystyczna.

Te nieliczne głosy krytyki, przedstawiające jednak zasadnicze poglądy najwybitniejszych pisarzy, możnaby poprzeć licznemi artykułami i broszurami, zwłaszcza z roku jubileuszowego, ale na zmianę tych sądów one nie wpłyną, powiększą zaś listę entuzjastycznych zwolenników autora »Ogniem i mieczem«. A do tych głosów krytyki literackiej trzeba dodać pośrednią ocenę

Sienkiewicza jako stylisty, który dostarczył autorom stylistyk i gramatyk, zwłaszcza w zakresie składni zdania, niezmierzonej ilości przykładów.

Jeśli zatem chodzi o wniosek dla nas, to na podstawie przytoczonych sądów stwierdzić musimy jednozgodne uznanie Sienkiewicza za niepospolitego artystę, którego ideje tylko przez pewnych krytyków zostały zaatakowane. Kwestją zatem pozostaje sprawa historjozofji Sienkiewicza, o ile jej ktoś nie uważa za załatwioną przez Potockiego. Ale i ta kwestja dla nas, stojących na stanowisku klasy czwartej, przedstawi się w innem świetle, gdybyśmy nawet przyznali słuszność wywodom Brzozowskiego i Feldmana. W lekturze bowiem »Ogniem i mieczem« szukać będziemy przedewszystkiem wartości artystycznych i moralnych. Te wartości w niczem nie zmaleją przez to, że brak tam objawów wytworów kultury, że nieścisłą jest pod względem historycznym postać Jeremiego Wiśniowieckiego, nawet to, że Sienkiewicz idealizuje przeszłość i t. p. Nie chodzi mi o szerzenie bezkrytycyzmu i wstecznictwa, ale o to, że w zrozumieniu psychicznego rozwoju młodzieży nigdy nie podaje jej się na niższym poziomie krytycznych ocen, ale daje się jej postaci w pewnem skróceniu. Wszak nie wspominamy młodzieży o miłosnych przejściach Kościuszki, o słabościach Sobieskiego, o miłostkach Mickiewicza czy Krasińskiego nie w chęci ukrywania tych rzeczy, ale pozostawiamy je do czasu, kiedy krytycznie potrafi zdać sobie sprawę z tych przeróżnych czynników. Tak samo idealizacja przeszłości w Księgach narodu i pielgrzymstwa polskiego Mickiewicza, Chrystusowość Polski w Przedświcie Krasińskiego lub u Słowackiego w niczem nie umniejszają wartości tych dzieł, które dajemy do czytania młodzieży, choć zdajemy sobie sprawę z ich jednostronności. W młodych duszach musimy bowiem

zasiewać ziarno entuzjazmu do ojczyzny, a odsuwać od nich wszelkie zgrzyty, zwątpienia i zniechęcenia. Pierwiastki ujemne damy jej poznać dopiero wtedy, gdy strawić je potrafi, odpowiednio przetworzyć i przemienić w twórcze dodatnie narodowego życia motory. To też, gdybyśmy nawet przyznali rację Feldmanowi czy Brzozowskiemu, bądźmy spokojni, że w dalszym ciągu nauki szkolnej potrafi młodzież przeprowadzić korektę »Trylogji«, że się w duszy młodzieży »jad smutku, wstecznictwa i egoizmu« nie zalęgnie, bo młodzież klasy czwartej przedewszystkiem podda się »czarowi« autora, i przejmie się w pierwszym rzędzie bijącem ze wszystkich kart bohaterstwem i miłością równie dziś jeszcze, jak niegdyś, zagrożonej ojczyzny. Przemówi do niej nie historjozofja, ale plastyka obrazów, ale żywi ludzie, ale prawda życia, poparta jeszcze przez doświadczenia nabyte w czasach wielkiej wojny, moralne zaś wnioski dopomoże jej wyciągnąć nauczyciel, bo przecież o nim zapomnieć nie można. Sądzę, że można nawet pójść dalej, a mianowicie po przeczytaniu i przerobieniu »Ogniem i mieczem« dostarczyć można młodzieży odpowiednich krytyk[1]), aby poznała wypadki w krytycznem oświetleniu historji tak w okresie, kiedy Sienkiewicz swój utwór pisał, jak i późniejszym, a następnie, aby wyciągnęła wnioski, wyjaśniające, dlaczego i w jakim celu Sienkiewicz takie a nie inne zajął stanowisko. Wtedy i prawda historyczna nic nie ucierpi i powieść jako taka, a nawet pójdzie się o krok naprzód w kierunku zagadnień historyczno-literackich. Nie z każdą jednak klasą tego dokonać mo-

---

[1]) Obok »Szkiców« Kubali mogą tu być pomocne: Fr. Rawity-Gawrońskiego: »Bohdan Chmielnicki«. 2 tomy, Lwów, nakł. księg. Altenberga, 1906, lub E. Starczewskiego: »Możnowładztwo polskie na tle dziejów«, t. I., nakł. Gebethnera i Wolffa, Warsz. 1914.

żna, to też nauczyciel uważać musi, aby przez zbyt wczesne budzenie krytycyzmu nie zniszczył innych wartości.

Ale obok tych argumentów, dostarczonych przez krytykę literacką, wykazujących wartość »Ogniem i mieczem« jako dzieła, uwzględnić należy specjalne cechy, które rozstrzygają o odpowiedniości tego utworu, jako lektury szkolnej. Chodzi o to, jakie wartości ma powieść Sienkiewicza ze względu na psychologję młodzieży w tym okresie rozwoju.

III.

Zanim na to pytanie odpowiemy, może ciekawą będzie rzeczą posłuchać głosu samej młodzieży. Otóż w urządzonej przeze mnie ankiecie w sześciu szkołach średnich żeńskich i męskich w Łodzi, w której brało udział z kl. III i IV ogółem 244 uczenic i 419 uczniów, na pytanie: »które powieści autorów polskich najbardziej mi się podobają«, przypada z pośród 254 utworów 57 autorów polskich, wymienionych przez 110 dziewczynek klasy trzeciej, 119 t. j. 47% wzmianek na twórczość Sienkiewicza wogóle, z tego zaś 29 uczenic wymieniło »Trylogję«, 19 »Krzyżaków«, 6 »Quo vadis«, 22 »W pustyni i puszczy«, w mniejszej ilości wymieniono inne utwory, najczęściej zaś podawano tylko nazwisko Sienkiewicza. Ta popularność Sienkiewicza wśród młodzieży wystąpi jeszcze silniej, jeśli się uwzględni, że Mickiewicza (przeważnie powieści poetyckie) wymieniono tylko 28 razy, Konopnicką 18, Orzeszkową 16, Kraszewskiego 11, Przyborowskiego 10, innych jeszcze rzadziej. Jeszcze większą popularnością cieszy się Sienkiewicz u chłopców klasy trzeciej. Na 532 utworów 33 autorów, wymienionych przez

208 uczniów, 52.6% przypada na utwory Sienkiewicza, kiedy na Mickiewicza i Kraszewskiego, którzy zdobyli największą ilość głosów po Sienkiewiczu, przypada tylko po 12%. Jeśli chodzi o »Trylogję«, to na 280 wzmianek o Sienkiewiczu, na »Trylogję« ogólnie wspomnianą przypada 34 wzmianek, na »Ogniem i mieczem« 38, na »Potop« 42, na »Pana Wołodyjowskiego« 8, razem 122, czyli prawie połowa.

W klasie czwartej u dziewczynek zainteresowanie Sienkiewiczem jeszcze bardziej wzrasta. 134 uczenic wymieniło 485 utworów 35 autorów, z czego na Sienkiewicza przypada 258 wzmianek (53.2%), z tego zaś na »Trylogję« wogóle 77 wzmianek, na »Ogniem i mieczem« 28, »Potop« 9, »Pana Wołodyjowskiego« 3, czyli czar »Trylogji« nietylko nie zmniejsza się, ale wzrasta. Na drugiem miejscu po Sienkiewiczu występuje Rodziewiczówna (47 razy wymieniona), potem Kraszewski (41), Mickiewicz (21), Orzeszkowa (18), Prus (15), Urbanowska (14) i t. d.

W klasie czwartej u chłopców stopień zainteresowania Sienkiewiczem jeszcze się bardziej podnosi, dochodzi bowiem do 53.7% czyli 318 wzmianek na 592 wzmianek wogóle, odnoszących się do 27 autorów. Sama »Trylogja« zgromadziła 180 wzmianek. Z kolei najwięcej głosów otrzymał Mickiewicz (60), Kraszewski (59), Prus (36), Rodziewiczówna (22), Przyborowski (25) i t. d.

Procenty, dotyczące Sienkiewicza wzrosłyby jeszcze bardziej, gdybyśmy »Trylogję« rozdzielili na tomy, i gdybyśmy wzięli pod uwagę młodzież tylko polską.

W każdym razie młodzież wypowiada się w olbrzymiej większości za Sienkiewiczem, i do rzadkości należy wypadek, by którykolwiek uczeń lub uczenica pominęli go zupełnie.

Na czem polega to działanie na młodego czytelnika »powieści z lat dawnych« Sienkiewicza?

Budzącą się do życia młodzież w tym wieku pociąga przedewszystkiem akcja powieści, pełna tajemniczości tak w samem wprowadzeniu, jak i w dalszym ciągu, że przypomnę zniszczenie Rozłogów czy uprowadzenie Heleny naprzód »do« a potem z Czartowego Jaru.

Drugim momentem to ciągłe »drażnienie ciekawości«, budzenie zainteresowania i zaniepokojenia. Sienkiewicz obydwie akcje tak polityczną jak miłosną doprowadza stale do pewnego napięcia, by w najciekawszym momencie przerwać jedną z nich i przejść do drugiej i z tą drugą za chwilę uczynić to samo. Tę zasadę stosuje stale, trzymając się ściśle praw symetrji. Ażeby jednak nie pozwolić czytelnikowi zapomnieć o jednej z akcyj, posługuje się równoległością, często ujętą symetrycznie, a często tylko działającą drogą pobudzających wyobraźnię czytelnika wzmianek, napomknień i przypomnień. Stąd uwaga czytelnika jest stale czynna, napięta.

Z tem łączy się umiejętność wiązania zdarzeń, czasem nawet drobnych, które przyczyniają się do wewnętrznej konsekwencji utworu. Tak np. ocaleniu życia Chmielnickiemu zawdzięcza Skrzetuski swe uwolnienie, przygoda z Czaplińskim miała przynieść mu owoce aż w czasie poselstwa Kisiela, nawet wróżby Horpyny znajdują swe urzeczywistnienie. To ścisłe powiązanie wypadków, tak charakterystyczne np. w akcji Bohun-Zagłoba, nadaje powieści silnie oddziaływującą na wyobraźnię i uczucie zwartość kompozycyjną.

Ale silniejszem od tego jest związanie postaci. Wszystkie postaci, od księcia Jeremiego i Chmielnickiego począwszy, a skończywszy na Zacharze, biorą

udział w obydwu akcjach, których łącznikiem jest postać Skrzetuskiego. Również i losy akcyj są od siebie zależne, a mianowicie akcja miłosna, jej przebieg opiera się w całości na powodzeniach i niepowodzeniach akcji politycznej. Tym sposobem uzyskuje Sienkiewicz tem silniejszą jednolitość kompozycyjną i uczuciową.

Tę jedność zaś wzmacniają obrazy przyrody tak często wewnętrznie związane z akcją i szereg środków artystycznych, jak kontrast i stopniowanie, nastrój, rozmowy, język i t. p. doprowadzające do tego, że dzięki tej koncentracji każdy rozdział, każda scena staje się głębokiem przeżyciem. Zaciekawia nas i wzrusza los Rzeczypospolitej, jej obrońców i wrogów, drżymy o los każdego z nich, współczujemy z nimi, cieszymy się i smucimy. Niewyczerpana zaś fantazja Sienkiewicza sprawia, że tych »podrażnień« przeżywamy niezliczony ogrom, a przygody każdego z nich zastosowane do jego charakteru, przechodzą u każdego punkty kulminacyjne, przyczem zasada symetrji tak ściśle zastosowana, że narówni niemal wybijają się na czoło i ks. Jeremi i Chmielnicki, a obok nich Zagłoba, Longinus, Wołodyjowski czy Bohun, jeśli chodzi o plan pierwszy, Kisiel zaś, Rzędzian, Burłaj, Bardabut i inni, jeśli chodzi o drugi plan i dalsze. Przewyższa wszystkich tylko Skrzetuski. Podobnie dzieje się z masami, choć tu obrazy czerni zwłaszcza w I. tomie wysuwają się silniej na pierwszy plan, ale ta ich wyższość tem bardziej podnieca ciekawość polskiego czytelnika.

Ta pamięć o wszystkiem i wszystkich, ta koncentracja obok symetrji, układ chronologiczny obok przestrzennego powoduje, że się czyta powieść z zapartym tchem, że ani przez chwilę ona nie nuży. A kiedyby taka chwila przyjść mogła, w mig zjawi się Zagłoba lub Rzędzian i pozwoli odpocząć zwłaszcza po

obrazach pełnych grozy. Dość wspomnieć spotkanie się Skrzetuskiego z Zagłobą w borach mszynieckich, potem z Rzędzianem w Suchorzyńcach, czy przybycie Rzędziana do Zbaraża z wieścią o Helenie. Humor Zagłoby w najtragiczniejszych chwilach sprawia, że groza poszczególnych scen działa na nas znacznie łagodniej, i dla fantazji i dla uczucia znajdujemy ucieczkę i wypoczynek. Tym dwom postaciom zawdzięczamy jednak też sceny pełne pogody i dodatnich wzruszeń. W ten sposób uczucie nasze wciąż faluje, wznosi się, dochodzi do najwyższego napięcia, by potem opaść i nabrać nowej wiary.

Jasne zaś określenie celu akcji od pierwszej chwili, to dalszy powód umiejętności oddziaływania na czytelnika. A celem tym, to nie ostateczne złączenie się Skrzetuskiego z Heleną, bo ta akcja zjawia się dość późno, właściwie dopiero w XVI rozdziale zaczyna się na dobre, ale spotkanie się księcia Jeremiego z Chmielnickim, jako reprezentantów dwóch światów, dwóch kultur, duchowej i materjalnej potęgi. Od pierwszej chwili o tem słyszymy i aż do Zbaraża wciąż powstają przeróżne trudności, które przeszkadzają temu zmierzeniu się dwóch potęg, choć po bitwie pod Konstantynowem czy we Lwowie tak do tego blisko. Tymczasem klęski hetmanów, działalność partji pokojowej wciąż ten moment odsuwają, by w ten sposób ciekawość zaostrzyć jak najbardziej.

Ta umiejętność oddziaływania drogą akcji na wyobraźnię czytelnika, to główna tajemnica powodzenia »Ogniem i mieczem« u młodzieży. Znajduje ona w tej akcji wyzwolenie dla swej »awanturniczości«, dla popędu do przygód niezwykłych, do wzruszeń silnych, których tak pragnie, do bohaterskich czynów...

Ale z tem łączy się moment drugi, pierwiastek wojenny, tak ważny zwłaszcza u chłopców. W żadnej

powieści nie znajdujemy tylu bitew, ale i takiej ich rozmaitości. Można śmiało powiedzieć, że Sienkiewicz nigdzie w opisie bitew czy potyczek, szturmów czy wycieczek nie powtórzył się. Tu wyobraźnia ucznia może znaleść mnogie obrazy odwagi, bohaterstwa, miłości ojczyzny, wiedzy fachowej, zimnej krwi i karności. Te wszystkie bitwy, malowane ogromnie plastycznie, przejrzyście, pełne ruchu mas i jednostek, kierowanych umiejętną ręką wodza, nie wywołają — zdaje mi się — uczuć krwiożerczych, lecz przeciwnie wyrobią poczucie czynnej, pełnej poświęcenia miłości ojczyzny, zwłaszcza na tle grozy kozackiej rebelji. Poczucie honoru narodowego, głęboko pojęte, poczucie obowiązku obywatelskiego wysunie się na plan pierwszy i ta konieczność służby dla ideału w epoce grozy, zamętu, prywaty, a nawet tchórzostwa. W związku z akcją polityczną nabierają one specjalnego znaczenia, które powiększa jeszcze pełna wychowawczych wartości śmierć Longinusa czy przeprawa Skrzetuskiego. Rzeczą nauczyciela będzie wydobyć te wnioski, a nie pozwolić się pławić wyobraźni uczniów w potokach krwi, okrucieństwach tak polskich jak kozackich, które powinny zająć w lekturze drugorzędne miejsce. Zbiorowy, karny trud, przez który się dochodzi do celu, to, że »słuszna sprawa wygra wówczas dopiero, gdy ją dzielni ludzie poprą swoją pracą«, powinno być rezultatem rozważań tych krwawych starć. Nie można zapominać, że w tym wieku budzą się u młodzieży ideały miłości ojczyzny, służby dla społeczeństwa.

Wyobraźni młodocianej odpowiadają też, zaspokajające jej poznawczą ciekawość i uczucia estetyczne, opisy kraju tak częste, zwłaszcza w I. tomie powieści, stepów czy Dniepru. Rozmaitość ich tak pod względem topograficznym jak pór roku, czy zjawisk świetlnych

lub jako tła i obrazu środowiska życia, odpowiednio wyzyskana, odpowie tej żądzy wrażeń, jaka się przejawia tak silnie w czytaniu opisów podróży, a nadto budzącym się zamiłowaniom estetycznym. Sprawa to tem łatwiejsza, że, jak zaznaczyłem, przyroda nie zjawia się u Sienkiewicza jako niema, odrębna i sztuczna dekoracja, ale żyje i bierze udział w akcji całej powieści.

Tej żądzy poznania dużo treści dostarczy też bogactwo postaci, nakreślonych z całą subtelnością tak zewnętrznych, jak wewnętrznych cech. Tak w obozie polskim, jak w kozackim i tatarskim niema wprost dwóch jednakowych postaci, ale wszystkie się układają w bogatą skalę, która nietylko ze względu na udział w akcji, tworzy pierwsze, drugie i dalsze plany.

Różnią się one wszystkie tak zewnętrznie jak wewnętrznie i zależnie od treści wewnętrznej przeżywają procesy psychiczne. Dość zestawić księcia Jeremiego z Chmielnickim, by tę różnicę poznać, Skrzetuskiego z Bohunem, Zagłobę z Rzędzianem i t. d. Postaci te nie występują przed nami odrazu gotowe, ale rozwijają się w naszych oczach, pozwalają nam poznać myśli swoje, uczucia i pragnienia, pobudki czynów i czyny same, zalety i wady, moc swoją i słabości. A »duszne walki« ich, to najpiękniejsze miejsca powieści, mamy zaś kilka takich silnych scen u Jeremiego, Chmielnickiego, Kisiela, Longinusa, Ossolińskiego i Skrzetuskiego. Najbardziej z nich wszystkich tworzy się w naszych oczach postać Zagłoby, dając nam zespół zda się niemożliwych do połączenia cech, zalet i wad.

Na tle tego bogactwa może młodzież rozszerzyć czy skontrolować swoje spostrzeżenia, może wniknąć w ukryte tajnie psychicznego życia i mimowoli sama sięgnąć w głąb własnej duszy, może, jak mówi Zakrzewski, rozwinąć na ich tle moralne podstawy charakteru na całe dalsze życie.

Przedewszystkiem spostrzeże, jak urabia ludzi miłość ojczyzny, jakich sił im dostarcza poczucie obowiązku, jak ich zmienia do głębi. Przykłady Zagłoby czy Wołodyjowskiego najlepszym tego dowodem. Ale oprócz tych cech wystąpi w całej pełni objaw inny: przyjaźń, co skuła na życie całe zdolną do największych poświęceń dla przyjaciół czwórkę rycerską. Dla młodzieży, szukającej tego oparcia się o kolegów, rwącej się do tworzenia społecznych form życia, analizowanie tego przejawu należy do najciekawszych zagadnień tem bardziej, że postać Łaszcza czy Rogowskiego dostarczą im dostatecznego materjału porównawczego.

A nadto poznają głęboki smutek czy żywą radość i rodzące je motywy, poznają humor i komizm, ale i łzy, które próżno stłumić będzie usiłował w sobie najweselszy ze wszystkich Zagłoba, poznają uśmiechy nadziei i rozpacze klęski, grozę i powagę, krwiożerczość i pobłażliwość, złą, okrutną wolę i wspaniałomyślność, dumę i zatratę własnej godności, bezpłodne przekleństwa i potęgę odradzającą serdecznej modlitwy, a obok tego uczucie czystej, niezbrukanej niczem rycerskiej miłości, opartej na głębokiej czci dla kobiety, na którą nawet krwawa ręka kozacza porwać się nie miała odwagi.

Do tych wartości zastosować można opinję Tarnowskiego o »Trylogji«, że »każdy ojciec szczęśliwy będzie, jeżeli syn czytać ją będzie z zapałem, bo znajdzie w tem dowód, że chłopcu do wyobraźni i do serca przemawia to, co szlachetne: honor, poświęcenie, obowiązek, waleczność, miłość ojczyzny, wiara«. (»Historja literatury polskiej«, t. VI, str. 423).

To zaś pobudzenie do »czynu męskiego« nietylko sięga w przyszłość, ale równocześnie obudzi zrozumienie przeszłości nie w martwych faktach i datach poda-

nej, ale przedstawionej w walce, ruchu żywej zbiorowości ludzkiej.

A tak jak jaśniejszem jej się staje życie duchowe jednostki i związane z niem objawy zewnętrzne, jak twarz człowieka staje się dla niej jego duszy zwierciadłem, tak i w stosunku do tłumu, do jego psychologji może spostrzeżeń dokonać niemało. Bo tu znów bogactwo rysów: wojsko Wiśniowieckiego a koronne, mieszczanie, szlachta, wojsko zaciężne, masy czerni i Tatarów. Stosunek jednostki do tłumu, wzajemna zależność i jej warunki staną się dla młodzieży, czułej już na społeczne przejawy, aktualnem zagadnieniem. Poznają cechy dodatnie i ujemne tego stosunku i zaczną w sobie wytwarzać te siły i zamiłowania, któreby mogły do równowagi doprowadzić dwa te czynniki. Życie klasy dostarczy napewno potwierdzeń dla dokonanych spostrzeżeń.

Może najmniej znajdą sposobności do poznania obyczajów XVII w., bo te występują zbyt jednostronnie, ale na to zaradzić może częściowo lektura uzupełniająca. W każdym razie takie momenty, jak stosunek księcia Jeremiego do żony, Heleny do Wasyla, jeśli chodzi o sprawy rodzinne, jak obrona Lwowa czy elekcja, jeśli chodzi o dalsze obrazy, odpowiednio wyzyskać można.

Ale »Ogniem i mieczem« przyniesie im jeszcze jeden pożytek. W tym wieku młodzież zaczyna próbować swych sił krytyki, oceny, zaczyna zestawiać i porównywać. Trzeba jej to ułatwić i pomóc jej w tem, by dla życia narodowego odpowiednie wyciągnęła wnioski: niech pozna motory życia, ukryte jego sprężyny, niech się nauczy walczyć i zwyciężać lub dla celów wyższych się poświęcać, niech się nauczy zdobywać tę radość w życiu, jaką sobie zdobył przez swe czyny Skrzetuski czy przez swe poświęcenie Longinus. Niech

z »Ogniem i mieczem« wyciągnie wnioski, oparte na wzbogaconem świecie myśli i uczuć. Niech się przekona o realnej wartości historji, jako mistrzyni życia.

Oto najważniejsze cechy, jakie znaleźć możemy w »Ogniem i mieczem«, jeśli chodzi o stosunek do tej powieści młodzieży klasy czwartej. Podkreśliłem najważniejsze, ale one obejmują całość. Inne zainteresowania, nabyte przez naukę, należą już do metody rozbioru, do której z kolei przystępujemy [1]).

Przedtem jednak, chociaż pokrótce, omówić należy jeszcze tak często niepokojącą sprawę miejsc dwuznacznych czy też drastycznych, wywoływanych zwłaszcza przez Zagłobę lub wprowadzonych przy opisach okrucieństw kozackich, czy też w scenach z Bohunem. Miejsca te, czasem obejmujące jedno zdanie, czasem zaś nawet dłuższą rozmowę, wywołują uśmiech zepsucia na ustach niejednego uświadomionego pokątnie chłopca. Co robić z temi miejscami, kiedy ich z tekstu usunąć nie można? Otóż zaznaczyć należy, że miejsc tych bezwarunkowo nie należy poddawać specjalnej analizie. O ile są przelotne, nie zwrócą uwagi ani nie uświadomią młodzieży nieuświadomionej, a nawet zaginą w całości obrazu czy w ogólnym nastroju danego obrazu i sceny, o ile zaś odgrywają rolę ważniejszą, jak naprzykład w scenie przed przyniesieniem wiadomości przez Kuszla o zdobyciu Baru, należy je

---

[1]) O stosunku twórczości Sienkiewicza do szkoły wiele ciekawych danych znaleść możemy w artykułach B. Nawroczyńskiego, Br. Chlebowskiego i J. Zakrzewskiego, drukowanych w »Wychowaniu w domu i szkole«. Warszawa 1916. (Styczeń-maj), zeszyt 1—5, rocznik IX. O wpływie zaś na psychikę współczesnego pokolenia głębokie uwagi zawiera: A. Grzymały Siedleckiego: »Cud Wisły«, nakł. księg. Perzyński, Niklewicz, Warsz., 1921.

podporządkować bez głębszej analizy cechom rubaszności szlacheckiej i poddać ogólnej ocenie jako surowe tej rubaszności objawy, a równocześnie odwrócić uwagę przez poruszenie innych w tej czy z nią związanej scenie występujących pierwiastków wyższowartościowych, które w duszy młodzieży trwałe i silne mogą wywołać wzruszenia. Takie naturalne, swobodne a poważne traktowanie ustępów drastycznych usunie bezwarunkowo sztuczne podniecenie, podsycane niejednokrotnie przez młodzież zepsutą, stępi ostrze zaciekawiania czemś, czego nauczyciel się obawia, odbierze im pole do popisu, wywoła zatem zobojętnienie na te, prawie równorzędnie z innemi zjawiskami omawiane sprawy i co najwyżej podporządkuje je innym cechom, charakteryzującym szlachtę XVII wieku. Gdyby jednak reakcja na te miejsca była silniejsza, należy doprowadzić do oceny moralnej i starać się zasuggerować młodzieży ten kąt widzenia. Rozumie się, że jestem daleki od wyławiania tych miejsc przy lekturze, uwzględniać je należy tylko wtedy, gdy zajdzie tego konieczna potrzeba ze względu na całość odczytywanego w szkole rozdziału lub wyjątku czy też ze względu na przeprowadzaną na podstawie domowej lektury analizę.

Ale mogą być jeszcze wypadki inne: pytania uczniów, pochodzące albo z nieświadomości albo stawiane celowo, by wprawić w kłopot lub »skompromitować« nauczyciela. Takie pytania przyjmować należy jaknajspokojniej, nie objawiać swego zakłopotania i nie zbywać milczeniem lub dowcipem czy zgromieniem. Należy się starać odpowiedzieć na nie jaknajoględniej, a o ile nauczyciel widziałby, że takie objaśnienie nie wszystkich zadowala, powinien z nimi po lekcji poważnie, a równie oględnie pomówić, utrzymując tę rozmowę na odpowiednim poziomie moralnym. Nie przez unikanie bowiem trudności, ale przez

umiejętne ich rozwiązywanie może wychowawca wpłynąć na duszę swych wychowanków.

IV.

Kiedy zdaliśmy sobie już sprawę z wartości »Ogniem i mieczem« i z tego, że ono odpowiada psychice młodzieży klasy czwartej, przejdźmy do kwestji dalszej, metody rozbioru tego utworu na poziomie klasy czwartej.

Przedewszystkiem, czego żąda od nauczyciela program ministerjalny? Otóż program rozbioru dokładniej określić możemy na podstawie zagadnień, dotyczących ćwiczeń stylistycznych. Zagadnienia te są następujące: sprawdzenie, uzupełnienie wiadomości i wprawa w zakresie synonimiki, odróżnianie stosunków logicznych między pojęciami, układanie planów i rozbiór porównań, zwracanie uwagi na piękne i charakterystyczne zwroty i wyrażenia, wyrazy obce i przyswojone, wyróżnianie takich składników utworów, jak postaci ludzkie, uczucia, myśli, działania, różnice charakterów, a w związku z tem sposobów mówienia, wreszcie sytuacje, stosunki, tło, krajobraz, zgodność tych czynników lub kontrast czy stopniowanie [1]).

Program ten zatem wyklucza zagadnienia historyczno-literackie, a ogranicza się tylko do analizy treści i formy. Jeśli chodzi o »Ogniem i mieczem«, to na podstawie wyżej przytoczonych sądów krytyków poznaliśmy ogromne bogactwo tych zagadnień, szczegółowego jednak zestawienia tych pierwiastków dokonać możemy na podstawie najbardziej metodycznej, zgodnej ze współczesnym stanem nauki, choć dla celów popularnych napisanej pracy Dr. Konstantego Wojciechowskiego o »Henryku Sienkiewiczu« [2]), w której

[1]) Program gimnazjum wyższego.
[2]) Nakł. Macierzy Polskiej, Lwów, 1916.

autor poddaje szczegółowemu rozbiorowi »Trylogję«, poruszając wszystkie zagadnienia, zawarte w programie ministerjalnym, a prócz tych szereg innych, wykraczających poza nie nawet znacznie.

W zakresie postaci ludzkich zwraca Wojciechowski uwagę na rolę wyglądu zewnętrznego czy to ogólnego, czy też szczegółowego, dotyczącego zwłaszcza twarzy, oczu, czy też stroju, na charakterystykę bezpośrednią od autora lub na charakteryzowanie postaci przez nie same na podstawie czynów i rozmów charakterystycznych i indywidualnych, na charakteryzowanie przy pomocy kilku rysów naczelnych, na ich kontrastowe ugrupowanie, rozłożenie według planów perspektywy, na postaci humorystyczne, ich złożoność i rozmaitość, wreszcie na rolę bohatera jako centralnego punktu akcji. Ponieważ jednak postaci występują też zbiorowo jako grupy lub masy, więc się i niemi zajmuje, zwracając uwagę na znaczenie ruchu, rolę postaci pierwszorzędnych lub drugorzędnych i tłumu jako tła lub czynnika działającego. Do tej też kategorji należy opis bitew i ich planów. Jako tło zaś wystąpią opisy przyrody, zamku, życia na niem i t. p. Z tem związane jest zagadnienie miejsca, pory i czasu. Działania zaś poszczególnych osób składają się na osnowę utworu, tok opowiadania czy akcję. Tu należą wszelkie zagadnienia, związane z rozwojem akcji, jej wątkami, historycznym i romansowym, związanie tego wątku osobistego z losami narodu, kontrastowe zestawienie bohatera z rywalem, stworzenie szeregu przeszkód w osiągnięciu celu przez bohatera, a przez to budzenie ciekawości, wyzyskiwanie tajemniczości, używanie rozmów do posuwania akcji naprzód lub jej ożywienia, wreszcie środki, służące do wstrząsania i wzruszania czytelników, jak tajemniczość i jej odsłonięcie, trwożenie czytelnika o los bohaterów, nagłe

niebezpieczeństwo lub nagłe ocalenie, klęski polskie i triumfy, obrazy grozy, śmierci, cierpień ludzkich, waśni, tragicznych zawikłań, szczęścia i nagrody, jakie spotykają bohatera, uniesienia religijne, nagłe przejścia od grozy do obrazka pogodnego, uczucia miłosne, sceny humorystyczne, przynoszące odpoczynek czytelnikowi, przeplatanie scen tragicznych humorystycznemi lub pogodnemi i t. p.

Te wszystkie zagadnienia bezwarunkowo należą do wspomnianych przez program ministerjalny, sądzę jednak, że nie przekroczymy granicy rozwoju młodzieży, jeśli zawadzimy też o zagadnienia takie, jak plastyka Sienkiewicza, jak określenie stosunku autora do przedmiotu, t. j. kwestję subjektywizmu i objektywizmu, chociaż w granicach samej powieści, jak realizm, a nawet i tendencję narodową, zawartą choćby w kontrastowem ujęciu całego tematu, w którym obok zdrajców występują »święci«, jak wreszcie omówienie charakterystyki autora, jego ideałów, które widział w ludziach silnych fizycznie i duchowo, bohaterach.

Inne zagadnienia, związane z krytyką materjału, zgodności wypadków z historją, wniknięcia w ducha epoki, stosunku prawdy i złudzenia, wcielenia idei autora w poszczególne postaci i t. p. musi się odłożyć na później, kiedy uczeń będzie do nich dostatecznie przygotowany, czasem tylko zlekka będzie można ich dotknąć.

Jak z tego rozbioru Wojciechowskiego widzimy, i pod tym względem »Ogniem i mieczem« nadaje się zupełnie dobrze jako lektura szkolna w klasie czwartej. Zakres zaś tych zagadnień możemy dzięki rozlicznym pracom, poświęconym rozbiorowi powieści znacznie rozszerzyć i pogłębić, zgodnie z postulatami na psychice młodzieży opartego programu ministerjal-

nego. Myślę tu o pracach W. Borowego [1]), F. Słapy [2]), J. Gebethnera [3]), kilku pracach K. Wojciechowskiego [4]) i K. Wóycickiego [5]). W ten sposób będziemy mogli ułożyć sobie schemat, według którego przystąpimy do rozbioru. Zgóry jednak zaznaczyć należy, że musi się wykluczyć wszystkie kwestje, dotyczące analizy i syntezy historyczno-literackiej, jako niezgodne tak z programem ministerjalnym, jak i z psychiką młodzieży, do tego rodzaju badań jeszcze nieprzygotowanej. Do takich należą, prócz poprzednio wspomnianych, zagadnienia genezy, wpływów na dzieło i dzieła danego na inne, stosunku do literatury, stanowiska literackiego i t. p. Ze względów dydaktycznych musi ulec zmianie także kolejność zagadnień, rozpatrywanych przez krytykę historyczno-literacką.

W analizie treści zgodnie z psychologją czytającej powieści młodzieży, rozpocząć musimy od przeniesienia się w świat sztucznej rzeczywistości, jaką stwarza powieść. Do tego służyć nam będzie przedewszystkiem odpowiedź na pytanie: »*gdzie i kiedy*« czyli określenie miejsca, czasu, pory roku, dnia, do czego dojść może i musi uczeń na podstawie szczegółowego wniknięcia w tekst. W ten sposób ustali się jednocześnie tło, na które składają się w danym wypadku zda-

---

[1]) »Ignacy Chodźko« (artyzm i umysłowość). Kraków. Prace historyczno-literackie. Nr. 4.

[2]) »Fryderyk Skarbek jako powieściopisarz«. Ibid. Nr. 9.

[3]) »Poprzedniczka romantyzmu« (Anna Mostowska). Ib. Nr. 12.

[4]) Bibljoteka Narodowa. Kraków: »Korzeniowskiego: Spekulant, Kollokacja«; Czartoryskiej-Wirtemberskiej: »Malwina«.

[5]) »Stylistyka i rytmika polska«. Warsz. 1917. »Ćwiczenia porównawcze z dziedziny poetyki«, cz. I i II. Warsz. 1919. »Rozbiór literacki w szkole«. Warsz. 1921.

rzenia historyczne i obyczajowe, opisy przyrody lub wnętrz i t. p. Na tej podstawie możemy dojść do podziału całości na obrazy same dla siebie tworzące pewną zamkniętą całostkę.

Dalsze nasuwające się tu pytanie dotyczy tego, »*co się dzieje*«. Odpowiedź na nie po określeniu często w związku z obrazami pozostających scen czy sytuacyj musi się związać z pytaniem, »*kto działa*«, bo akcji od postaci wyodrębnić niejednokrotnie nie można, one są sprężyną działania, one są dla młodzieży w tym wieku konkretnym wykładnikiem akcji. Z postaciami znów łączy się sprawa ich charakterystyki. W ten sposób obydwa zagadnienia zachodzą ściśle na siebie i kolejności ich omawiania schematycznie ustalić nie można. Akcja bowiem nietylko zależy od jednostki czy grupy, ale też na nią oddziaływa, zmusza do działania. Ze względu jednak na większą siłę pod względem dynamicznym, na silniejsze budzenie zainteresowania i zaciekawienia u młodzieży należy to, »co się dzieje«, wysunąć na plan pierwszy, to znaczy akcję, traktując postaci zrazu jako niewyodrębniające się zupełnie z akcji czynniki. Potem dopiero, po ustaleniu stopni rozwoju akcji, zawikłań, splotów i t. p. — przejść można do pogłębienia jej przez zastanawianie się nad charakterem postaci przez rozpatrzenie całego aparatu technicznego.

Akcję zatem i jej rozwój wysuniemy na plan pierwszy, łącząc ją z tłem, z postaciami i innemi czynnikami, aby móc odpowiedzieć nietylko na pytanie, »*co się dzieje*«, ale »*jak się dzieje*«, »*dlaczego*« i »*w jakim celu*«, t. zn. że akcja zawiera w sobie nietylko momenty chwilowego trwania, ale musi znaleźć umotywowanie w wypadkach przeszłych i przyszłych.

Meyer w swojej »Stylistyce« [1]) akcję i rozwój jej pełen napięcia, przechodzącego z jednego stanu w drugi, uważa za podstawę powieści, za jej istotę. Wszystkie inne czynniki powinny ten rozwój uzmysławiać, czynić zrozumiałym. Najwyżej zaś pod względem artystycznym stoi — zdaniem jego — powieść, w której się nic nie dzieje i nic nie mówi, coby nie było w związku z główną ideą utworu, którą ta akcja wyraża. Dotyczy to przedewszystkiem tych powieści, których celem nie jest odtwarzanie »tworzącego się charakteru« (Geschichte eines werdenden Charakters), a więc zagadnienia przedewszystkiem natury psychologicznej, ale oddziaływanie na wyobraźnię i uczucie przy pomocy zgodnie z duchem epoki kreślonych obrazów, ułożonych według praw techniki powieściopisarskiej. Poszczególne postaci w takich utworach są tylko czynnikami akcji, jej ilustracją, a nie są jej motorami kierującemi, nie one wpływają na akcję, lecz akcja rządzi ich losami. Dotyczy to przedewszystkiem powieści historycznych, w szczególności zaś zastosować można do »Ogniem i mieczem«, które pod względem jedności akcji zbudowane jest wprost po mistrzowsku.

W analizie akcji zwrócić musimy uwagę na akcję główną, jej wprowadzenie, zawiązanie węzła intrygi, dalszy jego rozwój, załamania i wzniesienia, punkty napięcia, martwe, momenty rozwiązania czy ulgi, wreszcie na rozwikłanie węzła. Do dalszych zagadnień, związanych z akcją, należy zagadnienie chronologicznego lub przestrzennego jej rozłożenia, kwestja symetrji, kontrakcji, akcji równoległych, pobocznych, dopełniających, epizodycznych, a wszystkie te zagadnienia rozpatrywać należy pod kątem jedności akcji, z którą muszą być one czy to pod względem treści czy też ze

[1]) Dr. R. Meyer: Deutsche Statistik. München 1913. O. Beck.

względów kompozycyjnych ściśle spojone. Może też ubocznie zwrócić należy uwagę na kompozycję poszczególnych rozdziałów: obok zwartych pod względem akcji, skoncentrowanych pod względem środków kompozycyjnych i dzięki temu silnych pod względem dramatycznego napięcia lub nastroju czy uczucia zasadniczego, mamy trudne do rozbioru rozdziały o akcji rozlewnej, o charakterze opisowym, poświęcone uzupełnieniu fabuły lub charakterystyce osób czy tła obyczajowego. Czasem mają one znaczenie wytchnień po zbyt silnem napięciu.

Tu przed omówieniem zagadnień, dotyczących tego, jak autor przedstawia tło, akcję i postaci, przy pomocy jakich środków kompozycyjnych, nawiasowo zaznaczyć muszę, że w praktyce przy analizie nie zawsze można przeprowadzić ścisły podział na pierwiastki treści i formy, tak są one bowiem z sobą związane, tak często wartości te na siebie oddziaływują, że wyodrębnienie ich wpłynęłoby ujemnie tak na ocenę artystyczną dzieła, jak na zrozumienie treści.

W zagadnieniu akcji, jak już zaznaczyliśmy, zawarte są czyny postaci, zależne od ich charakteru, lub też grup czy większych zbiorowisk, ale nietylko one posuwają ją naprzód, może czynić to autor sam przez opisy czy opowiadanie, może też zawrzeć jej pierwiastki w rozmowy.

Epizody, opisy przyrody, wnętrz, bitwy i t. p. mogą akcję przyśpieszać lub też hamować, mogą ją uwypuklać lub wpływać specjalnie na wyobraźnię czytelnika. Jeśli chodzi o oddziaływanie na wyobraźnię czytelnika, to sposoby tego oddziaływania przedstawił nam na tle twórczości Walter Scotta i »Pana Tadeusza« K. Wojciechowski [1]), którego wywody, dotyczące spo-

[1]) »Pan Tadeusz« Mickiewicza a Romans Waltera Scotta. Nakł. Akad. Umiej. 1919.

sobów oddziaływania na uczucie czytelnika, już poznaliśmy. Jako takie sposoby wylicza on: tajemniczość, zagadkowość, pobudzanie wyobraźni i drażnienie jej przez to, że się rozbudzonej ciekawości nie zaspokaja lub z zaspokojeniem się zwleka; tajemniczość akcji czy wprowadzenie tajemniczej, zagadkowej postaci; zaciekawianie przez przygody bohatera lub sceny niejasne, które wymagają uzupełnienia i w ten sposób wywołują naprężenie; sytuacje groźne, budzenie trwogi o los osób, nieoczekiwany ratunek i niespodziane ocalenie; ciężkie położenie bohatera bez wyjścia, a potem szczęśliwe rozwiązanie; przeczucia i wróżby, sny wróżebne, widziadła niepokojące, przepowiednie; nastrojowe obrazy przyrody, zjawiska atmosferyczne, wreszcie przygotowanie na to, co ma nadejść. Do tych sposobów możnaby jeszcze dodać usuwanie bohatera na pewien czas na drugi plan celem wywołania zaciekawienia.

Z kolei zatem siłą rzeczy wysuwa się kwestja występujących w powieści osób. Chodzi tu przedewszystkiem o sposób ich wprowadzenia, czy osoby wprowadzają się same przez swe działanie, czy też wprowadza je autor sam, poprzedzając ich ukazanie się, a nadto o sposoby charakteryzowania postaci, zapewnienia im plastycznego stanowiska, nadanie im prawdy i życia. Charakterystyka zatem może być przedewszystkiem bezpośrednia, podana wprost przez autora. Składa się na nią opis zewnętrzny całej postaci, podkreślenie charakterystycznej pozy, ruchu czy gestu, lub też jest ona t. zw. portretem, w którym główną rolę odgrywają charakterystyczne części twarzy, jak usta, oczy, nos, czoło, włosy, zmiany barwy twarzy jako najsilniejsze wyrazy życia duchowego i przejawy związku psychofizycznego. Tu wchodzą też w grę efekty głosowe. Dopełnieniem tych dwóch stron charakterystyki bezpośredniej

jest charakterystyczny lub wynikający z epickiej dokładności opis kostjumu.

Opis postaci bezpośredni może być też wewnętrzny, t. j. odtwarzać nie drogą zewnętrznych cech, ale wprost myśli, uczucia, pragnienia, walkę wewnętrzną, nastrój i t. p. Jest to opis psychologiczny, który może być ogólnikowy, konwencjonalny lub też szczegółowy, oparty na indywidualizującej analizie.

Innym typem charakteryzowania postaci jest charakterystyka pośrednia, kiedy autor powieści wprowadza postaci w działaniu, każe im mówić, lub charakteryzuje je przez rozmowy innych osób, przez opisy przyrody i t. p.

Tu nawiasowo podkreślę znaczenie dialogu, o którym już mówiliśmy przy rozwoju akcji. Przy charakteryzowaniu postaci dialog cz. rozmowa, o ile jest charakterystyczny, odgrywa pierwszorzędną rolę.

Ale w powieściach nietylko występują jednostki, czy to jako postać główna, bohater lub rywal, czy też jako postaci drugo- i dalszorzędne, które trzeba umieć perspektywicznie ugrupować, obok nich jako zadanie ze stanowiska techniki powieściowej bardzo trudne, zjawiają się grupy osób, tłum. Stosunek jednostki do tłumu i naodwrót, udział grup w akcji, w danej scenie, plastyczne ułożenie obrazu, nadanie mu ruchu, wywołanie efektów wzrokowych i głosowych, oto szereg tych trudności. Z tem wiąże się też opis bitew, jako odtwarzanie scen zbiorowych.

Z innych zagadnień analitycznych podkreślić należy zwłaszcza opisy przyrody i ich rolę. Już wspominaliśmy o niej przy omawianiu tła akcji i charakteryzowaniu postaci, ale prócz tego może ona jeszcze być topograficzną lub chronograficzną informacją, może być też sama dla siebie obrazem malarskim, uwzględniającym linje konturu, światła i cienie, na-

świetlenie atmosfery lub układ plam barwnych i różnic perspektywicznych. Trzeba zatem opisy przyrody badać tak ilościowo jak i jakościowo.

Przy omawianiu poruszonych pierwiastków rozbioru trzeba je zbadać też ze stanowiska zasadniczych środków kompozycyjnych, jak zgodność, kontrast, stopniowanie i zharmonizowanie (Abschluss u Lehmana [1]). Dotyczą one tak akcji, jak osób i tła. Dalsze dociekania doprowadzą do poznania i oceny celowości tych środków, stosunku części do całości, ich zwartości, potrzeby lub zbędności, umiejętności oddziaływania na czytelnika czy to przez pobudzenie wyobraźni i zaciekawienie czy też przez wywoływanie wzruszeń lub obojga jednocześnie, czy przez uzmysławianie akcji drogą działania na poszczególne zmysły, jak wzrok, słuch, zwłaszcza ważne tu będą zjawiska świetlne, czy wreszcie przez wywoływanie ruchu, nagromadzenia i t. p. Tu przyjdzie kolej na analizę synonimów, porównań, asyndetonów i polisyndetonów, wykrzyknień, niedomówień, zapytań, rytmiki zdań i ich składni, czasu dokonanego czy niedokonanego i t. p. Stosunek zaś tak do zjawisk fizycznych jak psychicznych, do wypadków realnego życia w przeszłości — dostępnych uczniowi klasy czwartej — określi rodzaj twórczości pisarza i stopień wartości, uzależniony od umiejętności uczynienia złudy pozorną rzeczywistością i doprowadzenia do »przeżycia« odczytanego utworu.

W czasie tych rozważań nie można pominąć roli, jaką spełnia język, jako ten bezpośredni łącznik pomiędzy autorem i czytelnikiem. Styl zatem stanowić musi odrębny dział analizy. Pod tym względem zasadnicze zagadnienia znajdziemy bogato ilustrowane przykładami w pracach K. Wóycickiego.

---

[1]) R. Lehmann: Poetik. München 1919. O. Beck.

Z temi kwestjami wiąże się charakterystyka utworu jako takiego, określenia wątków fabuły, ich stosunku i ważności, zgodności poszczególnych pierwiastków z tym charakterem, co razem, łącznie z panującem uczuciem zasadniczem, składa się na barwę powieści. Z nią zaś łączy się zagadnienie idei, myśli przewodniej lub tendencji, czy wreszcie typu powieści.

Dopiero na podstawie tych danych możemy pokusić się o pewną, ale bardzo ograniczoną w swym zakresie, syntezę, dotyczącą dzieła i autora, a więc podmiotowego czy przedmiotowego stosunku jego do dzieła, jego myśli i zapatrywań jako obywatela, jego sądu o ludziach i dziejach, wreszcie charakterystyki autora jako artysty [1]).

Dalej w klasie czwartej iść nie możemy, możemy tylko pogłębić poznane wiadomości przy użyciu odpowiedniego materjału porównawczego, zawartego w »Wypisach«, czy w innych utworach, zwłaszcza w »Iljadzie«, czy też w materjałach historycznych, z których czerpał Sienkiewicz, jak np. w »Szkicach« Kubali lub późniejszych, jak »Bohdan Chmielnicki« Rawity-Gawrońskiego i i. Te ćwiczenia pozwolą młodzieży nietylko głębiej wniknąć w ducha epoki, ale nadto ułatwią jej zrozumienie różnicy, jaka zachodzi między prozą naukową a powieścią, między objektywnie podanemi faktami a złudą poetycką i przyczyn na nie się składających.

Jednego jeszcze przy analizie możemy dokonać: starać się oprócz rozszerzenia wartości estetycznych o wpłynięcie na dziedzinę moralną, na wolę, która w tym przełomowym dla młodzieży okresie szuka so-

[1]) Niejednokrotnie spotkałem się z innym, bardzo szczęśliwie stosowanym sposobem lektury: po analizie treści następuje ocena uczuciowa, ustalenie siły oddziaływania bezpośredniego, przeżycia, a dopiero potem analiza formy.

bie nowych ujść i nowych form. Najlepiej do tego nadadzą się ćwiczenia, opierające się na lekturze i na wydobytych z niej wnioskach.

W ten sposób przedstawia się metoda rozbioru, przystosowana do psychiki młodzieży, oparta na indukcji, idąca od szczegółów do rzeczy ogólnych, od cząstek do całości, od znanych i przystępnych zagadnień do coraz trudniejszych, od pierwiastków stylistyczno - kompozycyjnych do pojęć estetyczno - literackich.

Wyjaśnienie jednak stosunku naszego do wartości »Trylogji, omówienie i ułożenie sobie metody badań nietylko nie usuwa, lecz nawet powiększa inną trudność, jaka siłą rzeczy budzi się przy rozpatrywaniu »Ogniem i mieczem«, jako lektury szkolnej, podstawowej.

Trudnością tą to ogrom materjału do przerobienia. »Ogniem i mieczem« w wydaniu jubileuszowem obejmuje 604 strony bitego druku, w roku szkolnym mamy zaś około 130 godzin, przeznaczonych na naukę języka polskiego. Ponieważ musimy nadto przerobić »Grażynę«, w wyjątkach »Iljadę«, a nadto ustępy prozaiczne i poetyczne, gramatykę i pisać od czasu do czasu wypracowania klasowe w ilości 10 na rok, — na lekturę »Ogniem i mieczem« przeznaczyć możemy tylko 60 godzin. Jak sobie zatem z tem poradzić? Jeśli chodzi o rozwiązanie mechaniczne, to zdaje się, że jest to możliwe. Lektura z początku musi postępować zwolna, dopóki uczniowie, zaznajomiwszy się z zasadniczemi zagadnieniami, nie zaczną samodzielnie ogarniąć większych całości, przyczem czynnikiem sprzyjającym będzie zaciekawienie, jakie budzi w młodzieży Sienkiewiczowskie arcydzieło. Jeśli zatem na pierwsze trzy rozdziały przeznaczymy 8—12 lekcyj, dalszym zaś rozdziałom tomu I. poświęcimy po jednej lekcji, a potem obej-

mować będziemy na każdej lekcji dwa rozdziały, to nietylko powieść przerobimy, ale pozostanie nam czas na ujęcie całości i powtórzenie.

Oprócz jednak mechanicznego podziału, który nasunąć może szereg wątpliwości i zasadniczych zastrzeżeń, można tę kwestję rozwiązać przez podział »Ogniem i mieczem« na szereg grup, w których uwzględniać będziemy tylko zasadnicze momenty, a pomijać mniej ważne i drugorzędne.

Opierając się na akcji politycznej i miłosnej, podzielić możemy 64 rozdziałów »Ogniem i mieczem« na XVII grup, a mianowicie:

Grupa I. obejmuje z t. I rozdz. I i II, zawierające ekspozycję akcji politycznej: spotkanie Skrzetuskiego z Chmielnickim, zaczątki ruchu kozackiego w Czehryniu, nadto wprowadzenie szeregu postaci.

Grupa II. — rozdz. III i IV — ekspozycja akcji erotycznej, spotkanie Skrzetuskiego z Heleną i pierwszy jego pobyt w Rozłogach, ponadto wysunięcie Bohuna, jako rywala.

Dwa te rozdziały zapowiadają dwie zasadnicze akcje i dwojakie budzą zainteresowanie. O ile jednak jasno określają kierunek akcji politycznej, na polu akcji erotycznej pozostawiają swobodne pole dla domysłów czytelnika.

Grupa III. — rozdz. V i VI — charakteryzuje Łubnie, wprowadza postać Jeremiego, zapoznaje ze środowiskiem, w jakiem żyje Skrzetuski, z jego przyjaciółmi, opisuje przygotowania wojenne, w ten sposób rozwija akcję polityczną, obok której równolegle snuje się erotyczna. Wysłanie Skrzetuskiego jako posła jeszcze silniej te dwie akcje spaja ze sobą.

Grupa IV. — rozdz. VII — przedstawia drugi pobyt Skrzetuskiego w Rozłogach, przez co daje dalsze rozwinięcie akcji erotycznej, zbliżające ją do pomyślnego rozwiązania.

W dalszym ciągu w przeciwieństwie do tego sielankowego nastroju wprowadza Sienkiewicz hobatera w dziedzinę niebezpieczeństw, budząc zaniepokojenie czytelnika pod względem erotycznym, nad które jednak wznosi się obraz niedoli ojczyzny. Jest to

Grupa V, obejmująca w rozdz. VIII do XV działanie ujemnego bohatera czyli rywala politycznego, Chmielnickiego, gdzie opis wypadków przedstawiony jest głównie ze stanowiska Skrzetuskiego, reprezentującego opinję polską.

Grupa VI. — rozdz. XVI — w dziedzinie akcji politycznej, niby pewna syntetyczna rekapitulacja czy zamknięcie dziejowego aktu, zatrzymuje na chwilę jej rozwój i wprowadza moment refleksji, dający czytelnikowi pewien wypoczynek, ulgę przez mimowolne zwrócenie oczu w kierunku bohatera dotąd w czynie nie przedstawionego, a tak długo zapowiadanego, ks. Jeremiego, budzi się zatem zaniepokojenie dodatnie; w dziedzinie akcji miłosnej przynosi zwolnienie Skrzetuskiego, który jednak zamiast spodziewanego szczęścia znajduje gruzy, a to nieszczęście osobiste wiąże się ściśle z narodowem. O ile jednak jasna była dla czytelnika akcja polityczna, zagadkę dla niego zawiera zniszczenie Rozłogów. Wyjaśnienie tej zagadki daje autor w

Grupie VII — w rozdz. XVII do XXI, w których przez cofnięcie się wstecz, jakby dla utrzymania symetrji, kreśli czyny Bohuna, zatem kontrakcję rywala i ucieczkę Zabłoby z Heleną, przez co wysuwa na plan

pierwszy te postaci, które dotąd były tylko zarysowane. Częściowo akcja ta daje obraz rozwijającego się buntu »na tyłach« wojsk polskich, przez co uzupełnia i wyjaśnia wzrost potęgi Chmielnickiego.

Grupa VIII — rozdz. XXII do XXXII wiąże się jako antyteza na zasadzie symetrji z grupą V i przedstawia kontrakcję dodatniego bohatera politycznego, ks. Jeremiego, jego zwycięstwa. O akcji erotycznej, równolegle w każdym rozdziale podtrzymywanej, Sienkiewicz też nie zapomina, lecz wprowadza ją ubocznie, bo zresztą pomyślność jej związana z ogólnym stanem kraju i powodzeniem ks. Jeremiego. W ten sposób dochodzimy do punktu kulminacyjnego w obydwu akcjach, w jednej faktycznego, w drugiej tylko *in spe*, by w

Grupie IX — rozdz. XXXIII przejść do punktu martwego w obydwu akcjach: położenie staje się bez wyjścia. Utrwala zaś je

Grupa X, t. II, rozdz. I, II, III, przedstawiająca triumf rywala erotycznego, który uwozi Helenę do jaru. Rozpoczyna się akcja wyczekiwania.

Grupa XI. — rozdz. IV—VIII, kreśląca dzieje podjazdu Skrzetuskiego, wyprowadza akcję polityczną dzięki działalności ks. Jeremiego z punktu martwego, by opaść nanowo po klęsce pod Pilawcami. Z tem zaś łączy się sprawa erotyczna, której rozwiązanie znów ulega odłożeniu.

Grupa XII — rozdz. IX—X daje obraz klęski politycznej, która grozi już Lwowowi, i podkreśla ważność dodatniego bohatera politycznego.

Grupa XIII — rozdz. XI—XIV, obracająca się dokoła elekcji, której znaczenie już przedtem uwydatniono, przynosi naprzód naprężenie, potem pewne uspoko-

jenie na polu politycznem, przez pojedynek zaś Wołodyjowskiego z Bohunem budzi nadzieje i w stosunku do akcji erotycznej.

Grupa XIV — rozdz. XV—XX na tle poselstwa Kisiela przedstawia grozę położenia, jednocześnie łamie się akcja poszukiwania Heleny i doprowadza do ponownego punktu martwego, choć dzięki zawieszeniu broni akcja polityczna się poprawia.

Grupa XV — rozdz. XXI—XXIII kreśli nagłą korzystną zmianę w akcji erotycznej, choć ostatecznie zostawia ją w niepewności.

Grupa XVI — rozdz. XXIV—XXIX to dzieje obrony Zbaraża, gdzie ostatecznie spotykają się dwaj rywale polityczni, by stoczyć rozstrzygającą walkę.

Grupa XVII — rozdz. XXX i epilog — daje pomyślne rozwiązanie obydwu akcyj.

Podział ten na grupy zestawić można zatem w 17 następujących obrazów, którym nadamy tytuły celem silniejszego podkreślenia zasadniczej akcji danej grupy.

Grupa I. — Skrzetuski i Chmielnicki. II. — Helena. III. — Łubnie. IV. — Rozłogi. V. — Poselstwo Skrzetuskiego. VI. — Na bezdrożach. VII. — Ucieczka Zagłoby z Heleną. VIII. — Działalność ks. Jeremiego. IX. — Bar. X. — Helena w jarze. XI. — Podjazd. XII. — Lwów. XIII. — Elekcja. XIV. — Poselstwo Kisiela i poszukiwanie Heleny. XV. — Uwolnienie Heleny. XVI. — Zbaraż. XVII. — Pomyślne rozwiązanie.

Około tych zasadniczych punktów-tytułów rozwijać się musi analiza powieści, uwzględniając w tych grupach tylko rzeczy zasadnicze i przeznaczając je na rozbiór szczegółowy w szkole, inne, mniej ważne czy pod względem treści czy kompozycyjnym, oddając do

samodzielnego opracowania uczniów w domu. Tak samo z poszczególnych pierwiastków, zaznaczonych w schemacie rozbioru, analizować należy tylko typowe zagadnienia, ograniczyć je, a utrwalenie ich przenieść do wypracowań piśmiennych, ćwiczeń w mówieniu i t. d.

Przy rozbiorze na plan pierwszy wysunąć się muszą sprawy publiczne i im ze względów wychowawczych należy dać pierwszeństwo, ze spraw zaś powieściowo-awanturniczych uwzględnić należy momenty najsilniejsze.

Stąd też na czoło wysunie się głównie tom I, w mniejszej zaś mierze t. II. To też lektura t. II może postępować znacznie szybciej ze względu i na przeważnie łatwiejszą treść i na to, że zasadnicze zagadnienia analizy uczniowie przyswoić sobie mogą przy lekturze tomu I.

Jeśli chodzi o to, jak dokonać wyboru w poszczególnych grupach wyjątków, które poddane odczytaniu i szczegółowej analizie w szkole zapoznałyby młodzież z zasadniczmi zagadnieniami »Ogniem i mieczem«, to wybór ten przedstawiam sobie następująco: Tom I. Rozdział I, II, III, IV odczytać należy w szkole w całości, z rozdz. V ustępy, dotyczące Łubniów, życia na dworze i charakterystyki księcia Jeremiego, z rozdz. VI wstępny opis zapowiadający rebelję, rozdz. VII w całości, rozdz. VIII i IX pominąć, rozdz. X w całości, z rozdz. XI opis Hassan Baszy, śmierci Tatarczuka i Barabasza i scenę ze Skrzetuskim, z rozdz. XII rozmowę Chmielnickiego ze Skrzetuskim, rozdz. XIII pominąć, z rozdz. XIV bitwa z Niemcami, z rozdz. XV bitwa nad Żółtemi Wodami i pod Krutą Bałką, z rozdz. XVI powrót Skrzetuskiego do Rozłogów, rozdz. XVII pominąć, rozdz. XVIII od chwili zranienia Bohuna, rozdz. XIX pominąć, rozdz. XX w całości, z rozdz. XXI

scena w Prochorówce, rozdz. XXII pominąć, z rozdz. XXIII opis Łubniów, z rozdz. XXIV scenę wyruszenia z Łubniów, rozdz. XXV pominąć, rozdz. XXVI w całości, z rozdz. XXVII opis bitwy pod Machnówką, rozdz. XXVIII pominąć, rozdz. XXIX pominąć, z rozdz. XXX przygotowania do bitwy pod Konstantynowem, z rozdz. XXXI zdobycie chorągwi przez Zagłobę, rozdz. XXXII pominąć, rozdz. XXXIII cały.

Z tomu II, z rozdz. I, II i III tylko scenę wróżb i scenę odjazdu Bohuna ew. cały rozdz. I, z rozdz. IV—VIII opis wesela, Zagłoba w chlewie i ocalenie go, opis klęski pilawieckiej, rozdz. IX w całości, z rozdz. X opis szlachty, zdążającej na elekcję, z rozdz. XI i XII sceny z Bohunem, rozdz. XIII i XIV pominąć, z rozdz. XV—XX sceny charakteryzujące Kisiela, przyjęcie poselstwa przez Chmielnickiego, z rozdz. XXI ustępy, dotyczące przemiany wewnętrznej Zagłoby, rozdz. XXII pominąć, z rozdz. XXIII od sceny w Proskirowie, z rozdz. XXIV przybycie ks. J., potyczkę z Tatarami, Chmielnicki i chan, szturmy, zakończenie rozdziału, z rozdz. XXV opis burzy, rozdz. XXVI tylko ustępy, charakteryzujące wojsko, rozdz. XXVII w całości, rozdz. XXVIII w całości, z rozdz. XXIX charakterystyki króla, Radziejowskiego i Ossolińskiego, ewentualnie zjawienie się Skrzetuskiego, z rozdz. XXX scenę powitania się z Heleną, epilog w całości.

Jako środka pomocniczego używać należy prócz wspomnianych ćwiczeń wykresów akcji, które ogromnie ułatwiają orjentowanie się w jej rozwoju i zależności poszczególnych wątków. Aby nie obciążać zbytnio klasy, można wykreślanie wykresów rozdzielić pomiędzy uczniów tak, aby każdy z nich stale opracowywał dane zagadnienie.

Bardzo pomocnym środkiem są też rysunki. Można tu posługiwać się albumami, zawierającemi ilu-

stracje utworów Sienkiewicza, lub też własnemi pracami uczniów, którzy pod tym względem dużo okazują pomysłowości. Tu również należą ćwiczenia, dotyczące stosunku malarstwa lub muzyki do materjału, dostarczonego przez powieściopisarza.

Jeśli chodzi o tematy, to podaję szereg ich przy każdej grupie, za najlepszy jednak sposób uważam odwoływanie się do klasy, która stosownie do sił swoich wybierze najlepiej to, co odpowiada jej najsilniej, co ją najbardziej wzruszyło, albo czego obraz utkwił najgłębiej w duszy.

To samo odwoływanie się do uczniów stosować można i przy wyborze rysunków.

Wreszcie uwaga praktyczna: uczniowie muszą posiadać specjalne zeszyty, w których winni notować rozwój akcji, cechy charakteryzujące bohaterów, opisy przyrody i t. p., nadto wykreślać mapkę miejscowości, w których się akcja odbywa.

Tak przygotowani możemy przystąpić do szczegółowego rozbioru. Rozbiór ten jednak nie będzie obejmował lekcyj jako metodycznych jednostek, ale postępować będzie rozdział za rozdziałem. Lekcja jednak wyglądać musi inaczej i zawrzeć w sobie: 1. odczytanie tekstu, 2. objaśnienia rzeczowe, 3. analizę treści i formy, 4. syntetyczne ujęcie wyników analizy z uwzględnieniem materjału już przedtem przerobionego, by ściśle określić, pogłębić i utrwalić zdobyte na każdej lekcji wiadomości. Do utrwalenia tych wiadomości służyć też mogą ćwiczenia stylistyczne, w mówieniu, piśmienne, w estetycznem wygłaszaniu czy też gramatyczne. Co do punktu pierwszego i drugiego, to zaznaczyć należy, że nie zawsze jest ono konieczne tak, że odrazu można przystąpić do ustalenia treści, zwłaszcza jeśli się nauczy posługiwać uczniów opracowanym przez dr. T. Lehr-Spławińskiego słowniczkiem.

Lektura »Ogniem i mieczem« budzi jeszcze inną trudność. Jak świadczy podana przeze mnie ankieta, prawie cała młodzież zna już »Ogniem i mieczem« przed analizą szkolną, co zdaniem niektórych wpływa ujemnie na wywołanie zaciekawienia podczas czytania. Otóż zdaje mi się, że trudność to tylko pozorna, że przeciwnie, choć ginie bezwarunkowo bezpośredniość wrażenia, nastąpi właśnie dzięki analizie pogłębienie wrażenia, owego wczucia się w utwór, przez zdanie sobie jasne sprawy z celowości użytych środków, z kompozycji utworu, którego treść całą już młodzież ogarnia. Z doświadczenia wiemy, że lektura młodzieży w tym wieku polega przedewszystkiem na pochłanianiu treści, fabuły, a z czynników poszczególnych, które składają się na to oddziaływanie, młodzież nie zdaje sobie sprawy — i to właśnie ma jej rozbiór szczegółowy uświadomić. Doświadczenie też nas uczy, że każde ponowne odczytywanie »Ogniem i mieczem«, nietylko pozwala nam coraz to głębiej wnikać w piękno tej powieści, ale też nie pozbawia nas zainteresowania, równie do głębi nas wzrusza, niepokoi, zaciekawia. Wszak na tysiące liczyć możemy ludzi, którzy po kilka razy czytali »Ogniem i mieczem«, a zawsze z tchem zapartym. Zresztą to samo zjawisko spotykamy przy czytaniu »Pana Tadeusza« i prawie wszystkich utworów, analizowanych w klasach wyższych, a nawet w niższych klasach szereg uczniów już na początku roku przewertuje »Wypisy« od deski do deski.

V.

Rozbiór metodyczny.

Uwaga ogólna: Metoda rozbioru przedstawia się następująco: naprzód podaję praktyczne uwagi, doty-

czące tego, co należy koniecznie przeczytać w szkole, a co można przeznaczyć na lekturę domową, następnie w »celu rozbioru« omawiam te wszystkie wartości, jakie z danego rozdziału czy z danej grupy wydobyć trzeba, poczem dopiero przechodzę do »pytań, ułatwiających rozbiór«. Część pierwsza pytań, oznaczona literą A, zajmuje się prawie tylko analizą treści, część druga, B, obok pytań syntetycznych, dotyczących treści, obejmuje głównie zagadnienia formy. Rozbiór każdej grupy kończy się też pytaniami syntetycznemi, po których następują wskazówki co do ćwiczeń praktycznych, pogłębiających lub rozszerzających poznane przy rozbiorze zagadnienia.

Co się tyczy pytań, to, rzecz zrozumiała, że obejmując w logicznym i psychologicznym rozkładzie całość zagadnień, muszą one mieć siłą rzeczy pewien charakter teoretyczny. Zresztą nie jest moim celem, aby je ktokolwiek dosłownie powtarzał, są one bowiem tylko przykładem, wskazówką, w żywej lekcji nauczyciel musi je przystosować tak do własnej, jak i przedewszystkiem do psychologji młodzieży, do jej poziomu intelektualnego i zainteresowań.

Pytania te, choć się zajmują przedewszystkiem treścią i formą, uwzględniają też zagadnienie »przeżycia« dzieła przez młodzież. Przeżycie może być rozumiane albo jako wywołanie wzruszeń estetycznych, albo szerzej, obejmując obok nich wzruszenia natury etycznej i t. p. Otóż jedni twierdzą, że należy wywołać przedewszystkiem wzruszenie estetyczne, a analiza szczegółowa, rozbita na szereg pytań, dotyczących treści i formy, może nastąpić dopiero po uzyskaniu i zbadaniu tego wzruszenia, inni, że to wzruszenie wszechstronne, zrazu nieświadome, zyska na pogłębieniu przez analizę, że więc badać je należy dopiero po niej.

W rozbiorze swym przeprowadzam analizę według

tej ostatniej metody, nie przeczę jednak, że odpowiednio przygotowany nauczyciel może analizę utworu rozpocząć od zbadania wzruszeń, które wzbudziło przeczytanie danego rozdziału czy grupy, od najsilniejszych momentów, które szczególnie silnie oddziałały na młode dusze, by potem przejść do omówienia tych czynników, które się na to przeżycie złożyły, rozebrać je, ewentualnie treść przeżycia rozszerzyć. Zrozumiałą jednak jest rzeczą, że tych reakcyj uczuciowych będzie tyle, ilu jest uczniów czy uczenic, że przewidzieć ich wszystkich nie można, zwłaszcza w rozbiorze, który nie jest protokółem z lekcyj. Dlatego też tylko ogólnie poruszam zagadnienie przeżycia, uwzględniając je przeważnie po uświadomieniu treści i formy. Zresztą nie przeczę, że każdy rozdział może czy powinien być w związku z swą wartością uczuciową czy myślową inaczej traktowany, podręcznik jednak uwzględnić musi tylko analizę w najprostszej, najłatwiejszej i najbardziej typowej formie, poddając przedewszystkiem w pewnym logicznym układzie zagadnienia, a kwestję następstwa ich pozostawiając wyrobieniu i intuicji nauczyciela.

Wreszcie jeszcze jedna uwaga: pytania, ułatwiające rozbiór, dotyczą poszczególnych rozdziałów, o ile jednak nauczyciel zadaje do przeczytania w domu dwa lub kilka rozdziałów, musi te rozdziały traktować łącznie i odpowiednio przystosować pytania, w przeciwnym bowiem razie lekcja fałszywie i w sztuczny sposób, a nawet szkodliwie oddziaływałaby na wartość analizy.

GRUPA I.

Tom I. — Rozdział I[1]).

Uwagi wstępne:

Ponieważ chodzi o zapoznanie z nową formą utworu, dotąd jeszcze w szkole nie rozbieraną, a nadto o bezpośrednie oddziałanie wartości estetycznych, zawartych w tym rozdziale, należy cały rozdział przeczytać głośno w klasie. Najlepiej będzie, jeśli to uczyni umiejący dobrze czytać nauczyciel. Po przeczytaniu należy krótko, w kilku słowach ująć treść całego rozdziału, następnie podzielić rozdział na szereg obrazów i scen. W rozdziale tym odróżnić możemy trzynaście takich cząstek, które kolejno, po ponownem odczytaniu w klasie, poddajemy objaśnieniom rzeczowym i analizie. Ze względu na nieznane dotąd uczniom zagadnienia, analiza musi być dokładna i wszechstronna.

Cel rozbioru:

Na tle obrazu stepów, które mają się stać głównem tłem akcji, i na tle poglądów i wierzeń w. XVII wprowadza Sienkiewicz główne postaci Chmielnickiego

---

[1]) Przy rozbiorze posługuję się dwutomowem wydaniem jubileuszowem, Warszawa, Gebethner i Wolff, 1908.

i Skrzetuskiego, zręcznie zawiązując węzeł akcji i zarysowując jej tło polityczne, a nawet kulturalne. Ten zwarty, skupiony w sobie, pełen nastroju rozdział pozwoli nam odrazu poznać całe bogactwo środków artystycznych, a mianowicie przedewszystkiem: czas, porę, miejsce, tło topograficzne i obyczajowe, zawiązek akcji, zapowież akcji dalszej, zawartej między innemi w rozmowie, piosnce i rozmyślaniu jednej z postaci, postaci pierwszoplanowe, drugoplanowe i dalsze jako tło, charakterystykę zewnętrzną postaci i grup, opartą na kostjumie i portrecie i wewnętrzną, podaną bezpośrednio przez autora lub w formie rozmowy, i pośrednią charakterystykę środowiska. Z innych środków poznamy szerokie zastosowanie kontrastu tak w stosunku do akcji, jak osób, stopniowania w opisie przyrody, tła i akcji, posługiwanie się takiemi środkami oddziaływania na wyobraźnię, jak tajemnicze znaki, niezwykły stan przyrody, zjawiska atmosferyczne, jak tajemniczość i budzenie zaciekawienia, wprowadzenie tajemniczej postaci, by potem przez odsłonięcie tej tajemnicy tem silniejsze wywołać zaciekawienie, wreszcie umiejętność wywołania nastroju. W tem wszystkiem żywy udział bierze realistycznie na wzrok działająca przyroda, a nadto w czasie nocy charakterystyczne wrażenia słuchowe i wzrokowe. Wreszcie charakterystyczny, odtwarzający epokę, język. Prócz tych kwestyj należy tu jeszcze zogniskowanie tych wszystkich środków, celem uzyskania nastrojowej jednolitości rozdziału, jako całości.

Pytania, ułatwiające rozbiór.

A) 1. Kiedy się odbywają wypadki?
W którym roku, w której porze roku?
Jaką część Polski poznajemy?
Jaką była zima 1647 roku?

Jakie poznajemy zjawiska nadzwyczajne?
Czego się ludzie współcześni spodziewali?
O ile te obawy charakteryzują nam tych ludzi?
O ile Sienkiewicz podziela te obawy?
Czego się spodziewamy po tym opisie?
Co budzi w nas ten opis?

2. Co poznajemy w drugim obrazie?
Jakie życie panowało na Dzikich Polach?
Jakie cechy wybijają się na plan pierwszy opisu?
Jacy ludzie żyli na stepach?
Jakie środki składają się na przedstawienie grozy życia stepowego?[1])
O ile ten opis zgadza się z zapowiedzią, zawartą w pierwszym obrazie?
Jakich wypadków spodziewamy się po tym opisie?
Komu te wypadki mogły grozić?

3. Gdzie, w jakiej miejscowości rozpoczynają się wypadki?
W jakiej porze dnia?
Jakie widzimy zjawiska świetlne?
Jak wygląda zachód słońca?
Jak noc?
Na jakie zmysły oddziaływa opis słońca, na jakie opis nocy, jakie uczucia w nas budzi?
Jakie uczucia w nas budzi wzmianka o duchach?

---

[1]) Obok środków zawartych w samej treści należy też omówić antytetyczną, a zarazem pogłębiającą zaciekawienie i grozę wartość zdania: »Tymczasem na polach nie działo się nic nadzwyczajnego...« w. 25; dwukrotnie tajemnicze odwołanie się do »orłów, jastrzębi, kruków« i t. p.; powtarzania jak »step i step«; wykrzykniki jak »hen!«; przeciwstawienia związane z powtórzeniem jak: »ile tam walk stoczono, ilu ludzi legło, nikt nie zliczył, nikt nie spamiętał; przeciwstawienie zawarte w zdaniu: »Step to był pusty i pełny zarazem« i t. d., wreszcie porównania.

Dlaczego?
Wylicz wyrazy i porównania, wywołujące grozę?
W jakim związku z tem pozostają obydwa opisy?
O ile zgadzają się one z dwoma poprzedniemi obrazami?
Jakich wypadków się spodziewamy?

4. Co poznajemy w czwartym obrazie?
Kogo się spodziewaliśmy na podstawie poprzedniego opisu nocy?
Kogo widzimy?
Dlaczego widzimy te postaci mimo ciemności nocnych?
Jakie widzimy zjawiska świetlne?
Co cechuje ten opis?
Co w nas budzi? Jak wpływa na nas niejasne przedstawienie tego, co się dzieje?
Czego się możemy domyśleć?

5. Jaka jest treść piątej sceny?
Co się stało?
Kto brał w tem udział?
Czego możemy się domyślać na podstawie poprzednich obrazów?
Co cechuje i tę scenę?

6. Jaka jest treść sceny szóstej?
Kogo poznajemy?
Po czem ich poznajemy? (Jaki ich ubiór, jak się wyrażają, jakie mają zapatrywania, dlaczego ich widzimy w nocy?)
Czy wszyscy byli sobie równi, i po czem poznajemy, że nie?
W jakim stosunku pozostają ci żołnierze do poprzednio opisanych postaci?
Jak to udowodnisz?
Czego oni dokonali?
Kogo uwolnili?

Czego się dowiadujemy o pojmanym?

7. Kto stał na czele żołnierzy?
Jak go autor opisuje?
Dlaczego zwraca główną uwagę na twarz?
Jakie wrażenie sprawia na nas namiestnik?
O ile z tem zgadza się to, czegośmy się o namiestniku dowiedzieli w poprzedniej scenie?
Jak autor opisuje inne postaci?
Którą wyraźniej?
Którą zatem znasz lepiej, którą gorzej?
Co możemy sądzić o roli tych postaci?

8. Jak wyglądał pojmany?
Dlaczego go tak dokładnie widzimy? Co oprócz opisu charakteryzuje pojmanego? [1])
Jakie poznajemy nowe cechy charakteryzujące namiestnika?
Czem się pojmany różni od namiestnika?
Który z nich sympatyczniejszy?
Do jakiej warstwy obydwaj należeli?
Po czem możemy to poznać?
Kto porwał Abdanka? Dlaczego?
O ile to się zgadza z życiem na stepach?
Czy to, co się dzieje, jest dla nas zupełnie jasne?
Co ta tajemniczość w nas wywołuje?

9. Co jest treścią sceny dziewiątej?
Czego dowiadujemy się z rozmowy Skrzetuskiego z Abdankiem a) o Skrzetuskim?
b) o Abdanku?
Co cechuje ich rozmowę?

---

[1]) Tu należy uwzględnić, oprócz wspomnianej poprzednio charakterystyki bezpośredniej: postępowanie i rozmowę Abdanka ze Skrzetuskim, nadto wnioski, do jakich dochodzi Skrzetuski, rozważając jego stanowisko, pochodzenie, ubiór, mowę i t. p., wreszcie charakterystyczny język.

Jaka różnica zachodzi między niedomówieniami Skrzetuskiego i Abdanka?
Jakie myśli nasuwa nam ta różnica?
O ile ten niepokój zgodny jest z dotychczasowem przedstawieniem przez autora tego wszystkiego, co dotyczyło Abdanka?
Jakie rzeczy, przedtem wspomniane, nie zostały jeszcze rozjaśnione?

10. Jacy to nowi ludzie przybyli?
Scharakteryzuj ich.
Czem się różnią od żołnierzy namiestnika?
O ile oni charakteryzują Abdanka?
O ile wyjaśniają nam to, co się stało?

11. Co o nich i o Abdanku sądzi Skrzetuski?
O ile jego myśli rozszerzają charakterystykę Abdanka?
Z kim go porównywa?
W jakim kierunku zaniepokojenie Skrzetuskiego budzi naszą ciekawość?

12. O ile wręczenie pierścienia i rozmowa przy tem rozszerza charakterystykę Abdanka?
Na co on zwraca uwagę?
O ile zapowiedź »dnia sądu« zgadza się z zapowiedziami poprzednio zaznaczonemi?
Czego się spodziewamy po tej zapowiedzi?
Czem się dla nas staje postać Abdanka?
Co nas do tego przygotowało w poprzednich scenach?
Jaką rolę spełnia w tej scenie opis przyrody?
Jakie uczucia i myśli budzą się w nas?

13. Czego dowiadujemy się w ostatniej chwili o Abdanku?
Co wiesz z historji o Chmielnickim?
Co wiesz z historji o Jeremim Wiśniowieckim?

Dlaczego Chmielnicki ukrywa się pod obcem nazwiskiem?
Co się nam jeszcze wyjaśnia z poprzednich scen po tem wyznaniu Chmielnickiego?
Co powinien był zrobić Skrzetuski jako namiestnik ks. Jeremiego?
Dlaczego tego nie uczynił?
Czego się spodziewamy w dalszym ciągu powieści?
O ile nas może o tem poinformować pieśń kozacka?
Co w niej najwięcej nas zastanawia?
Jak się kończy rozdział I?
Jakie uczucia budzi w nas to zakończenie?
W jakim stosunku pozostaje zakończenie do uczuć i myśli, które w nas ten rozdział obudził?

B) Na ile części podzieliliśmy rozdział I?
Które części dają nam opis?
Które części dają nam opowiadanie?
Czem się różni opis od opowiadania?
Co się składa na obraz, scenę, akcję?
Jaka jest akcja I rozdziału?
Kiedy się ona odbywa? Udowodnij to!
Jak się nazywa utwór, przedstawiający przeszłość?
Jakie osoby poznajemy?
Które z nich dokładniej, które pobieżniej?
Jaki skutek wywiera na nas ta rozmaitość przedstawiania?
Dzięki czemu zwracają na siebie naszą uwagę osoby pierwszorzędne?
Do czego służą w opowiadaniu postaci drugorzędne?
Jaką rolę spełnia rozmowa

a) w stosunku do akcji?
b) w stosunku do osób?

Która z postaci pierwszoplanowych jest dla nas sympatyczniejsza?
Dlaczego?
Scharakteryzuj obydwie postaci.
Jak nazywamy takie zestawienie dwóch osób o przeciwnym charakterze?
Jakie znaczenie ma kontrast ze względu
a) na osoby?
b) na akcję?
Jakie opisy przyrody znajdujemy w I rozdziale?
Jakie znaczenie mają opisy przyrody w I rozdziale?
W jakim związku pozostają one z miejscem i porą akcji?
Co nam dają w stosunku do ludzi?
W stosunku do akcji?
Co to jest tło w powieści? Jakie już przedtem mieliśmy tło?
Co w nas jeszcze wywołują?
W jaki sposób Sienkiewicz rozwija akcję?
W jaki sposób wprowadza postaci?
Co cechuje zatem sposób opowiadania Sienkiewicza?
Co chce autor wywołać przez tę tajemniczość?
Jakich jeszcze środków używa Sienkiewicz celem zaciekawienia nas?
Jaką rolę prócz tych środków odgrywa kontrast?
Jak można nazwać powolne odchylanie tajemnicy lub coraz silniejsze budzenie ciekawości?
Gdzie jeszcze użył autor w I rozdziale stopniowania?
Jak się nazywa umiejętność posługiwania się akcją, postaciami i t. p.?

Określ zatem środki kompozycyjne w I rodziale?
Czem się różni język autora od języka naszego?
Co wpływa na jego piękno?
Wypisz przenośnie, porównania, zwroty, które uważasz za piękniejsze?
O ile język autora pozostaje w związku z akcją?
O ile charakteryzuje postaci, epokę?
Wylicz te cechy! Co zatem charakteryzuje język XVII w.?
Co przez to autor osiąga?
O ile te wyniki osiągnął już Sienkiewicz przy poprzednio omówionych środkach kompozycyjnych?
Jak nazywamy pisarza, który przedstawia prawdę, rzeczywistość?
Czem się dzięki temu staje dla nas świat zmyślony przez autora?

Rozdział II. (t. I.).

Uwagi wstępne:

Rozdział II ze względu na cały szereg nowych zagadnień pod względem kompozycyjnym trzeba też w całości przeczytać w szkole. Pracę jednak można sobie ułatwić w ten sposób, że cały rozdział zadaje się do przeczytania w domu, a w szkole czyta się i analizuje już tylko części, których odróżnić możemy ośm.

Cel rozbioru:

Na tle pobytu Skrzetuskiego w Czehryniu budzi Sienkiewicz dalsze zaciekawienie co do akcji Chmielnicki-ks. Jeremi, których pośrednio charakteryzuje, jednocześnie dając charakterystykę prądów politycznych w Rzeczypospolitej. Opisy życia na rynku

w Czehryniu zaniepokojenie czytelnika coraz bardziej podnoszą, zwłaszcza w zestawieniu z postacią Barabasza.

Przy pomocy rozmów odkrywa nam przyczyny, które poprzedziły wypadki, odbywające się w powieści, splatając je jednak z przyszłością, którą uprzedza w słowach: »Stawano więc po stronie tego, kto sobie więcej przychylności zjednać umiał, nie przewidując, by z tego takie straszliwe skutki wyniknąć miały. Później dopiero zapłonęły serca nienawiścią ku Chmielnickiemu, ale zarówno serca szlachty, i duchowieństwa obydwóch obrządków« [1]). W ten sposób pobudza autor bezpośrednio zaciekawienie.

Pozornie jednak na plan pierwszy wysuwa Skrzetuskiego, by jego przymiotami umysłu i ciała zjednać czytelnika, obok niego stawia poważnego Zaćwilichowskiego, potężnego Podbipiętę, by wskazać, na jakich ludziach opiera się Rzeczpospolita. Postać Zagłoby wprowadza humor, przez co pokreśla realizm przedstawionego życia szlachty, podobnie jak Czapliński jest wyrazem jej skłonności do burd i awantur. Jeśli jeszcze uwzględnimy Barabasza, to przekonamy się, że cała ta galerja osób ułożona jest nietylko perspektywicznie, ale i na zasadach kontrastu, który też w kompozycji całego rozdziału wysuwa się na plan pierwszy.

Z innych zagadnień podkreślić należy szerokie zastosowanie charakterystyki bezpośredniej, zwłaszcza portretu z uwzględnieniem zmian fizycznych wskutek zmiany stanu duchowego, gestów, natężenia głosu i t. p. charakterystyki pośredniej przy pomocy charakterystycznych, na sposobie wyrażania się opartych rozmów i czynów lub rozmyślań, nadto technikę scen zbioro-

---

[1]) Str. 15.

wych, które już w rozdziale I Sienkiewicz wprowadził, wreszcie kompozycję rozdziału jako pewnej nastrojowej całości, jak to miało miejsce w rozdziale I.

Zestawienie tych wszystkich cech, związanych jednolitą akcją polityczną i osobą bohatera fabuły, pozwoli związać te dwa rozdziały w całość, która stanowi zawiązek czyli ekspozycję akcji politycznej.

Pytania, ułatwiające rozbiór:

A) 1. Dokąd przybył Skrzetuski?
Gdzie leży Czehryń? (Wskaż na mapie).
Co nam wyjaśnia ten ustęp w stosunku do I rozdz.?
Co zapowiada?
O ile podtrzymuje nasze zaniepokojenie? Dlaczego?
Czego dowiadujemy się o ks. Jeremim?
2. Dokąd się udał Skrzetuski z Zaćwilichowskim?
Kogo tam zastał?
Czego się dowiadujemy o Chmielnickim?
O ile wiadomości te wyjaśniają nam niejasności w rozdz. I.
Co nam one zapowiadają?
3. Co jest treścią trzeciej sceny?
Kto to był Czapliński?
Jak go Sienkiewicz charakteryzuje?
Co Czapliński uczynił?
Jak można wytłumaczyć jego oburzenie?
O ile ono jest zgodne z jego charakterem?
Jak się zachował w tej scenie Skrzetuski?
O ile postępowanie jego rozszerza nam charakterystykę Skrzetuskiego?
Który z nich miał słuszność?
Który z nich sympatyczniejszy?

Jak zatem Sienkiewicz zestawia postaci?
Jaki udział brał w tej scenie Zaćwilicnowski?
Jaki zebrani w karczmie?

4. Jak się wobec sceny Skrzetuskiego z Czaplińskim zachowała szlachta?
Dlaczego?
O ile ta opinja o Chmielnickim rozszerza jego charakterystykę?
Kto ze szlachty wysunął się na plan pierwszy?
Dlaczego?
O czem świadczy treść słów Zagłoby?
» » sposób mówienia?
» świadczą sądy innych postaci o nim?
Na czem polega śmieszność Pana Zagłoby?
Jaki nastrój wywołuje Sienkiewicz przez wprowadzenie Pana Zagłoby?
Dlaczego to czyni?
Jak się przedstawia życie szlachty na kresach?

5. Kogo poznajemy w tej scenie?
Jak Sienkiewicz charakteryzuje Podbipiętę?
Jak go charakteryzuje Zagłoba?
Jak się Podbipięta charakteryzuje sam przez to, co czyni i mówi?
O ile te charakterystyki są zgodne?
Jak ta scena charakteryzuje Skrzetuskiego?
» » » » Zagłobę?
» » » » ks. Jeremiego?
Jaki związek ta scena ma z akcją polityczną?

6. Kto jeszcze występuje w tej scenie?
Przedstaw jego charakterystykę?
Czego się Barabasz obawia?
Co popiera jego obawy?
O ile poparciem jego obaw jest obraz tłumu?
Dzięki czemu tłum wywołuje w nas grozę?

O ile popierają te obawy waśni polityczne w Rzeczypospolitej?
Kto stał na czele dwóch przeciwnych sobie obozów?
W czem widzi ratunek Zaćwilichowski?
O ile ten ratunek jest możliwy?
O ile obawy popiera sama osoba Barabasza?
Jakiej się zatem akcji spodziewamy?

7. Dlaczego Skrzetuski nie chciał zaraz wyruszyć z Czehrynia?
Jak to o nim świadczy?
Co bardziej interesowało go od sprawy osobistej?
Jakich wrażeń doznał i o czem rozmyślał, wracając do kwatery?
W czem nas utwierdzają jego przewidywania?

B) O ile rozdział II posuwa akcję naprzód?
Kto się wysuwa jako główna osoba akcji?
O kim jeszcze wspomina się ciągle w akcji?
Między kim zatem spodziewamy się starcia?
W jakich słowach Sienkiewicz uprzedza przyszłe wypadki?
Jaką rolę spełnia w tej akcji Skrzetuski?
Które osoby są jeszcze z nią i jak związane?
Które nie są związane?
Po co je wprowadza?
Określ różnorodność wprowadzonych postaci?
Jakie strony życia szlacheckiego przedstawił Sienkiewicz przy pomocy tych postaci?
W jaki sposób rozszerza Sienkiewicz obraz życia szlacheckiego?
Jakie cechy posiada tłum szlachecki?
Kogo przedstawia ze świata kozackiego?
Jaki obóz przedstawia Barabasz?
Jaki tłum kozacki?

W jakim stosunku pozostaje świat kozacki do świata polskiego
a) pod względem obyczajowym?
b) pod względem kompozycyjnym?
Co Sienkiewicz osiąga przez wywołanie kontrastu?
Jak się autor wogóle posługuje kontrastem w II rozdz.?
Jaką rolę spełnia przyroda w II rozdz.?
Jaką rolę spełniają rozmowy
a) w stosunku do akcji?
b) w stosunku do ludzi?
Jakich środków używa autor do charakteryzowania ludzi?
Jaki jest język postaci? Wypisz wyrazy charakterystyczne lub wyrazy dziś nieużywane.
Jaki język autora? Wskaż piękniejsze przenośnie, porównania i wykaż ich wartość.
Na czem polega historyczność rozdziału II?

Ujęcie grupy I, jako całości:

Jaka akcja łączy rozdział I i II?
Kiedy się odbywa akcja polityczna w rozdz. I w stosunku do czasu opowiadania?
Kiedy się odbywała akcja w rozdz. II?
Czem zatem jest rozdz. II w stosunku do I?
O ile i w jaki sposób obydwa rozdziały budzą nasze zaciekawienie?
Jakie wywołują uczucia w czytelniku?
Jaką rolę w stosunku do tego uczucia spełniają zakończenia obydwóch rozdziałów?

Ćwiczenia:

Ćwiczenia w mówieniu i piśmienne czerpać można z pytań, zawartych w »Zebraniu całości« i »Ujęciu grupy I, jako całości«, podobnie stylistyczne. Ponadto

jako zaczątek wykresów wprowadzić można niezłożony wykres sytuacji, w jakiej się znalazł Chmielnicki, i wykres sceny Skrzetuski-Czapliński. Wreszcie zadać można do wykonania jako rysunki: obrazek, przedstawiający scenę na stepie, wyrzucenie Czaplińskiego przez Skrzetuskiego i próbę miecza Podbipięty.

GRUPA II.

Rozdział III. (t. I.).

Uwagi wstępne: Rozdział III, podobnie jak poprzedni przeczytać należy w całości w domu, następnie analizować cząstkami.

Cel rozbioru: Obudziwszy w nas zaciekawienie w kierunku akcji politycznej, prowadzi nas Sienkiewicz na lewy brzeg Dniepru, rozszerzając w ten sposób tło topograficzne, charakteryzując ks. Jeremiego, określając dokładnie czas akcji, a nadto rozwijając w rozmowie Skrzetuskiego z Podbipiętą tło obyczajowe, które jednocześnie utrzymuje w nas zaciekawienie akcji politycznej. Polowanie z rarogiem też rozszerza znajomość życia na Ukrainie. Jakby mimochodem rzucona wzmianka o Anusi Borzobohatej nietylko przynosi nam nowe szczegóły co do charakteru Skrzetuskiego, ale budzi w nas zaciekawienie co do dalszego rozwoju tej nowej, erotycznej akcji.

Tymczasem nagle, niespodzianie, przy pomocy przypadku wprowadza autor nową akcję miłosną, która wybucha pełną siłą, opierając się na psychologicznie przygotowanem usposobieniu Skrzetuskiego i na warunkach, wśród jakich żyje Helena. W dwóch scenach, przerwanych nastrojowym obrazkiem przyrody, daje Sienkiewicz, obok nowego obrazu życia na stepach, cały

splot intrygi, w którą wchodzi sprawa zagarniętego majątku i na zasadach kontrastu nakreślone postaci kniahini i Bohuna, a z niemi dotychczas w grubych zarysach tylko nakreślony, nowy świat kozacki. Budzi się w ten sposób nowe zainteresowanie, zaniepokojenie osobą Heleny i Skrzetuskiego, które jednak ze względu na związek Bohuna ze światem kozackim, siłą rzeczy nie pozwala zapomnieć o akcji politycznej.

Analiza zatem uwzględnić musi ten zwrot akcji, szereg nowych postaci lub uzupełnienia charakterystyki dawnych, przyczem nietyle pośrednia, co bezpośrednia charakterystyka wysuwa się na plan pierwszy, zwłaszcza ciekawe będą sposoby charakteryzowania postaci kobiecych. Pod tym względem na pierwszy plan wysunie się język. Prócz tych pierwiastków dalsze posługiwanie się kontrastem, używanie nastrojowego przygotowania akcji i związanie z akcją przyrody. Wreszcie na miejsce umiejętności przedstawiania grozy, niepokoju i trwogi wystąpi umiejętność kreślenia scen pogodnych, pełnych miłosnego czaru.

Pytania, ułatwiające rozbiór:

A) 1. Opisz okolicę, przez którą przejeżdżał Skrzetuski.
Na ile obrazów można opis podzielić?
Co nam przedstawia część pierwsza opisu?
Na co zwraca uwagę Sienkiewicz w opisie?
W jakim związku pozostaje ten opis z poprzedniemi?
Co nam przedstawia część druga opisu?
Kogo ten opis charakteryzuje?
Jaką była działalność księcia dla Rzeczypospolitej?
Czego zatem przedstawicielem był ks. Jeremi?
Do czego służą obydwa opisy?
Jakie wnioski wyciągnąć możemy z tych opisów odnośnie do ludzi, zamieszkujących ten kraj?

O ile wnioski co do ludzi odpowiadają poznanym przez nas cechom mieszkańców Ukrainy?

2. Kiedy się odbywała podróż Skrzetuskiego?
Skąd się o tem dowiadujemy?
Z kim Skrzetuski jechał?
W jakiem usposobieniu?
Dlaczego?
Co go do Łubniów ciągnęło?
Jakie poznajemy nowe cechy charakteru Skrzetuskiego?
Czego się spodziewamy w dalszej akcji w stosunku do Skrzetuskiego?
Jakbyś nazwał taką akcję?
Ile zatem i jakie mamy akcje?

3. O czem dowiadujemy się z rozmowy Skrzetuskiego z Podbipiętą?
Jaki cel ma ta rozmowa?
Co ona nam przynosi pod względem
a) charakterystyki Podbipięty?
b) charakterystyki obyczajów w Polsce?
c) rozwoju akcji?

4. Co Sienkiewicz opisuje w scenie czwartej?
Jak światło słoneczne wpływa na opis?
Jaką rolę spełnia ten opis?
W jakim stosunku pozostaje do akcji?
W jakim celu zatem Sienkiewicz akcję przerywa?

5. Jaki wypadek opisuje Sienkiewicz?
Kogo poznajemy?
Jak Sienkiewicz opisuje kniahinię?
» » » Helenę?
Z czyjego stanowiska opisuje Helenę?
O czem ten opis świadczy w stosunku do Skrzetuskiego?
Jaka się akcja zatem rozpoczyna?
Jaki przypadek ułatwia tę akcję?

O ile na jej rozwój wpływa postępowanie kniahini, jej stosunek do Heleny?
Jakie uczucia budzą się w Helenie?
Jakie uczucia budzą się w Skrzetuskim?
O ile zewnętrzne cechy dają nam wyraz tych uczuć?
W jakim związku z temi uczuciami pozostaje postępowanie Skrzetuskiego, Heleny?
O ile postępowanie Skrzetuskiego znajduje wyjaśnienie w przedtem poznanych cechach jego charakteru?
Jak można wytłumaczyć postępowanie Heleny?
Jakiej akcji dalszej możemy się spodziewać?
Z którą akcją ta akcja pozostaje w sprzeczności?
Czego zatem oczekujemy?

6. Jakie znaczenie ma tu opis przyrody?
Jakie zjawiska przedstawia?
Na jakie zmysły one działają?
Dlaczego naprzód działają na wzrok, a potem na słuch?
O ile opis ten uzupełnia nam obrazy stepu?
W jakim związku pozostaje ten opis ze stanem duchowym postaci?

7. Jakie nowe osoby poznajemy?
Czego się dowiadujemy o rodzinie Kurcewiczów?
Jak te wiadomości ocenił Skrzetuski?
Jakie możemy wyciągnąć wnioski z kłamstw kniahini a) o niej samej?
b) o jej stosunku do Heleny?
Jaki był stosunek kniahini do Bohuna?
Jakie wrażenie wywarło na Helenę zjawienie się Bohuna?
Jak to wpłynęło na zachowanie się Skrzetuskiego?
Jak się zachowywał Bohun w stosunku do Skrzetuskiego?

Jak Skrzetuski względem Bohuna?
Dlaczego tak obydwaj postępowali?
Jak zachowanie się Heleny, Bohuna, Skrzetuskiego wpływa na akcję?
Co dla nas jest niewyjaśnione?

8. Dlaczego Sienkiewicz zajmuje się Bohunem?
Co przez to zaznacza?
Kto to był Bohun?
Jakie życie pędził, jakie miał usposobienie, do jakiej warstwy należał, co go z tą warstwą łączyło?
Po czyjej stronie stał, po polskiej czy Chmielnickiego?
Zestaw charakterystykę Bohuna z charakterystyką Skrzetuskiego?
Który z nich i pod jakim względem stoi wyżej?
Który z nich sympatyczniejszy?

B) Jaki ma związek rozdz. III z I i II?
Kto i co je łączy?
Jaką akcję wprowadza Sienkiewicz w rozdz. III?
Czemu ta akcja poświęcona?
Jakie osoby wchodzą do tej akcji?
Scharakteryzuj je.
W jakim stosunku osoby te pozostają do siebie?
Na czem polega zawiązanie akcji?
Co nam jeszcze daje Sienkiewicz poza akcją miłosną?
O ile rozszerza nasze wiadomości
a) o ludziach?
b) które postaci wysuwa na plan pierwszy, drugi, jakie zbiorowo przedstawia?
c) o obyczajach?
d) o przyrodzie; jaką rolę spełnia przyroda w tym rozdziale?

W jaki sposób charakteryzuje ludzi?
Do czego służą mu rozmowy?
Jaką rolę spełnia język?
Jakie przedstawia uczucia?
Jakie środki składają się na kontrast?
W jaki sposób budzi nasze zaciekawienie?

Rozdział IV. (t. I.).

Uwagi wstępne: Cały rozdział należy zadać do przeczytania w domu, w szkole odczytać można tylko ustęp pierwszy, trzeci, siódmy i ósmy, jako najbardziej charakterystyczne.

Cel rozbioru: Rozdział IV oprócz szerokiego podmalowania tła tak historycznego, jak obyczajowego, spełnia w stosunku do akcji miłosnej tę samą rolę, jaką odgrywał rozdz. II w stosunku do I w akcji politycznej: jest częściowem cofnięciem się wstecz, by wyjaśnić akcję. Ale prócz tego stanowi on tło dla osób i służy do bliższego ich scharakteryzowania. Ponadto daje nam charakterystykę Bohuna jako rywala, przez co zaognia akcję miłosną i częściowo dotyka akcji politycznej. Akcja miłosna pod wpływem nastroju, warunków, w jakich żyje Helena, i jej wyznań dochodzi do punktu przełomowego, który pomyślnie przechyla się na stronę Skrzetuskiego. Zachowanie się jednak Bohuna i obraz jego, pędzącego przez step, a nadto nieufność do kniahini, budzą w nas zaniepokojenie i ciekawość dalszego rozwoju akcji miłosnej, pod wpływem której zapominamy o akcji drugiej, politycznej.

W rozbiorze na plan pierwszy wysuną się opisy, charakterystyka Bohuna, rozmowy, z których najbardziej charakterystyczną będzie kłótnia kniahini ze Skrzetuskim, wreszcie efektowne zakończenie rozdziału, a zarazem grupy II.

Pytania, ułatwiające rozbiór.

A) 1. Jakie były losy ojca Heleny?
W jakim celu autor kreśli tę historję?
Jaką rolę odgrywała kniahini?
Jak się wychowywali i jak żyli młodzi kniaziowie?
O ile charakteryzuje ich a) sposób ich życia?
b) opis dworu?
c) stosunek do gości?
O ile ten opis rozszerza nasze wiadomości o życiu Ukrainy i to życie charakteryzuje?

2. Czego się dowiadujemy z rozmowy kniahini z Bohunem?
Co nam ona wyjaśnia? Co nam zapowiada?

3. Dlaczego Sienkiewicz charakteryzuje tak szczegółowo Bohuna?
Dlaczego dopiero teraz zajmuje się jego portretem i opisem zewnętrznym? (Jaką dał nam S. przedtem charakt.?).
Na jakie cechy zwraca przedewszystkiem uwagę?
W jakim związku pozostaje ta charakterystyka?
a) z akcją miłosną?
b) z akcją polityczną?
Jak nas ta charakterystyka usposabia dla Bohuna?
Od kogo słyszeliśmy już o planach królewskich?
Jaki obrót wzięły te plany?
Jakie się zatem myśli w nas budzą?

4. W jakim celu autor wprowadza Wasyla ze względu
a) na rozmowę w scenie poprzedniej?
b) ze względu na Helenę?
Jak tę scenę odczuł Skrzetuski?

5. O czem upewnił się Skrzetuski podczas wieczerzy?
Jakie ta pewność wywołała w nim zmiany?
Jak wyznanie oddziałało na Helenę?

Co wpłynęło na jej wyznanie?
Jak się zachowywał Bohun?
Jakie skutki mieć może ta scena dla Skrzetuskiego i akcji miłosnej?
Jakie poznajemy nowe cechy charakteru Skrzetuskiego?
(O ile i jakie obyczaje pozwala nam ta scena poznać?)

6. O czem świadczy wyznanie Skrzetuskiego przed Longinusem?
O czem upewniło go przybycie Tatara?
Jak ono charakteryzuje Helenę?
Jak można jej krok wytłumaczyć?
Do jakich wniosków doszedł Skrzetuski?
Czego się spodziewamy?

7. Co postanowił uczynić Skrzetuski? Dlaczego?
Jak się zachowywała kniahini? (Przedstaw poszczególne fazy jej zachowania się). Dlaczego tak postępowała?
W jaki sposób przekonał ją Skrzetuski?
Dlaczego użył tych środków?
Dlaczego się zgodził na warunki kniahini?
Jak ta scena o nim świadczy?
Jakie stanowisko zajęła Helena?
Do jakiego punktu doszła akcja miłosna w tej scenie?

5. Czego wyrazem jest ta scena?
Dlaczego Bohun wyjechał z Rozłogów?
Co ta scena zapowiada?
Jakby można najłatwiej rozstrzygnąć współzawodnictwo?
Dlaczego Skrzetuski tego nie uczynił?
Rozważ wszelkie ewentualności takiego rozwiązania ze względu na zainteresowane osoby.

B) Kto bierze udział w akcji miłosnej? (Jakie znaczenie miała wzmianka o Anusi Borzobohatej? Czem jest Bohun w stosunku do Skrzetuskiego?).
O ile się ona naprzód posunęła?
Która z osób budzi w nas najżywsze zainteresowanie?
O czyje losy najbardziej się obawiamy?
O ile Sienkiewicz w tym rozdziale rozszerzył galerję osób, pod jakim względem?
Scharakteryzuj Helenę, Bohuna?
Jakich środków używa autor w tym rozdziale do charakterystyki?
Jakie uczucia przedstawia?
Jakie cechy obyczajowe poznajemy w tym rozdziale?
Jaką rolę spełnia opis obyczajów?
Jaką rolę i gdzie spełnia kontrast i stopniowanie?
Jaką rolę odgrywa język?
Jakie różnice zachodzą pomiędzy sposobem mówienia Skrzetuskiego z Heleną i kniahinią? (Rozpatrz w tym celu budowę zdań, słownictwo, zwroty, rytm rozmów).
Zbierz inne przykłady na dowód, że język nasz zależny jest od uczucia.

Ujęcie grupy II, jako całości.

Czemu poświęcona jest akcja I grupy, czemu II grupy?
Czemu zawdzięcza swój zawiązek akcja I i II grupy?
Przedstaw ich zawikłanie, rozwój ze szczególnem uwzględnieniem ich bohaterów.
W jakim stosunku pozostaje grupa II do I?
Dlaczego Sienkiewicz przerwał akcję grupy I?
Co przez to osiągnął?

Kto w obydwóch akcjach bierze udział?
Jaki udział bierze Skrzetuski w akcji politycznej, jaki w miłosnej?
Gdzie jest czynniejszy?
Co osiąga Sienkiewicz przez współudział Skrzetuskiego w obydwóch akcjach?
W jakim kierunku budzi się nasze zaciekawienie?
O której osobie we wszystkich rozdziałach wspomina Sienkiewicz, choć jej nie wprowadza?
Zbierz wszystko, czegośmy się dowiedzieli o ks. Jeremim.
Do jakich wniosków doprowadzić nas może to zajmowanie się ks. Jeremim?
Czego się w dalszym ciągu spodziewamy?

Ćwiczenia:

Do ćwiczeń w mówieniu i piśmiennych nadają się zwłaszcza charakterystyki poszczególnych osób lub osób z życia z zastosowaniem środków, używanych przy charakteryzowaniu przez Sienkiewicza. Środki te stosować można zrazu pojedynczo, np. rozmowa, portret, kostjum, czyny jako środki charakteryzujące i t. p. Drugim tematem, to opisy przyrody. Celem zaś pobudzenia fantazji można wprowadzić takie tematy, jak np. »Opisz scenę po powrocie Bohuna do Rozłogów« (po odjeździe Skrzetuskiego) albo »Helena pisze list do Skrzetuskiego«.

Z wykresów można tu wprowadzić trudniejszy już nieco wykres akcji miłosnej ze względu a) na Helenę, b) Skrzetuskiego, c) Bohuna; z rysunków: scena spotkania Heleny ze Skrzetuskim, dworzec Kurcewiczów, sylwetę goniącego przez step Bohuna i t. p.

Jako uzupełnienie lektury służyć może W. Łozińskiego: »Życie polskie w dawnych wiekach«.

GRUPA III.

Rozdział V. i VI. (t. I.).

Uwagi wstępne: Z rozdziału V przeczytać należy w szkole ustępy, dotyczące Łubniów, życia na dworze i charakterystyki ks. Jeremiego, z rozdziału VI tylko wstępny opis, zapowiadający rebelję, resztę przeznaczyć na lekturę w domu.

Cel rozbioru: Obydwa rozdziały odznaczają się podobną budową: dają szerokie tło topograficzne, historyczne i obyczajowe, jednocześnie potrzebne do scharakteryzowania ludzi i akcji politycznej, z którą przez osobę Skrzetuskiego związana jest i akcja miłosna. O ile zatem w I i II grupie akcje obydwie szły oddzielnie, a jedynie chwilami zlekka się schodziły, tu zjawia się tak często później w całej powieści stosowana metoda równoległego, a nawet symetrycznego układu dwóch akcyj, którą spaja postać bohatera. Na pierwszy plan wysuwa się jednak postać ks. Jeremiego i wszechstronna jego charakterystyka, której w rozdziale VI przeciwstawiony jest obraz wrzenia na Ukrainie. Akcja polityczna, którą S. w rozdz. V częściowo wstrzymuje, by na chwilę czytelnika uspokoić i przez to potem tem silniejszy wywrzeć efekt, wychodzi jednak częściowo tylko poza granice bardzo szeroko nakreślonej ekspo-

zycji; autor raczej zapoznaje nas jeszcze z siłami stron obu. Akcja miłosna, pełna epizodów, wprowadzających nowe dwugorzędne postaci, jak Anusię, Wołodyjowskiego, Rzędziana (a z nim nowy rodzaj humoru), z dawnych Longinusa, posuwa się pomyślnie naprzód szybko w przeciwieństwie do politycznej. Przynosi ona nowe cechy do charakterystyki Skrzetuskiego i Heleny, bliskich już szczęścia. Podjęcie się jednak poselstwa przez Skrzetuskiego w zestawieniu ze wstępnym opisem oznak rebelji budzi nąsze zaciekawienie i zaniepokojenie.

Pytania, ułatwiające analizę:

Rozdział V.

A) Jakim akcjom poświęcony jest rozdział V?
Jak można rozdz. V podzielić?

1. Czemu poświęcona jest część I?
Przedstaw życie i obyczaje, panujące w Łubniach?
Jakie wrażenie sprawiały Łubnie?
Na co przedewszystkiem zwracał uwagę ks. Jeremi?
Jak ks. Jeremiego charakteryzuje wyprawa na Sicz?
Jak ks. Jeremiego charakteryzuje pogrzeb Zakrzewskiego?
Jakie zasługi położył na Ukrainie?
Jakim był dla podwładnych, dla poddanych?
Jaki był sposób jego życia?
Jaki wygląd zewnętrzny?
Jakie cechy charakteru?
Co dzięki tym cechom osiągnął?
Jaką rolę odgrywał na Ukrainie?
O czem świadczy poselstwo wołoskie?
Zestaw te cechy z poprzednio poznanemi?

O ile są słuszne słowa Sienkiewicza: »Był to zresztą na swojem Zadnieprzu król prawdziwy«?
Jaki był jego stosunek do wypadków politycznych, które poznaliśmy w poprzednich rozdziałach?
Na czem ks. Jeremi opierał swe sądy?
Czy słusznie?
Dlaczego?

2. Jakie postaci występują w tym rozdziale oprócz ks. Jeremiego?
Co cechowało życie rycerzy w Łubniach poza sprawami wojskowemi?
Kto był celem wzdychań?
Skąd ją już znamy?
Kto uległ jej czarowi?
Jak się każdy z nich zachowywał?
O ile to zachowanie zgodne jest z charakterem poszczególnych postaci?
Jak się wobec niej zachowywał Skrzetuski? Dlaczego?
Gdzie i w czem Skrzetuski szukał pociechy?
Jakie go obawy niepokoiły?
Co go uspokoiło?
Na czem polegała pomyślność wieści, jakie przywiózł Rzędzian z Rozłóg?
Co się stało z Bohunem?
O ile sposób zdawania sprawy przez Rzędziana wpływa na dobre usposobienie Skrzetuskiego?
O ile ta scena rozszerza charakterystykę Skrzetuskiego, Heleny?
Na czem polega humor postaci Rzędziana?
Co go jeszcze cechuje?
Jakie jeszcze wieści przywiózł Rzędzian?
W jakim stosunku pozostają one do sądów ks. Jeremiego o Chmielnickim?

Dlaczego się Skrzetuski temi sprawami żywiej nie zainteresował?

B) Jak się rozwinęła dotąd akcja polityczna?
Czego się spodziewamy?
Co w nas podtrzymuje zaniepokojenie?
O ile to zaniepokojenie podtrzymuje rozmowa Skrzetuskiego z Podbipiętą?
Jak się rozwija akcja miłosna?
Czego się spodziewamy w dalszym ciągu?
W jakim stosunku pozostaje akcja miłosna do politycznej?
Jakie sceny oprócz tych opisał Sienkiewicz?
Co chciał przez nie osiągnąć?
Opisz życie na dworach XVII w.
Scharakteryzuj szlachtę XVII w.
Jaki jeszcze cel mają poszczególne sceny?
Które z nich radują?
rozczulają?
rozśmieszają?
niepokoją?
Jakich środków używał Sienkiewicz, by w nas te uczucia obudzić?
Porównaj humor Zagłoby i Rzędziana.
Jakie daty szczegółowe odnośnie do czasu podaje Sienkiewicz w tym rozdziale?
Ile zatem czasu minęło od rozpoczęcia akcji?
Jakiego możemy spodziewać się dalszego ciągu akcji na podstawie tego obliczenia, opierając się na a) rozmowie Skrzetuskiego z Podbipiętą?
b) relacji Rzędziana?

Rozdział VI.

A. Której akcji poświęcony jest głównie rozdz. VI?
Co się działo na Ukrainie i Zadnieprzu?

Jak się przejawiał niepokój?
Kto rozsiewał wieści?
Jak się zachowywali kozacy?
Co czynili starostowie?
Które z tych wieści wydają się nam prawdziwe?
O ile na sąd nasz wpłynąć mogą wiadomości z poprzednich rozdziałów?
Dlaczego Sienkiewicz przytacza rozmaite pogłoski?
Jak te wieści wpłynęły na księcia Jeremiego?
Dlaczego książę Jeremi nie ufał hetmanom?
Co już nam przedtem o hetmanach powiedział?
Co postanowił uczynić?
Kogo chciał wysłać na Sicz?
Dlaczego Skrzetuski prosił o powierzenie mu poselstwa?
Jakie zatem akcje wiąże z sobą Sienkiewicz?
W jakim kierunku budzi nasze zaniepokojenie?
Które osoby obejmuje to nasze zaniepokojenie?

B. Jakie akcje rozwija Sienkiewicz w tym rozdziale?
Z którą akcją w związku pozostaje wstępny opis?
Jaki opis z poprzednich rozdziałów nam on przypomina?
W czem jest podobny, czem się różni?
Co nam dawał opis Ukrainy w I rozdziale, co w tym?
Który z opisów bardziej nas niepokoi?

Zebranie grupy III, jako całości.

Co nam nowego przyniosła grupa III?
Czyją sprawą głównie zajmował się Sienkiewicz w I grupie, czyją w II, czyją w III grupie?
W jakim stosunku pozostają te sprawy do siebie?
Która z nich wysuwa się na plan pierwszy?
Która jest podrzędna, która nadrzędna?

Dlaczego? Czego ona dotyczy?
Jakbyś nazwał poszczególne akcje?
Ułóż w szereg osoby, które występują w tych akcjach.
Które z nich wysuwają się na plan pierwszy?
Jak nazywamy w powieści osoby, które kierują akcją?
Kogo możemy nazwać bohaterem akcji politycznej? kogo miłosnej?
Ilu mamy zatem bohaterów?
Do jakiej narodowości oni należą?
Co ich jeszcze dzieli prócz narodowości?
W jakim stosunku pozostają oni do siebie?
Kogo nazywamy rywalem?
Na jakiej zasadzie zestawieni są bohaterowie i rywale?
Jaką rolę odgrywa kontrast w zestawieniu akcyj?
Na jakiej zasadzie ułożone są inne postaci?
Scharakteryzuj poszczególne typy.
Scharakteryzuj świat polski, kozacki.
Który obóz wyżej stoi i dlaczego?
Jakie ujemne cechy Polaków przedstawia Sienkiewicz?
Jaką rolę mogą te wady odegrać w akcji?

Ćwiczenia:

Oprócz charakterystyki osób, w których trzeba uwzględnić i pierwiastek humoru, można wprowadzić charakterystykę grup, zwyczajów, przyrody, przyczem można uwzględnić przyrodę jako tło, charakterystykę, nastrój. Spróbować też można ćwiczeń ujętych w formę dialogu, celem odtworzenia pewnego stanu psychicznego.

Z wykresów wprowadzić należy wykres akcji politycznej i miłosnej, nie zaniedbując wykresów rozpo-

czętych. Osobno prowadzić należy wykres ks. Jeremiego. Wogóle przy wykresach pamiętać należy, że akcja ks. Jeremiego nie jest identyczną z akcją polityczną, podobnie Chmielnickiego, jak również akcja miłosna nie jest tem samem, co akcja Skrzetuskiego, w którego postaci schodzą się obydwie akcje i dać muszą pewną wypadkową. Jako temat do rysunków można zadać zamek w Łubniach.

GRUPA IV.

Rozdział VII.

Uwagi wstępne: Kwestja czytania w szkole rozdz. VII zależy od poziomu moralnego klasy. Sądzę jednak, że odczytanie w klasie i analiza poważna rozdziału usunie te wszystkie niebezpieczeństwa, jakieby wywołać mogło komentowanie pokątne tych pełnych słońca, radości a przytem czystych scen miłości.

Cel rozbioru.

Rozdział VII poświęcony w całości akcji miłosnej, bo — celowa zresztą — wzmianka o niebezpieczeństwach, jakie grożą Skrzetuskiemu, ginie wśród ogólnego upojenia miłosnego, na które składają się nietylko rumieńce, wyznania, wspomnienia, zapewnienia, komplimenty, przekomarzania, niepokoje, żarty, wróżby, uściski i całusy, ale i opis przyrody, tworząc tło tak dla śpieszącego do Heleny Skrzetuskiego, jak i w scenie rozmowy Skrzetuskiego z Heleną. Słowem wszystkie środki artystyczne, jak przenośnie, porównania, wrażenia wzrokowe, przestrzeni, słuchowe, momenty ruchu, wykrzykniki, bogactwo wrażeń, tęsknota w związku z uczuciem bezmiaru i t. p., w których i język żywy bierze udział, skupił Sienkiewicz, by dać pełen pogody obrazek sielanki miłosnej i w ten sposób akcję

posunąć prawie ku końcowi. Ten obrazek rodzajowy, który długo zachowamy w pamięci, będzie przyczyną tem głębszych dla czytelnika niepokojów i trwogi o losy Skrzetuskiego. Rozbiór te cechy wszystkie musi wydobyć.

Pytania, ułatwiające rozbiór.

1. W jakim czasie odbywa się akcja VII rozdz.?
   Co autor opisuje na wstępie?
   Jak wyglądał step?
   Jakie życie na nim panowało?
   W czem ten opis zgodny, w czem różny od poprzednich opisów stepu?
   Jaki nastrój wywołuje ten opis?
   W jakim nastroju znajdował się Skrzetuski?
   Jak się jego stan duchowy przejawiał?
   W jakim stosunku pozostaje opis stepu do stanu duchowego Skrzetuskiego?
2. Jak się Skrzetuski zachowuje wobec kniahini?
   Jak wobec Heleny?
   Jak się przejawia miłość Heleny i Skrzetuskiego?
   Jaką rolę w tej scenie odgrywa słońce?
   Co wnosi do tej sceny opis sadu?
   Jaki nastrój wytwarza ta scena?
   Dlaczego tego nastroju nie psuje kniahini?
   Jak Czechły wzmaga ten nastrój?
   O ile do tego nastroju przygotował nas opis stepu?
   Jakbyś nazwał taki pogodny obrazek na tle wsi?
   Za jakich ludzi uważają siebie Helena i Skrzetuski?
   O ile słuszne jest to ich mniemanie?
   O czem zapomnieli, co lekceważą?
   Jak Sienkiewicz uspokoił wszelkie nasze obawy?
   Jak się zatem rozwinęła akcja miłosna?

3. Zanalizuj środki, przy pomocy których osiąga Sienkiewicz plastykę w opisie stepu?
Czy można opis stepu przedstawić jako obraz?
Dlaczego nie? Ileby musiało być obrazów?
Jaka jest zatem różnica między opisem a obrazem?
Porównaj sposób mówienia Skrzetuskiego z kniahinią i z Heleną?
Jakie są różnice?
Z czego wynika ta różnica?
Porównaj środki językowe, jakich używa Sienkiewicz przy opiesie grozy i radości.
Scharakteryzuj Helenę, kniahinię.

Ćwiczenia: Na tle tego ustępu można przeprowadzić ćwiczenia na temat: obrazek w słońcu lub na tle życia uczniów obrazki, pełne pogody, wesela, radości, szczęścia, i objaśnić prawo kompozycyjne zgodności.

GRUPA V.

Rozdział VIII—XV.

Uwagi wstępne: Ponieważ uczniowie już się włożyli w lekturę powieści, można zatem coraz więcej zadawać do samodzielnej pracy domowej. I tak rozdz. VIII można zupełnie w szkole nie czytać, podobnie IX, zato rozdział X należy przeczytać w całości, gdyż spotykamy się w nim z pierwszym obrazem walki-potyczki, z rozdz. XI opis Hassan Baszy, opis śmierci Tatarczuka i Barabasza, wreszcie przybycie Skrzetuskiego aż do uwolnienia go przez Tuhajbeja, z rozdz. XII rozmowę Chmielnickiego ze Skrzetuskim, rozdz. XIII tylko w domu, z rozdz. XIV opis bitwy z Niemcami, z rozdz. XV opis bitwy nad Żółtemi Wodami i pod Krutą Bałką.

Cel rozbioru: Po sielance miłosnej, którą doprowadził Sienkiewicz do najwyższego stopnia napięcia przechodzi autor do akcji politycznej, która wzrusza nas i niepokoi tak ze względu na osobę Skrzetuskiego występującego czynnie w rozdz. VIII, IX, X i częściowo XI i ze względu na los Rzeczypospolitej, zagrożonej przez zdradę Krzeczowskiego, klęskę nad Żółtemi Wodami i pod Krutą Bałką. Skrzetuski w tych wypadkach czynnego udziału już nie bierze, ale wyrasta do stanowiska reprezentanta Rzeczypospolitej, spełniając jedno

cześnie ze stanowiska kompozycyjnego ośrodek obserwacji, przez co akcja oddziaływa na czytelnika bardziej bezpośrednio i suggestywnie.

Z tego punktu patrzenia wychodząc, autor zwolna zależnie od Skrzetuskiego rozwija tło, rozszerzając je coraz bardziej, dając coraz to nowe obrazy stepu, okolic naddnieprzańskich, Dniepru, Kudaku, podobnie zwolna, coraz bardziej podniecając nasze zaciekawienie, rozwija obrazy wzrastającej rebelji, posługując się czy to rozmowami czy opisami, by wreszcie po tem przygotowaniu dać żywy, pełen okropności obraz obozu Chmielnickiego. Od tej chwili można już było usunąć na drugi plan Skrzetuskiego, bo bohaterem tragedji staje się Rzeczpospolita, a na plan pierwszy wysuwa się wroga działalność rywala politycznego.

Również na zasadzie stopniowania oparte są obrazy bitew: zrazu potyczka Skrzetuskiego z Tatarami, potem już o większych rozmiarach walka z Niemcami Wernera, wreszcie rozległy a przejrzysty obraz bitwy nad Żółtemi Wodami. Już w tem widzimy rozmaitość ogromną w traktowaniu bitew, a o poczuciu artystycznem autora świadczy najsilniej sposób opisu bitwy pod Korsuniem: nie widzimy jej samej, ale oceniamy po skutkach, po ruchu w mieście, po wrażeniach mieszkańców, po przeżyciach Skrzetuskiego. Bo uczuciowej wartości tym bitwom, z wyjątkiem pokonania Wernera, nadaje właśnie postać Skrzetuskiego, jako czynnego uczestnika lub współczującego obserwatora. Takie zaś stanowisko ułatwia też autorowi ustalenie punktu ocznego przy opisie.

Stopniowanie, połączone z zaciekawieniem, widzimy też w traktowaniu postaci Chmielnickiego czy Krzeczowskiego, których zwolna poznajemy wszechstronnie. Do najsilniejszych scen zaliczyć tu należy wystąpienie Chmielnickiego na naradzie starszych, gdzie poznajemy

całą jego potęgę i słabość, której obraz pogłębia jeszcze bardziej rozmowa ze Skrzetuskim. Również coraz pełniej przedstawia nam się postać Skrzetuskiego, który urasta do wielkości przedstawiciela Rzeczypospolitej i staje się sumieniem dla Chmielnickiego. W charakterystyce zaś osób nie ogranicza się Sienkiewicz do cech zewnętrznych, ale daje nam też poznać treść wewnętrzną, świat uczuć, myśli i pragnień poszczególnych osób. Z pośród drugoplanowych postaci obok Zaćwilichowskiego, Grodzickiego i Rzędziana, silniej zarysowuje się postać Zagłoby, ale jeszcze o niezdecydowanym charakterze.

Obok postaci poszczególnych grupa ta wprowadza na szeroką skalę sceny zbiorowe, odtworzone z wielką plastyką; pomijając opisy w ruchu, widzimy masy podczas narady i w bitwach. Na tle tych scen zbiorowych odtworzyć możemy z łatwością szereg ówczesnych rysów obyczajowych.

Przyroda odgrywa nietylko rolę tła czy informacji topograficznej, ale, ściśle związana z akcją, przygotowuje ją, tłumaczy, wytwarza nastrój, zjawiska zaś świetlne ułatwiają autorowi zachowanie realizmu obrazów. Równie często posługuje się autor wrażeniami słuchowemi, momentami ruchu, mnogości.

Obok stopniowania stale, niemal bez przerwy posługuje się Sienkiewicz kontrastem, czy to przeciwstawiając osoby np. Chmielnicki-Skrzetuski, czy to grupy np. Kozacy-Polacy, albo prawem zgodności, gromadząc zwłaszcza w opisie grozy wszystkie możliwe środki.

W całem zaś opowiadaniu główną rolę odgrywa język, przystosowując się pod względem słownictwa i obrazowości czy suggestjonowania uczuć, wrażeń i t. d. do opisów przyrody, obrazów grozy i niepokoju, ruchu i zgiełku bitew czy też wewnętrznych stanów.

Całość grupy daje zwartą, pełną napięcia i ruchu

kompozycję, jest pierwszym aktem działania rywala politycznego, do rozdziału XI ma charakter jeszcze ekspozycji, poczem zaczyna się już akcja w całej pełni. O akcji miłosnej napomyka Sienkiewicz tylko przygodnie, by w czytelniku utrzymać napięcie i wywołać równoległe do akcji politycznej zaniepokojenie.

Pytania, ułatwiające rozbiór.

Rozdział VIII.

A. 1. O czem dowiedział się Skrzetuski w Czehryniu?
Jakie oznaki dowodziły zbliżania się rebelji?
Jak się zachowywał Chmielnicki?
Co w nas wywołują te wieści?
Jak się wobec tych wieści zachował Skrzetuski?
Dlaczego?
Jak to o nim świadczy?
2. Dlaczego Skrzetuski zaprosił do siebie Zagłobę?
Czego się od niego dowiedział?
3. Jakich czasów dotyczą wspomnienia Zaćwilichowskiego?
Co te wspomnienia uwydatniają?
Co zapowiadają?
W jakim związku z tą zapowiedzią pozostaje opis przyrody?
W jakim związku pozostają myśli Skrzetuskiego?

B. Jakie akcje rozwijają się w VIII rozdziale?
Która z nich przeważa?
Jak się wiążą z sobą?
O ile są z nią związane wszystkie osoby, występujące w tym rozdziale?
Jakich środków używa Sienkiewicz, aby wywołać w nas zaniepokojenie?

Gdzie zgodności, a gdzie stopniowania?
W jakim celu wprowadza Sienkiewicz scenę z Zagłobą?
Jak to wpływa na budowę rozdziału?
Jak oddziaływa na nas?
Co się składa na komizm postaci Zagłoby?
Jakie poznajemy nowe cechy jego charakteru?
Scharakteryzuj inne postaci i zbadaj, czy są odtworzone zgodnie z poprzednio poznanemi cechami?
Jaką rolę spełnia przyroda?
Gdzie przedtem przyroda spełniała taką samą rolę?
Które rozdziały kończył Sienkiewicz podobnie?
Co przez to osiąga?

Rozdział IX.

A. Czego się dowiadujemy o przyrodzie naddnieprzańskiej?
Czego o życiu ludzi?
Czego o wzroście rebelji?
Jaką nową postać poznajemy?
Scharakteryzuj Grodzickiego.
O ile rozmowa z nim posuwa naprzód akcję polityczną?
Jakie obawy budzi w nas ta rozmowa?
Jakie obawy dręczyły Skrzetuskiego?
W jakim celu wysłał Rzędziana?
Jak ta scena wpływa na nasze zaniepokojenie?
Czego się spodziewamy?

B. Do czego służy Sienkiewiczowi opis na wstępie?
Pod jakim względem budzi on w nas zaniepokojenie?

Jakich jeszcze środków używa Sienkiewicz, celem zaniepokojenia nas?
O ile Sienkiewicz rozszerza charakterystykę Skrzetuskiego?
Jakich środków używa do scharakteryzowania go?
Kogo mu przeciwstawia?
Co chce Sienkiewicz osiągnąć przez zestawienie Skrzetuskiego z Grodzickim?
Przez przeciwstawienie Skrzetuskiemu Rzędziana?
Czem się dla nas staje Skrzetuski?
Dlaczego możemy go nazwać bohaterem?

Rozdział X.

1. Czego opis mamy na wstępie?
Czem się ten opis różni od poprzedniego opisu Dniepru?
Wskaż środki, jakich używa Sienkiewicz, by przedstawić grozę Nienasytca.
Wypisz odpowiednie wyrazy, przenośnie, porównania, przedstaw wierzenia i zabobony, egzamin na towarzysza siczowego.
Dlaczego Sienkiewicz nie opisuje ludzi?
Jakiej akcji spodziewamy się po tem wyludnieniu i ciszy?
Gdzie się już Skrzetuski znajduje?
2. Co się jednak stało?
Jaką przeszkodę spotkali w drodze?
Jak doszło do starcia?
Ułóż plan opisu potyczki [1]).
Narysuj plan bitwy.
Czy starcie to było nieuniknione i dlaczego?

[1]) Niespodziane najście, wymiana zdań, kłótnia, atak, pomoc dla wroga, próba zajęcia lepszego stanowiska, odparcie ataku, nowy atak, obrona, podstępny atak, nowy atak, zwycięstwo wroga.

Kto się wysunął na plan pierwszy walki?
Jaką rolę odegrał Skrzetuski?
Jak się zachowali Semenowie?
Jak przeciwnicy? Opisz sposoby ich walki.
Jak wpływają na opis i przebieg walki zjawiska świetlne?
Czem się różni opis walki w nocy, o świcie, za dnia?
Jak te zjawiska wpływają na przebieg i wynik potyczki?
Jak wpływają na opis zjawiska głosowe?
Co jeszcze powiększa nasze zaniepokojenie?
(Jaką rolę odgrywa liczba ludzi, okoliczności, chwilowe powodzenie?)
Co się stało ze Skrzetuskim?
Czego się możemy spodziewać w dalszym ciągu?
Jakiego związku dopatrywać się możemy między opisem Nienasytca a opisem walki?
Jakich nowych ludzi poznajemy?
Jakie ich zwyczaje?
Na czem polega a) jedność akcji w tym rozdziale?
b) jedność uczucia?

Rozdział XI.

A. 1. Dokąd się akcja przenosi?
Jakich nowych ludzi poznajemy?
Co nam wyjaśnia rozmowa Tatarczuka z Kantarzejem w stosunku do przeszłych wypadków?
Co nowego wprowadza, co zapowiada?
2. Narysuj plan przedmieścia Hassan Basza.
Opisz przedmieście.
Opisz majdan, narysuj plan majdanu.
O ile te opisy charakteryzują Kozaków?
Jakie uczucia budzą w nas te opisy?
Jak na te uczucia wpływają zjawiska świetlne?

3. Jak wyglądała izba radna?
   Co możemy wnioskować z zachowania się poszczególnych osób?
4. Kto wszedł do izby radnej?
   Czego się dowiadujemy o Chmielnickim?
   O ile ta charakterystyka zgodna jest z rysami przedtem poznanemi?
   Jakie nowe cechy Sienkiewicz wprowadza?
   Kto to był Tuhaj-bej?
   W jakim stosunku pozostawał Chmielnicki do niego?
   Jak ten stosunek świadczy o Chmielnickim?
   Jak się zachowywało »towarzystwo«?
   Jak je to zachowanie charakteryzuje?
5. Ułóż plan narady.
   O czem mówi Chmielnicki w zagajeniu obrad?
   Jak charakteryzuje przyczyny rebelji?
   Jak charakteryzuje listy?
   O ile ta charakterystyka odpowiada prawdzie?
   Do czego Chmielnicki przygotowuje towarzystwo?
   Jaki jest jego stosunek do towarzystwa?
   Jak osądził koszowego i dlaczego?
   Jak osądził Tatarczuka i Barabasza?
   O ile słuszne są zarzuty Chmielnickiego?
   Dlaczego tak postąpił?
   O ile na postępowanie jego wpłynęły
      a) względy osobiste?
      b) wzgląd na towarzystwo?
   Jak towarzystwo postąpiło ze »zdrajcami«?
   Jak to postępowanie świadczy o towarzystwie?
   Jakie uczucia wzbudza w nas Sienkiewicz przez opis narad?
   O ile zjawiska świetlne potęgują te uczucia?
   Jaki sąd możemy wydać o Kozakach?

6. Dlaczego i w jakim celu przyprowadzono Skrzetuskiego na obrady starszych?
Jak wyglądał Skrzetuski?
Jak się zachował?
Dlaczego Chmielnicki go ocalił? W jaki sposób?
Jak ocalenie Skrzetuskiego charakteryzuje
a) Chmielnickiego?
b) towarzystwo?
c) Tuhajbeja?
7. Kto przerwał obrady? Co wywołuje przybycie Czehryńca?
Dlaczego przybycie Czehryńca wpływa na przyśpieszenie kroków wojennych?
Jakim zmianom ulegają stosunki na Siczy?
Czem się staje Chmielnicki?
Jakie to może mieć skutki?

B. Jaka akcja rozwija się w tym rozdziale?
O ile posuwa się naprzód?
Co osiągnął Chmielnicki przez naradę starszych?
Jak go narada charakteryzuje?
Jakie możemy wnioski wyciągnąć o dalszych jego krokach ze względu na stosunek jego
a) do towarzystwa?
b) do Tuhajbeja?
Jak się zachowywali Kozacy
a) w stosunku do towarzyszy swoich?
b) w stosunku do przełożonych?
c) do Chmielnickiego?
d) do Tuhajbeja?
Jak to zachowanie się ich charakteryzuje?
Czego się możemy po nich spodziewać w czasie wojny?
Czego wyrazem jest cały rozdział XI?
Jakie środki wywołują w nas uczucie grozy?

Jaką rolę pod tym względem odgrywają postaci
a) pierwszoplanowe?
b) drugoplanowe?
c) tłum?
d) wrażenia wzrokowe i słuchowe?
e) moment ruchu i mnogości?
f) kontrast?
Jaki wniosek możemy wyciągnąć ze względu na kontrast w stosunku do Kozaków i Polaków?
Czyje myśli wypowiada Skrzetuski?
Co zapowiada?
Czem jest zatem dla akcji politycznej rozdz. XI?

Rozdział XII.

A. 1. Dlaczego Chmielnicki wykupił Skrzetuskiego?
Jak ta scena świadczy o udziale Tatarów w wojnie przeciw Polsce?
2. Pod jakiemi warunkami chciał Chmielnicki zwolnić Skrzetuskiego?
Dlaczego?
Dlaczego Skrzetuski odmówił?
Czego z rozmowy dowiadujemy się o dotychczasowej działalności Chmielnickiego?
Czego o jego planach?
Jak Chmielnicki usprawiedliwia swoje postępowanie?
Przypomnij, czegoś się dowiedział o istotnych przyczynach buntu Chmielnickiego.
Oceń słuszność wywodów Chmielnickiego.
Jak działalność jego osądzał Skrzetuski?
Jakie zarzuty czyni Kozakom, jakie Chmielnickiemu?
O ile sąd Skrzetuskiego odpowiada znanym nam

wiadomościom, dotyczącym działalności Chmielnickiego i Kozaków?
O ile je rozszerza?
Po czyjej stronie jest słuszność?
Co możemy sądzić o tem z zachowania się Chmielnickiego?

B. O czem świadczy jego zewnętrzne zachowanie się?
Jaką rolę grają wykrzykniki i pytania w rozmowie?
Jaką niedomówienia?
Jak przemawia Skrzetuski? Dlaczego?
Co charakteryzuje jego przemówienie ze stanowiska składni i stylu?
Czem się różni wewnętrzne życie Skrzetuskiego i Chmielnickiego?
Który z nich zachowuje się spokojniej i dlaczego?
Wykaż, gdzie najsilniej wpływa uczucie na sposób mówienia i postępowania Chmielnickiego i Skrzetuskiego?
Jak się przejawia kontrast i w jakim celu?
O ile za kontrast uważać możemy końcową modlitwę Skrzetuskiego?
Jakiego jeszcze środka użył Sienkiewicz?
Jakie znaczenie ma w tym rozdziale stopniowanie?
Czem jest dla akcji politycznej rozdz. XII?
Do czego jest on potrzebny?
Przedstaw cele i argumenty Kozaków i Polaków, które składają się na przyczyny wojny.
Jakie uczucia budzi w nas ten rozdział?
Pod jakim względem budzi nasze zainteresowanie?

Rozdział XIII.

Czego opis mamy na wstępie?
Jak ten opis działa na nasz wzrok, jak na słuch?

Jaki nastrój wytwarza i dzięki czemu?
Kto się wysuwa na plan pierwszy w tym opisie?
Czem jest w stosunku do Chmielnickiego ten obraz?
Z czem nas ten opis zaznajamia?
Jak się przedstawiały siły polskie?
Jaki plan miał Potocki?
Jakie plany miał Chmielnicki?
Skąd znał on plany Polaków?
Jak się zatem sprawdzają przewidywania Chmielnickiego?
Jakie przypuszczenia budzą się w nas na podstawie wrażenia, jakie wywarło na Chmielnickim nazwisko Krzeczowskiego?
Jak to wrażenie wpłynęło na dalsze plany Chmielnickiego?
Dlaczego minął Kudak?
Dlaczego Grodzicki ostrzeliwał armję Chmielnickiego?
Jak to o nim świadczy?
Czego się spodziewamy?
O ile te przypuszczenia popiera Zachar?
W jakim związku z tą akcją pozostają majaczenia Skrzetuskiego?
Jakiej one jeszcze akcji dotyczą?
Czego się możemy domyślać o losach Heleny?
Jakie przypuszczenia wywołuje w nas ta wzmianka?
O ile opis nocy w drugiej części rozdziału pozostaje w związku z akcją?

B. Jaką rolę odkrywa w tym rozdziale prawo zgodności, jaką prawo kontrastu?
Jak ten rozdział charakteryzuje
a) Kozaków?

b) Chmielnickiego?
c) Skrzetuskiego?

O ile rozdział ten posuwa akcję naprzód?
Czem się różni ten rozdział od poprzednich?
Jak ten pośpiech działa na nas?
Jakie uczucia budzi?

Rozdział XIV.

A. 1. Dokąd się akcja przenosi?
Co już wiemy o wojskach wysłanych Dnieprem?
Dlaczego je hetman wysłał?
Kto to był Krzeczowski?
Jaka była jego przeszłość, nadzieje, zamiary, zawody?
Jak się zachował wobec strzałów z Kudaku?
Co nas w nim niepokoi? Dlaczego?
Jak na ten niepokój wpływają wiadomości o nim z rozdz. XIII?
Do jakiego doszedł ostatecznie wniosku?
Jaki plan powziął?

2. Dlaczego się udał do Chmielnickiego?
Co postanowił?
Jakie argumenty mogły go przekonać?
Dlaczego Sienkiewicz nie podaje tej rozmowy?
Jak wiadomość o zdradzie przyjęli
a) wodzowie? co się stało z Barabaszem?
b) zaporożcy?
Jak Niemcy?
Jak starano się pozyskać Niemców?
Jak się zachował Flik? Jak z nim postąpiono?
Kto stanął w obronie honoru regimentu?
Jakie zajął stanowisko? Jak to o nim świadczy?
Jak się bronili Niemcy, jak walczyli Kozacy?
Oceń wartość moralną stanowiska Niemców.

B. Na czem się walka skończyła?
Porównaj opis walki z potyczką na Chortycy.
Jakie znaczenie ma ta bitwa ze stanowiska kontrastu?
Kogo i jak charakteryzuje?
Jakie znaczenie miała zdrada Krzeczowskiego dla Chmielnickiego?
O ile ten rozdział posuwa naprzód akcję polityczną?
Co zapowiada?
Co nas niepokoi?

Rozdział XV.

A. 1. Na czem opierał nadzieje zwycięstwa Skrzetuski?
W jakim stosunku pozostawały te nadzieje do rzeczywistości?
Jak się przedstawiały siły polskie?
2. Kiedy się odbyła walka?
W jakich warunkach?
Jak ocenił szanse obu stron Skrzetuski?
Ułóż plan bitwy [1]).
Jaki przebieg miała walka pierwszego dnia?
Jak wpływał na walkę stan pogody?
Z czyjego stanowiska opisuje Sienkiewicz walkę?
Co przez to osiąga czytelnik
a) ze względu na plastykę obrazu?
b) ze względu na ocenę uczuciową?
3. Jak się zachowywał po bitwie Chmielnicki?
Jakie snuł plany?
Na co liczył?
Jakie myśli napełniały duszę Skrzetuskiego?
4. Ułóż plan bitwy drugiego dnia.

[1]) Harce pod ogniem dz. ał. szykowanie się wojsk, walka luźnych oddziałów, atak husarji, posiłki, zwycięstwo Polaków.

Jaki był jej przebieg?
Czem się różniła ta bitwa od poprzedniej?
Jakie były przyczyny klęski?
Jakie wnioski wyciągnąć możemy z zachowania się Skrzetuskiego?

5. Na czem opierał swą wiarę w zwycięstwo Czarniecki?
O ile te nadzieje potwierdza postępowanie Chmielnickiego po bitwie?
Dlaczego się śpieszył?
W czem znajdował pomoc?
Gdzie się spotkał z oporem?

6. W jaki sposób dowiadujemy się o przebiegu i wyniku bitwy pod Krutą Bałką?
Co nam opisuje Sienkiewicz zamiast bitwy?
Z czyjego stanowiska?
Jak się zachowuje tłum?
Jaki przebieg miała bitwa z początku?
Po czem poznajemy zwycięstwo Polaków?
Jak się zachował Skrzetuski?
Jaki był dalszy przebieg bitwy?
Po czem poznajemy, że Polacy ponieśli klęskę?
Jak się zachował Skrzetuski wobec nowej klęski?
O ile zachowanie się jego charakteryzuje wielkość klęski?

B. O ile ten rozdział posuwa naprzód akcję polityczną?
Co zapowiada?
W jakim kierunku budzi nasze zaniepokojenie?
Zbadaj na podstawie dotychczasowych wiadomości, czy sytuacja Polski już jest bez wyjścia, czy też nie i dlaczego?
Dlaczego Sienkiewicz obydwie bitwy przedstawia ze stanowiska Skrzetuskiego?

Dlaczego nie opisuje drugiej bitwy dokładnie?
Jakie znaczenie w tym opisie klęski ma zakończenie rozdziału?
Gdzie zauważyć możemy w tym rozdziale prawo kontrastu?
Dlaczego budził w nas co chwila nadzieję zwycięstwa?
Zbadaj przenośnie i porównania, zastosowane przez Sienkiewicza w opisie bitew i oceń ich wartość ze względu na oddziaływanie
a) na wzrok,
b) słuch,
c) wrażenie ruchu,
d) plastykę obrazu.
Zbadaj, czy i o ile układ słów, rytm i budowa zdań w opisie bitew odpowiada charakterowi walki?
Na czem polega różnica w opisie I i II bitwy?
Jaką rolę odegrał w nich a) tłum?
b) jednostki?
c) przyroda?

Zebranie grupy V, jako całości.

Jakiej akcji poświęcona jest grupa V?
Jak się rozwija akcja polityczna?
Jakie były przyczyny rebelji?
Co się złożyło na jej wzrost?
Jaką rolę odegrał Chmielnicki?
Jak się zachowywali Polacy? Dlaczego?
Jakie błędy popełnili?
Czemu zawdzięczał Chmielnicki swoje zwycięstwa?
Scharakteryzuj Chmielnickiego.
Kogo możemy w grupie V uważać za bohatera?
Jaką rolę spełniał Skrzetuski?
Co reprezentował?

Scharakteryzuj Skrzetuskiego.
Kogo w grupie V z postaci pierwszoplanowych Sienkiewicz pominął?
Jak możemy sobie to pominięcie wytłumaczyć i czego możemy się w dalszym ciągu spodziewać?
Ile bitew opisuje Sienkiewicz w grupie V?
Omów ich podobieństwa i różnice.
O ile do obrazów tych bitew zastosować można prawo stopniowania?
Jaką rolę odgrywają w nich jednostki, jaką tłum?
Kto przeważa i dlaczego?
Jak obrazy bitew charakteryzują Polaków, Kozaków, Tatarów, Niemców, wojsko i wodzów?
O ile uzupełniają poprzednio poznane ich cechy?
Dlaczego Sienkiewicz nie zawsze jednakowo opisuje bitwy?
Od kogo uzależnia poszczególne opisy?
Co przez to osiąga?
Na czem polega jasność obrazów?
W jaki sposób obraz bitwy budzi w nas zaciekawienie?
Jakie uczucia w nas budzi?
Czego i czyj los związany jest z losami bitw?
O kogo i o co się niepokoimy?
Co to jest i na czem polega jedność kompozycyjna w »Ogniem i mieczem«?
O ile kontrast, zgodność, stopniowanie wpływają na wzmocnienie kompozycji?
Jaką rolę odgrywa przyroda?

Ćwiczenia:

Rozmowa Chmielnickiego z Krzeczowskim.
Opis bitwy pod Krutą Bałką.
Opowiadanie Polaka, Kozaka lub Tatara o bitwie.

Opowiadanie wziętego w jasyr chłopa.

Król dowiaduje się o bitwie.

Opisz sposoby walki i zwyczaje wojenne Polaków, Kozaków, Tatarów.

W dworze polskim na Zadnieprzu. (Według zasady kontrastu lub stopniowania).

Jak dotychczasowy przebieg rebelji charakteryzuje Chmielnickiego, jak Polaków?

Z wykresów: narysuj wykres akcji politycznej i akcji Skrzetuskiego; wykaż, z czego wynikają różnice między temi dwoma wykresami.

Rysunki: Kudak w nocy. Walka z Niemcami. Skrzetuski w Korsuniu.

GRUPA VI.

Rozdział XVI.

Uwagi wstępne: Z rozdziału tego odczytać należy w szkole tylko scenę końcową, przedstawiającą Skrzetuskiego w Rozłogach (od chwili spotkania lirnika z pacholęciem).

Cel rozbioru: Grupa VI, obejmująca tylko jeden rozdział, ma dla obydwóch akcyj znaczenie przełomowe: w akcji politycznej zwycięski Chmielnicki zdaje sobie sprawę ze skutków zwycięstwa, z grożących mu z tego powodu niebezpieczeństw, wśród których na czoło wysuwa się postać księcia Jeremiego. To też przeżywa Chmielnicki walkę wewnętrzną, przedstawioną przez autora bezpośrednio, i przygotowuje się do walnego starcia z księciem, ta zaś zapowiedź spotkania się dwóch tych ludzi wobec poprzednich niepowodzeń polskich budzi w czytelniku tem większe zainteresowanie; w akcji milosnej zaś następuje niespodziany zwrot, Rozłogi zniszczone, a wobec tego najżywsze zaniepokojenie o los Heleny, zaniepokojenie, znajdujące swoje umotywowanie w stanie, w jakim się znalazł Skrzetuski. Pośpiech Skrzetuskiego, jego trwoga stopniowo rosnąca, zwolna nas do takiego wyniku przygotowują, a pamięć sielanki w Rozłogach budzi współczucie dla

nieszczęśliwego bohatera. I oto przed wyobraźnią naszą otwiera się rozległe pole do domysłów, jakiemu losowi ulec mogła Helena. Zjawienie się wreszcie wojsk księcia łączy te dwie akcje, tworząc tem silniejsze zawikłanie.

Grupa ta daje nam też nową, jeszcze wszechstronniejszą charakterystykę Chmielnickiego, zawierającą w sobie jednocześnie i zapowiedź dalszej akcji, kontrastową charaterystykę Skrzetuskiego, którego Sienkiewicz pasuje na rycerza chrześcijańskiego, uzupełnienie charakterystyki Krzeczowskiego, ponadto mamy dalsze podmalowanie tła.

Ze środków kompozycyjnych spotykamy się: z kontrastem, stopniowaniem i z użyciem całego aparatu środków zewnętrznych, celem odtworzenia wewnętrznych przemian poszczególnych postaci, zwłaszcza język wysuwa się na plan pierwszy, jako wyraz stanów uczuciowych.

Rozdział zwarty, siła zaś jego polega na zjednoczeniu wzruszenia, wypływającego z dwóch źródeł.

Pytania, ułatwiające rozbiór.

Rozdział XVI.

A. 1. Jakie skutki wywołały zwycięstwa Chmielnickiego?
Jak się zachowywał Chmielnicki?
O ile się zmienił?
Do czego dążył?
Co osiągnął?
Czego się obawiał?
Co było wyrazem jego niepewności i niepokoju?
O ile słuszny był jego niepokój?
Kto mógł skruszyć jego potęgę?
Dlaczego uwolnił Skrzetuskiego?

W jakim stanie znajdował się Skrzetuski?
Z jakiego powodu czuł wyrzuty?
Dlaczego przyszła mu na myśl scena uwolnienia Chmielnickiego na stepie?
Jak się zachował wobec Chmielnickiego?
Jak się zachował Krzeczowski?
Jak ta scena charakteryzuje Chmielnickiego, Krzeczowskiego, Skrzetuskiego?
Jaką akcję zapowiada?

2. Dokąd się udał Skrzetuski?
Co widział Skrzetuski po drodze?
O czem świadczą te obrazy?
W jakim stosunku pozostają do poprzednich obrazów rebelji?
Jakie myśli i uczucia budzą w nas te opisy?
Pod jakim względem rozszerzają akcję polityczną?
Jakie myśli i uczucia napełniały Skrzetuskiego?
Kogo spotkał po drodze?
Czego się Skrzetuski dowiedział od spotkanych osób o Rozłogach?
Jak się przejawia wrażenie, jakiego doznał?
Co zastał w Rozłogach?
Jak oddziałały na niego ruiny?
Jakie myśli i przypuszczenia go napełniły?
Jak się przejawiła jego rozpacz?
Kto go zastał na gruzach?
O ile to spotkanie maluje nam jego rozpacz?
Kto wpłynął na jego uspokojenie?
Co w sobie Skrzetuski przezwyciężył i w imię czego?
Jak to o nim świadczy?

B. Za co można uważać pierwszą część rozdziału XVI w stosunku do akcji politycznej?
Za co część drugą w stosunku do akcji miłosnej?

Z jaką nową akcją spotykamy się w tym rozdziale?
Czego dowiadujemy się o księciu Jeremim?
Czego się spodziewamy?
Co nas w tym rozdziale najbardziej wzrusza?
Jaką rolę odgrywa zasada kontrastu?
Jakie środki językowe wywołują w nas wrażenie pośpiechu Skrzetuskiego?
O ile zewnętrzne objawy odtwarzają nam życie duchowe i jakim zmianom ulegają te objawy pod wpływem zmiany uczuć?

Ćwiczenia:

Przedstaw, co się stało z Heleną?
Co się działo po wyjeździe Skrzetuskiego w Łubniach?
Co robił Bohun?
Wykresy: akcji politycznej, Chmielnickiego, Skrzetuskiego, Heleny.
Rysunki: Skrzetuski na gruzach Rozłogów.

GRUPA VII.

Rozdział XVII—XXI.

Uwagi wstępne: Z grupy tej, którą przeznaczyć należy przedewszystkiem do odczytania w domu ze względu na odpowiadający psychologji młodzieży jej charakter, uwydatnić można postać Zagłoby przez odczytanie w szkole z rozdz. XVIII sceny od chwili zranienia Bohuna, rozdz. XX w całości, z rozdz. XXI scenę w Prochorówce. Krwawych scen walki w Rozłogach lepiej nie odczytywać, a całą uwagę poświęcić fortelom Zagłoby.

Cel rozbioru: Grupa VII tworzy symetryczne wyrównanie kompozycyjne przez przedstawienie kontrakcji rywala miłosnego, Bohuna, którego postać dotąd silniej uwydatnić się nie mogła. W ten sposób wzmacnia też Sienkiewicz jedność akcji, wciągając do niej obok Bohuna, drugoplanową postać Rzędziana i Zagłoby, który wysuwa się na plan pierwszy. Jednocześnie zaś wprowadza Sienkiewicz do dość prostolinijnie dotąd rozwijającej się akcji nowy splot zawikłań, które wywołają nowe wzruszenia, zaniepokojenia i pobudzą żywą grę wyobraźni czytelnika. Ucieczka wreszcie Zagłoby z Heleną w wir rebelji jeszcze silniej zacieśni związek obydwu akcyj, uzależniając powodzenie mi-

łosnej od wyniku politycznych wypadków. Obok zaś tych akcyj równolegle biec będą: akcja Zagłoba-Bohun i Rzędzian-Bohun, które w dalszym ciągu tak wybitną odegrają rolę. Wyrazem zaś odwrotnym tego stosunku, to przejście Bohuna do obozu Chmielnickiego. W ten sposób rywale na polu miłosnem stają się wrogami i w akcji politycznej. Nowe zatem scementowanie kompozycyjne.

Na tle tych wszystkich akcyj wystąpi szeroko przedstawiona charakterystyka dzikiego watażki, który już sam przez swoje czyny przedstawi, na czem polega ta przepaść olbrzymia między nim a Heleną, nadto rozwinie się niespodziane bogactwo postaci Zagłoby, który odrazu zdobywa naszą sympatję, nietylko dzięki fortelom, ale głównie może dzięki sercu, jakie się w jego działaniu przejawia. Oprócz tych postaci bliżej poznajemy Helenę.

By wywołać zaciekawienie i wzruszenia gromadzi Sienkiewicz szereg przeszkód, powodując w czytelniku ciągłe napięcia, które szczęśliwie rozwiązuje pomysłowy Zagłoba. W układzie tych przeszkód w czasie ucieczki łatwo wytknąć linję stopniowania, które punkt kulminacyjny osiąga w scenie przy promie, zostawiając jednak pełen niepokoju znak zapytania co do dalszych losów Zagłoby i Heleny, co jest tem tragiczniejsze, że staje się to niemal pod bokiem nadciągających wojsk książęcych.

Ucieczka ta ma jednak jeszcze wartość jako uzupełnienie tła i wypadków politycznych przez przedstawienie rozwoju rebelji poza bezpośrednim terenem walk i zbliżania się wojsk księcia Jeremiego, co w związku z grupą poprzednią każe nam oczekiwać rychłego spotkania z Chmielnickim. Dzięki temu grupa VII, choć jest cofnięciem akcji wstecz, nie traci nic na swej atrakcyjnej sile.

Jak wszędzie, przyroda przychodzi akcji z pomocą, dając realistyczne umotywowanie poszczególnych scen lub wprowadzając nastroje, dość porównać role przyrody podczas spotkania się Skrzetuskiego z Heleną i podczas wyprawy Bohuna na Rozłogi; zewnętrzny opis i język obok działania i rozmowy stają się głównym środkiem charakterystyki; uczucia zaś grozy, wywołane rzezią w Rozłogach, czy też trwającego w ciągu czytania całej grupy niepokoju łagodzi Sienkiewicz przez nie tracącą nigdy humoru postać Zagłoby.

Pytania, ułatwiające rozbiór.

Rozdział XVII.

A. Gdzie się akcja odbywa? Na ile scen możemy podzielić ten rozdział?
W jakim czasie się ona odbywa?
Co robił Bohun w Czehryniu?
Co Zagłoba?
W jaki sposób Zagłoba przyczynił się do napadu na Rzędziana?
O czem się Bohun dowiedział?
Jaki plan powziął Bohun?
Skąd się dowiadujemy o jego planie?
Czego się spodziewamy?
Co postanowił czynić Zagłoba i dlaczego?
W czem się przejawia humor, dowcip i spryt Zagłoby?
Czego się dowiadujemy o jego przeszłości?
W jakim związku pozostają jego plany z przeszłością?
Jak się zmienia postać Zagłoby?

B. Jaki związek ma ten rozdział z akcją polityczną?
Jak wpływa na akcję miłosną?

Odczytaj miejsca, w których opis objawów zewnętrznych odtwarza stan duchowy
a) Bohuna,
b) Zagłoby,
c) Rzędziana.
Jak zatem cechy zewnętrzne przedstawiają stan duchowy?
Jaką rolę pod tym względem spełnia język?
Iloraką rolę spełnia postać Zagłoby w tym rozdziale, a mianowicie:
a) o ile wpływa na rozwój akcji?
b) o ile ją wyjaśnia?
c) o ile ją osądza?
d) co zapowiada?
Czem się różni humor Zagłoby w tym rozdziale od humoru poprzednio przedstawionego?
Dlaczego?
Jakie uczucie budzi się w nas w tym rozdziale?
Jaką rolę spełnia przyroda?
Dlaczego Bohun z Zagłobą w nocy przyjeżdżają do Rozłogów? (Ocena ze stanowiska realizmu).

Rozdział XVIII.

A. Jakie wrażenie wywarło przybycie Bohuna? Dlaczego?
Jak doszło do walki?
Jaki przebieg miała walka?
Jak ona świadczy o Bohunie?
Jaki dodatni rys zauważyć możemy w postępowaniu Bohuna?
Czy nie było innego sposobu załatwienia sprawy i dlaczego Bohun go nie użył?
Jak się zachowywał Zagłoba? Dlaczego?
Jakie nowe cechy charakteru jego poznajemy?

W jakim związku te cechy pozostają z poprzednio poznanemi?
Gdzie się najsilniej przejawiła jego przebiegłość? gdzie szlachetność?
Jaką nową akcję wywołuje postępowanie Zagłoby?
Jak się zachowała Helena?

B. W jakim związku pozostaje ten rozdział z akcją polityczną?
O ile wyjaśnia rachuby Chmielnickiego?
Pod jakim względem nas uspokaja, pod jakim niepokoi?
Jakie wywołuje uczucie?
Jakie środki wpływają na uczucie grozy?
Jaką rolę odgrywa stopniowanie?
Jakie stany duchowe poznajemy z opisu zewnętrznego?

Rozdział XIX.

W jakim kierunku uciekał Zagłoba z Heleną?
Dlaczego? Na co Zagłoba liczył?
Jakie im groziły niebezpieczeństwa?
Jak grozę tych niebezpieczeństw podniósł Pleśniewski?
Jak się zachowywał w drodze Zagłoba?
W jakim stosunku zachowanie się jego pozostaje do grozy położenia? Jak wpływa zachowanie się Zagłoby na nasze uczucie?
Jak się zachowywała Helena?
Czego się o niej dowiadujemy?
Jakie uczucia wywołuje w nas zachowanie się Heleny?
Jaki zatem nastrój panuje w całym rozdziale?
Co ten nastrój w nas budzi?

Jak na ten nastrój wpływa zakończenie rozdziału?
Na czem opiera swe rachuby Helena?
Co się w tym czasie działo ze Skrzetuskim?
Jak te wiadomości wpływają na uczucie, wywołane przez dotychczasowe przedstawienie ucieczki?
Czego się obawiamy?
Jak wpływa na czytelnika zmiana uczuć przy czytaniu powieści?

Rozdział XX.

Jakie niebezpieczeństwa musiał ominąć Zagłoba?
Jak się Zagłoba wydobył z poszczególnych niebezpieczeństw?
Jak go to charakteryzuje?
W których momentach występuje najsilniej jego spryt, pomysłowość, podstęp (fortele), humor, dbałość o siebie, troska o Helenę?
Jak się zachowywała Helena, dlaczego?
Jakie ten rozdział budzi w nas uczucia, jakie nadzieje?
Kto wpływa na takie właśnie uczucie?
W jakim stosunku to uczucie pozostaje do rzeczywistości?
O czem świadczy zachowanie się ludności? Jak ono charakteryzuje księcia Jeremiego?
Jakie wypadki rozgrywały się współcześnie w akcji politycznej?
O ile one wpływały na ucieczkę Zagłoby z Heleną?
Dokąd chciał iść Zagłoba?
O ile zwodne były jego rachuby?
Jakie zatem uczucie nas nie opuszcza?
Gdzie był wtedy Skrzetuski?
Czego się spodziewamy?

Rozdział XXI.

Jak się zachował Bohun po ucieczce Zagłoby z Heleną?
W jakim kierunku rozpoczął pościg? Dlaczego?
O ile słuszne były przewidywania Zagłoby?
W jakim kierunku potem zarządzono pościg? Dlaczego?
O ile słuszne było rozumowanie Antona?
Jakie niebezpieczeństwo mu groziło?
Co spowodowało przejście Bohuna na stronę Chmielnickiego?
W jaki sposób dał Bohun temu wyraz?
Dzięki czemu Anton uniknął niebezpieczeństwa?
Jakie w nas budzi nadzieje spotkanie Antona z dragonami Kuszla ze względu na Zagłobę i Helenę?
Gdzie mogli znaleść ocalenie?
Co im jednak przeszkodziło?
Jakie niebezpieczeństwo im groziło?
Jak się Zagłoba wydobył z niebezpieczeństwa?
Jak to o nim świadczy?
O ile przeprawienie się Zagłoby z Heleną na prawy brzeg Dniepru było dla nich ocaleniem?
Co się działo na prawym, co na lewym brzegu Dniepru?
Gdzie prędzej mogli znaleźć ocalenie?
Gdzie się w tym czasie znajdował Skrzetuski?
Na czem więc polega zawikłanie akcji?
Jakie uczucia w nas się budzą?
Jakiej akcji spodziewamy się w dalszym ciągu?

Zebranie grupy VII, jako całości.

Jak się rozwija akcja miłosna?
Na jakiej zasadzie opiera się przedstawienie jej w grupie VII?

Wykaż stopniowanie w tej grupie. W której scenie spotykamy się z najwyższem napięciem?
Jak się wiąże akcja miłosna z polityczną?
Jak to powiązanie dwóch akcyj wpływa na czytelnika?
Jaką rolę odgrywa lud w obydwóch akcjach?
Kto się w tej grupie wysuwa na plan pierwszy w akcji miłosnej?
Dzięki czemu?
Jaką rolę odgrywa prawo kontrastu?
Scharakteryzuj Bohuna, Zagłobę, Helenę.
Która z osób najbardziej zmienia się w naszych oczach?
Na czem ta zmiana polega?
Jak wpływa Zagłoba na nastrój grupy VII?
Czem się różni nastrój tej grupy od uczuć, jakie w nas wywołały grupa V i VI?
Pod jakim względem nas uspokaja, pod jakim niepokoi?
O ile i czego w rozwoju akcyj grupa ta jest symetrycznem wyrównaniem?

Ćwiczenia: Nakreślić według mapy drogę ucieczki i pościgu.

Wykresy akcji Bohuna, Zagłoby, Heleny lub ucieczki; rysunki: Zagłoba i Helena w przebraniu, w Demianówce.

GRUPA VIII.

Rozdział XXII—XXXII.

Uwagi wstępne: Z grupy tej odczytać należy w szkole tylko najbardziej charakterystyczne momenty, a mianowicie z rozdz. XXIII opis Łubniów, z rozdz. XXIV scenę wymarszu z Łubniów, rozdz. XXVI przeczytać w szkole w całości, z rozdz. XXVII opis bitwy pod Machnówką, z rozdz. XXX przygotowania do bitwy pod Konstantynowem, z rozdz. XXXI scenę walki Podbipięty z Pułjanem i zdobycia chorągwi przez Zagłobę, inne rozdziały przeznaczyć na lekturę domową.

Cel rozbioru: Tak długo zapowiadana i oczekiwana akcja wojenna księcia Jeremiego wreszcie okazuje się nam w całem świetle, jako symetryczne wyrównanie w stosunku do akcji Chmielnickiego, tworząc jednocześnie szeroko pojęty obraz kontrastowy. Ale nim nam autor przedstawi działanie księcia Jeremiego, wyjaśnia nam jego stosunek do klęski korsuńskiej, tłumaczy jego postępowanie, przedstawia plany, a przedewszystkiem wszechstronnie, a nawet bezstronnie go charakteryzuje, zdobywając się na silne słowa: »Można było rzec, iż po dwóch stronach Dniepru błądziły dwa upiory, jeden dla szlachty — Chmielnicki, drugi dla zbuntowanego ludu — książę Jeremi« (str. 206), po-

pierając tę charakterystykę dwoma kontrastowo zestawionemi faktami: wbiciem na pal wysłańców Chmielnickiego i przebaczeniem Żeleńskiemu (rozdz. XXII).

Ten rozdział stanie się typowym dla całej grupy pod względem kompozycji: na pierwszym planie będzie prawie zawsze akcja księcia Jeremiego, obok której wprowadzona będzie zręcznie akcja Chmielnickiego, a obok nich nieprzerwanie, równolegle uwzględniać będzie Sienkiewicz akcję miłosną.

Pod względem kompozycyjnym zaznaczyć też należy, że dotąd żywa, pełna ruchu akcja, której nie powstrzymało cofnięcie się wstecz, celem przedstawienia napadu Bohuna i ucieczki Zagłoby z Heleną, zostaje w szeregu rozdziałów wstrzymana przez opis Łubniów, wymarszu z nich, dalekiej, niezbyt silnie umotywowanej ze względu na zwartość akcji, drogi, aż nad Prypeć, a stamtąd na Wołyń i nad Dniestr. Zyskuje na tem głównie charakterystyka osoby księcia Jeremiego i jego wojsk. Ten tok rozwoju akcji odpowiada zresztą wypadkom historycznym, bo i Chmielnicki wstrzymał na pewien czas kroki wojenne, a tylko watahy kozackie i tatarskie zapuszczały głęboko swe zagony, a nadto agitatorzy Chmielnickiego rozszerzali żagiew buntu. Nowej podniety tej akcji dodaje wprowadzenie nowego momentu: śmierci króla, a z nią związanej elekcji, która mogła poprzeć plany książęce, i zaraz obok niej wieści o akcji pokojowej wojewody Kisiela, która te wszystkie nadzieje niweczyła. Wprowadza zatem Sienkiewicz nowe zawikłanie do prostolinijnej dotąd akcji Jeremi-Chmielnicki. Akcja wikła się jeszcze bardziej wobec dwulicowości Chmielnickiego, który, choć prowadzi układy, by dać upust krwiożerczości Kozaków, wyprawia Krzywonosa przeciwko księciu. Wyrazem tego zawikłania, to silny protest księcia i jego pułkowników po zwycięstwie pod Machnówką, kiedy to

wiadomość o układach podcina jego pomyślny pochód. Akcja, poparta szeregiem zwycięstw, podkreślona kontrastem, oświetlającem Krzywonosa, stawiająca obok księcia wojewodę kijowskiego, jest tak skonstruowana, że księciu Jeremiemu musimy przyznać rację, a zająć stanowisko wrogie w stosunku do partji pokojowej, która wojskom swoim zakazuje połączenia się z księciem. Dalsze zwycięstwo księcia Jeremiego pod Konstantynowem, upokarzające partję pokojową, umotywowane przez bieg wypadków, tem silniej popiera jego plany, a tem samem zaostrza konflikt już nie z partją pokojową, ale z Rzecząpospolitą, reprezentowaną przez regimentarzy. Zwolna nad zwycięską akcją księcia Jeremiego gromadzą się chmury nietylko ze strony wroga, lecz i partyj politycznych, które usunęły go od buławy. W ten sposób wchodzi w grę jeszcze jeden czynnik: osobisty. Zestawienie tych wszystkich momentów sprawia, że mimo pomyślnej akcji wojennej nie opuszcza czytelnika zaniepokojenie, przeciwnie lada moment oczekuje się dalszych konsekwencyj nawiązanych wątków. Postać księcia, która potrafiła sobie zdobyć naszą sympatję, nabiera rysów tragicznych.

Nastrój ten jednak nie jest dominującym, budzi się on raczej na tle chwilowych refleksyj, bo pod wpływem zwycięstw księcia rośnie w nas mimo wszystko nadzieja pomyślnego rozwiązania zasadniczej akcji. Na to uczucie zaś wpływa też pomyślny rozwój zręcznie podtrzymywanej w napięciu akcji miłosnej, dla której punktem zwrotnym jest spotkanie Zagłoby, a kulminacyjnym postanowienie po spotkaniu się z Rzędzianem wyruszenia do Baru po Helenę. W ten sposób obydwie akcje dochodzą do najwyższego napięcia, do punktu kulminacyjnego.

Walkom poświęcona grupa VIII przynosi z sobą szereg nowych opisów bitew: pod Machnówką, w jarze

i pod Konstantynowem, pod względem opisu różniących się od przedstawionych poprzednio. Pomijając napad w jarze, bitwa pod Machnówką czy pod Konstantynowem to przedewszystkiem charakterystyka księcia jako wodza, pod którego kierunkiem poszczególni bohaterowie, jak wojewoda kijowski, Skrzetuski, Wołodyjowski, Podbipięta i inni, nawet Zagłoba, dokonywują swych czynów. Obydwie, widziane zbliska, dają plastyczny obraz walk, w których Sienkiewicz z całą bezstronnością przedstawia też bohaterskie czyny Kozaków. W ten sposób dopełnia Sienkiewicz charakterystyki szeregu postaci, w pierwszym rzędzie księcia. Efekty świetlne, głosowe, momenty ruchy i mnogości (masy) współdziałają w tych opisach, z których każdy na swój sposób napina zaniepokojenie, by potem wzruszyć tem silniej zwycięstwem. Ale prócz tych daje nam Sienkiewicz opisy stanów wewnętrznych, przełamania się wewnętrznego Skrzetuskiego, walki wewnętrznej księcia Jeremiego i sprytnych wykrętów Chmielnickiego. Język zaś stale nagina się to do epickich szerokich obrazów wyprawy księcia, to do zgiełku i gwaru wojennego, to znów do odtworzenia stanów psychicznych, zachowując wszędzie koloryt epoki, bogaty tak pod względem składni i rytmiki zdań, jak przenośni i porównań, typowych dla epiki.

Pytania, ułatwiające rozbiór:

Rozdział XXII.

A. Dokąd się akcja przenosi?
Jak się zachował książę Jeremi po klęsce korsuńskiej?
Jakie miał plany pierwotnie?
Co przeszkodziło mu w wykonaniu planów? Jak je musiał zmienić? Dlaczego?

Jakie stosunki panowały na Zadnieprzu?
Jakie stanowisko zajął książę Jeremi wobec rebelji?
Jak go to charakteryzuje? W czem widzisz dodatnie, w czem ujemne cechy jego charakteru?
Jak się zachował wobec wiadomości o Bohunie i zniszczeniu Rozłogów?
Jak postąpił z posłami Chmielnickiego?
Jak postąpił w stosunku do Żeleńskiego?
Jakie motywy kierowały nim w poszczególnych wypadkach?
Co mógł osiągnąć przez to postępowanie?

B. Jak charakteryzuje księcia Jeremiego Sienkiewicz bezpośrednio?
O ile ta charakterystyka zgodna jest z jego postępowaniem?
Na czem polega jej bezstronność?
Dlaczego Sienkiewicz tak obszernie zajmuje się w tym rozdziale księciem Jeremim?
Jaka się akcja rozwija? O ile i w stosunku do czego akcję tę nazwać możemy kontrakcją?
Jaka rola przypadła księciu i dlaczego?
Jak tę rolę księcia ocenia Chmielnicki?
Czego się zatem spodziewamy?
Jakie się w nas budzi uczucie?
Jak na to uczucie wpływają poszczególne sceny w tym rozdziale?
Gdzie spotykamy się z kontrastem, i jak on na nas działa?
Jak ten rozdział charakteryzuje księcia Jeremiego?
Jak jego otoczenie?
Jak Chmielnickiego, jak jego wysłanników?
Co to jest charakterystyka bezpośrednia, pośrednia?

Jakie stany wewnętrzne przedstawia Sienkiewicz przez objawy zewnętrzne?
Wyznacz na mapie drogę pochodu księcia Jeremiego.
Pod jakim względem rozdział ten zaspokaja, pod jakim budzi nasze zaciekawienie?

Rozdział XXIII.

A. Jak się zachowali wobec Skrzetuskiego towarzysze?
Jak książę Jeremi?
Jak się Skrzetuski zachowywał, w jakim stanie się znajdował?
Jak go pocieszono?
Czego się z tych pocieszań dowiadujemy?
O ile te rozmowy przyjaciół posuwają naprzód akcję miłosną?
Jakiej jeszcze akcji dotyczą te rozmowy?
Czego się dowiadujemy o przyczynach i skutkach klęski korsuńskiej, czego o księciu Jeremim?
O ile stosunki w Łubniach charakteryzują akcję polityczną?
O ile stosunki rodzinne księcia?
Jakich wypadków się spodziewamy?
Dlaczego książę Jeremi musiał się cofać?

B. Jakie stanowisko zajmuje Sienkiewicz w stosunku do księcia Jeremiego?
Jaką rolę w charakterystyce księcia odgrywa scena ze Skrzetuskim?
Porównaj opis Łubniów w rozdz. V i XXII, wskaż różnice i wyjaśnij
a) czego są one wynikiem?
b) jak charakteryzują akcję?
Jak objawy zewnętrzne charakteryzują stan wewnętrzny Skrzetuskiego?

Rozdział XXIV.

A. 1. O czem się Skrzetuski przekonał w Łubniach?
Jak to wpłynęło na stan jego duchowy, co czuł, o czem myślał, czem się pocieszał?
Co go uratowało od rozpaczy?
Jak go to przezwyciężenie charakteryzuje?

2. Opisz scenę pożegnania się księcia Jeremiego z Łubniami.
Jak ta scena charakteryzuje
a) księcia Jeremiego?
b) wypadki polityczne?
Jakie uczucie w nas budzi?
O ile to uczucie potęgują wrażenia wzrokowe, słuchowe, ugrupowanie osób?
O ile myśli i uczucia księcia?
O ile stosunek do niego ludności i wojska? Który moment uważasz za najważniejszy?
Jaką akcję ta scena zapowiada?
Czem się staje w tej scenie książę Jeremi?
O ile ta rola odpowiada rzeczywistości?

3. Czego się książę dowiedział w drodze?
Co się działo w obozie Chmielnickiego?
Dlaczego te wieści pokrzepiły księcia Jeremiego?
Jakie niebezpieczeństwa groziły mu w czasie pochodu?
O czem one świadczą?
Jakie uczucia budzi opis tych trudności i niebezpieczeństw?
O ile charakteryzuje księcia Jeremiego?

4. Jaką wieść przywiózł Suchodolski?
Jaką rolę odegrał król Władysław IV na Kozaczyźnie?
Jakie nadzieje wiązano z jego osobą?
Jakie skutki mogła mieć śmierć króla?

Jak mogła wpłynąć
a) na rebelję?
b) na stosunki w Rzeczypospolitej?
Jakie znaczenie miała dla księcia Jeremiego?
Jakiego sobie króla życzył, dlaczego?
O ile Sienkiewicz w zakończeniu rozdziału akcję uprzedza?
Jaki nowy czynnik wprowadza do akcji?
Jakie uczucia budzi w nas zapowiedź autora?

B. Jakie uczucia budzi w nas akcja rozdz. XXIV?
Co wpływa na wywołanie w nas smutku i żalu, a co na wywołanie nadziei i dumy?
Jakie uczucia budzą w nas obrazy zewnętrzne?
Jakie odtworzenie wewnętrznych stanów duszy?
Jak się przejawia nazewnątrz walka wewnętrzna?
Jak ona charakteryzuje księcia i Skrzetuskiego?
Jakie zawiera wspólne rysy?
Określ rolę artystyczną porównań, niedomówień i zdań przeciwstawnych.

Rozdział XXV.

A. Jakie niepokoje trapiły Skrzetuskiego?
Jakie myśli budzi w nas ten niepokój?
Jak uspokaja Skrzetuskiego Podbipięta?
Jak na nas oddziaływa uspakajanie Podbipięty?
Jakiej się domyślamy akcji co do Zagłoby i Heleny?
Jak się łączy akcja polityczna z miłosną?
Którędy szedł książę Jeremi?
Jak w drodze swej odczuwał rozszerzanie się rebelji?
Jakie musiał trudności pokonać?
Dokąd doszedł książę Jeremi?
Dlaczego tak daleko?

Przedstaw scenę rozstania się z dworem.
O ile ta scena charakteryzuje poszczególne postaci?
Jakie zawiera rysy obyczajowe?
Jakie trudności musiał książę pokonać w drodze powrotnej? Jak się zachowywał wobec ludności?
Jak długo trwał pochód?
Dokąd książę Jeremi zmierzał?
Jakie wrażenie wywarło przybycie jego w okolice zbuntowane na a) czerń?
b) ludność polską?

B. Jak charakteryzuje ten pochód księcia?
Jak jego wojsko?
Jakie uczucia w nas budzi?
W jakim kierunku wywołuje zaciekawienie?
Jaką wartość mają dla czytelnika sceny wesołe?

Rozdział XXVI.

A. 1. Gdzie się znajdował Chmielnicki?
Jak wzrastały jego siły?
Co się do tego wzrostu przyczyniało?
Czem się Chmielnicki zajął w Białocerkwi?
Jakie miał plany?
W jakim stosunku pozostawały te plany do pragnień czerni?
Czego się obawiał? Jak się to jego zwątpienie przejawiało?
Dlaczego był zwolennikiem układów?
O ile się spełniły jego nadzieje pod tym względem?
Co stanęło na przeszkodzie układom?
Czego dokonał książę Jeremi?
Jak postanowił Chmielnicki księcia pokonać?
Dlaczego chciał użyć Tatarów?
Dlaczego Tatarzy odmówili?

Jak te obawy charakteryzują Chmielnickiego, Tatarów, księcia Jeremiego?
Jak się Chmielnicki zachował wobec odmowy Tatarów?
W jakim celu zwołał naradę?
2. Kto brał udział w naradach?
Jaka była treść przemówienia Chmielnickiego?
Jaka była treść listu? W czem się ona zgadzała z przemówieniem Chmielnickiego, w czem różniła, na co nie było w liście odpowiedzi?
O ile treść listu odpowiadała nadziejom Chmielnickiego?
Jak się zachowali zebrani?
Kto poparł myśl układów?
Jakie argumenty powodowały Krzeczowskim, a jakie przytoczył?
Jakim się Krzeczowski okazał w swojem przemówieniu?
Na czem polegał jego spryt; komu pochlebiał; jak się zabezpieczał?
Jaki skutek miało jego przemówienie?
Na ile partyj podzieliło się »towarzystwo«?
Czem ten rozłam groził?
Jakie stanowisko zajął Chmielnicki?
Przeciwko komu się zwrócił?
Jak wyprawę na księcia Jeremiego wiązał z układami?
Jak ten plan został przyjęty?
O czem świadczy wahanie się pułkowników?
Jak na nich wpłynął Chmielnicki?
Kto się zgłosił na ochotnika?
Jak powitano wyprawę przeciwko księciu Jeremiemu?
Czem ona groziła, co zapowiadała?

Co Chmielnicki osiągnął przez poddanie planu wyprawy na księcia Jeremiego?

B. Jak ten rozdział charakteryzuje Chmielnickiego?
a) Porównaj jego przemówienia w Siczy i Białocerkwi.
Pod jakim względem są one do siebie podobne?
Od kogo i czego zależne są jego argumenty?
Jaki cel mają?
b) Jakie nałogi stale go cechują?
Czego są one wyrazem?
c) Jakie myśli i uczucia napełniały Chmielnickiego?
d) O ile wygląd zewnętrzny odpowiada wewnętrznemu?
e) Czem Chmielnicki różni się i pod jakim względem przewyższa swoich towarzyszy?
Kto stoi najbliżej niego?
Co łączy Chmielnickiego i Krzeczowskiego?
W imię czego obaj walczyli?
W imię czego walczył książę Jeremi?
Kto stoi z nich wyżej, pod jakim względem?
Zbadaj, które myśli w tym rozdziale wypowiedziane możnaby uważać za własne myśli Sienkiewicza?
Jakie środki składają się na wyrażenie?
a) gniewu?
b) grozy?
c) walki wewnętrznej?
Jaki szczegół przypomina nam akcję polityczną?
Co nam rozdział XXVI zapowiada?
Jakie uczucia wywołuje w nas ten rozdział?

Rozdział XXVII.

A. 1. Dokąd podążył Krzywonos?
Jakie były jego siły?

Gdzie się znajdował książę Jeremi?
W jakim stanie znajdowało się jego wojsko?
Jak wzrosły jego siły?
Czem się różnił wojewoda kijowski od księcia Jeremiego?
Czyje zdanie zwyciężyło? Dlaczego?
Dokąd śpieszył książę Jeremi?
O ile uzasadniony był pośpiech księcia Jeremiego ze względu a) na okrucieństwa Krzywonosa?
b) na losy Machnówki?
Co zastano w Machnówce?

2. Ułóż plan przebiegu bitwy.
Na ile obrazów można podzielić opis bitwy?

a) Kiedy się bitwa odbywała?
Jakie uczucia budzi w nas opis wstępny?
Jak się zachowywali Kozacy? Dlaczego?
Jak Polacy? Dlaczego?
Jak się wojska uszykowały?

b) Kto pierwszy rozpoczął walkę?
Przedstaw pierwsze starcie, drugie wojsk wojewody kijowskiego.
Kto i dzięki czemu wysuwa się na plan pierwszy?
Jak się zachowywał wojewoda kijowski?

c) Kto występuje do walki z nim?
Po czem poznajemy siłę Burdabuta?
Kto przeszkodził starciu się Burdabuta z wojewodą kijowskim?
Na czem się skończył atak wojsk wojewody?
Jakie uczucia budziły się w nas pod wpływem tej walki?

d) Jakie oddziały brały udział w drugiej części bitwy?
W jakiem położeniu znajdowały się wojska polskie?

e) Jak się zachowywała husarja?
Dlaczego książę Jeremi wstrzymywał ją od walki?

Kiedy wreszcie uderzyła?
Jaki był skutek ataku?
Co oprócz siły ataku wpłynęło na klęskę Kozaków?
Jaki charakter przybrała walka?
Kto się bronił do ostatka?
Jakich czynów dokazał Burdabut?
Kto go pokonał i w jaki sposób?
Czego dokazał Podbipięta?
f) Jak się bitwa skończyła?

Z jakiego stanowiska opisuje Sienkiewicz bitwę?
Kogo wysuwa na plan pierwszy?
Kto był istotnym zwycięzcą, dzięki czemu?
Jaki udział brały inne postaci w walce?
O ile czyny poszczególnych postaci potwierdzają znane nam cechy tych postaci, o ile je rozszerzają?
O ile postać Burdabuta wpływa na ocenę postaci z obozu polskiego?
W jakim związku z postaciami pierwszoplanowemi pozostaje tłum?
Jaki udział bierze tłum w walce?
Jak się ten udział przejawia?
Jakich środków używa Sienkiewicz przy przedstawieniu starcia?
Wskaż przenośnie i porównania.
Co te wyrażenia wyjaśniają; na jakie zmysły działają, jakie uczucia budzą?
Wykaż wartość i celowość dłuższych porównań.
Jakie środki składają się na wywołanie wrażenia szybkości, ruchu?
W jaki sposób wywołuje grozę?
Jaką rolę odgrywają zjawiska świetlne?
Na czem polega plastyka opisu bitwy?
Co nas w czasie bitwy zaciekawia, co niepokoi?

Jakie uczucie napełnia nas po skończonej bitwie?
Dlaczego?
Czego bitwa jest zapowiedzią?

3. Jakie były następstwa zwycięstwa księcia Jeremiego?
Dlaczego go nie wyzyskano?
Kto jeszcze czyhał na księcia Jeremiego?
Jakie jeszcze boje czekały zatem księcia Jeremiego?
Jaką wiadomość przywiózł mu p. Stachowicz?
Jak książę przyjął wiadomość o układach?
Dlaczego go oburzyły wieści o układach?
Czem mu w danej chwili układy groziły?
Jaki wpływ na ten sąd miało zwycięstwo pod Machnówką?
Oceń na podstawie powieści, kto z nich miał rację, książę Jeremi czy Kisiel?
Jaką akcję zapowiada stanowisko księcia Jeremiego?
Kogo oprócz Chmielnickiego stawia on przeciwko sobie?
Jak się zatem zaplata węzeł akcji politycznej?

B. O ile rozdz. XXVII posuwa akcję naprzód?
Jak rozszerza charakterystykę księcia Jeremiego?
Jak innych postaci?
Jaką rolę odgrywa prawo zgodności, kontrastu, stopniowania?
Co się wysuwa na pierwszy plan? Dlaczego?
Zestaw i porównaj dotychczas opisane bitwy.
W czem się opisy ich zgadzają, w czem różnią od siebie?
Jakie znaczenie ma bitwa pod Machnówką ze względu a) na dotychczasową akcję?
b) na kompozycję?

O ile bitwę pod Machnówką uważać można za kontrast w stosunku do poprzednich opisów, o ile za stopniowanie?
Przedstaw zwyczaje wojenne polskie i kozackie.
Jakie inne rysy obyczajowe Polaków przynosi rozdz. XXVII?
Jakie w nas rozdział ten budzi uczucia?

Rozdział XXVIII.

A. W jakim celu wysłał książę Skrzetuskiego? Dokąd?
Dlaczego Osiński i Korecki odmówili?
Jak ta odmowa charakteryzuje partję pokojową?
Czego dokonał Skrzetuski w drodze powrotnej?
Kogo spotkał?
Czego się od Zagłoby dowiedział?
Jakie wrażenie wywarła na nim ta wiadomość?
Jak swoją radość okazał?

B. Do jakiej akcji w tym rozdz. Sienkiewicz powraca?
Co nam wyjaśnia?
Jakie budzi uczucia?
Jak charakteryzuje a) Skrzetuskiego?
b) Zagłobę?
c) księcia Jeremiego?
Jak się wiąże z akcją polityczną?

Rozdział XXIX.

Jakie miał plany książę Jeremi?
Co go skłaniało do podtrzymywania tych planów?
Jaki był stosunek do niego partji pokojowej?
Do czego go te przeszkody skłoniły?
Jak się zachował wojewoda kijowski?
Dlaczego zmienił on zamiar opuszczenia księcia Jeremiego?

Jakie znaczenie ma wiadomość o wzięciu Połonnego?
O ile ta wiadomość usprawiedliwia księcia?
Jakie nim kierowały pobudki?
Pod jakim względem zmieniło się położenie polityczne?
Jakie jeszcze czynniki usprawiedliwiają księcia?
Jak te czynniki usprawiedliwiające wpływają na naszą ocenę postępowania księcia?
Jakiej akcji spodziewamy się w dalszym ciągu?
Jaki nastrój panuje w tym rozdziale?
Która scena wyróżnia się z całości pod względem nastroju?
Jak ta scena wpływa na
a) nasze zaniepokojenie?
b) zaciekawienie w związku z treścią całego rozdziału?

Rozdział XXX.

A) 1. Gdzie się znajdował książę Jeremi?
Jakie miał plany?
W jaki sposób wzrosły siły księcia Jeremiego?
Ile wojska miał książę, ile Krzywonos?
Jak to wpłynęło na nastrój w obozie?
W jaki sposób odtwarza Sienkiewicz ten nastrój pogodny?
Czego się dowiadujemy od Zagłoby
a) o Helenie?
b) o Chmielnickim?
Co przerywa jego opowiadanie?
2. Jak się przygotowywano do bitwy?
Jak się zachowywał Zagłoba?
O ile jego uwagi charakteryzują wojsko Krzyw.?
Jak się wojska rozstawiły?
Od czego się rozpoczęła walka?

B) Jakie akcje rozwijają się w tym rozdziale?
Czego się dowiadujemy o akcji miłosnej?
Jakie uczucia budzą w nas wiadomości o Helenie?
Jak się rozwija akcja polityczna?
O ile ten rozdział potwierdza zapatrywania księcia Jeremiego?
Jaką rolę w obydwu akcjach odgrywa Zagłoba?
Na czem polega humor Zagłoby w pierwszej części?
Na czem w drugiej?
Czem się różni?
Jak go charakteryzuje?
Które miejsce uważasz za najweselsze?
Jakie nadzieje budzi w nas nastrój tego rozdziału co do losów bitwy?
Jaką rolę w tym nastroju odgrywają obrazy przyrody?
Jaką rolę spełnia kontrast?
Jaką rolę spełnia w tym rozdziale rozmowa?
Wykaż cechy charakterystyczne języka poszczególnych osób!

Rozdział XXXI.

1. a) Na ile obrazów lub scen można podzielić ten rozdział?
Od czego rozpoczęły się harce?
Kto je rozpoczął?–
Czego dokonał p. Wołodyjowski?
W czem się okazał mistrzem?
b) Jaki charakter przybrały dalsze harce?
Kto się w nich odznaczył?
Pod jakim względem odznaczył się Longinus?
Jaki był koniec harców?
Jaką rolę odgrywa opis przyrody?
2. a) Jak się rozpoczęła bitwa?

Narysuj plan bitwy (oznacz stanowisko wojsk).
Jaki był plan Krzywonosa?
Jaki księcia?
Po czyjej stronie była przewaga?
Jakie błędy popełnił Krzywonos? Dlaczego?
Jaki był przebieg bitwy? Czego brak w tym opisie?
Dlaczego Sienkiewicz nie opisuje dokładnie całego przebiegu?

b) Od którego momentu rozpoczyna dokładny opis?
Kogo wysuwa na plan pierwszy?
Jak się zachowywał Zagłoba, co myślał, co czuł?
Co mu się zdarzyło?
Co przypuszczał?
Jak wyzyskał swoją sytuację?
W jaki sposób ocalał?

c) Jak się zakończyła bitwa
a) dla Polaków?
b) dla Krzywonosa?
Jaką akcję zapowiada zachowanie się Krzywonosa?

3. Co się działo w obozie polskim?
Kto się wysunął na pierwszy plan?
Dzięki czemu?
Jak opowiadanie Zagłoby traktował Skrzetuski?
Dlaczego?
Jak inni?
Jak to Zagłoba przyjął?
Jakie wieści przyniósł p. Aksak?
Jak na nie reagował Zagłoba? Dlaczego?
Dlaczego się chciał udać do Baru?
Jakie stanowisko zajął Skrzetuski?
Czego się dowiadujemy od Skrz. o dalszych planach ks. J.?
Czego się dowiadujemy od Wierszułła?
Czego się spodziewamy?

B. Jaki nastrój panuje w całym rozdziale?
Jakie uczucia budzi w nas pogodny obraz?
Jak obraz ten wpływa na naszą ocenę akcji?
Kto ten nastrój wytwarza?
Na czem polega humor Zagłoby?
O ile wyrazem humoru są
a) jego słowa?
b) jego czyny?
Jakie poznajemy nowe cechy charakteryzujące Zagłobę?
Jakie jeszcze postaci występują na plan pierwszy?
Jakie cechy tych postaci głównie się wysuwają?
Jak te cechy wpływają na nastrój?
Jaką rolę odgrywa książę Jeremi?
Dzięki czemu wysuwa się on na plan pierwszy?
Jaką rolę odgrywa w opisie bitwy pora dnia?
Jaką przyroda?
Jaką przenośnie i porównania?
Jaką rolę spełniają inne środki stylistyczne? Jakie?
Do czego służy użycie zasady zgodności i kontrastu?
Na czem polega plastyka opisu bitwy?
Jak na ogólny nastrój wpływają zamiary Skrzetuskiego co do Heleny?

Rozdział XXXII.

1. Jak się zakończyła bitwa pod Konstantynowem?
Dzięki czemu książę Jeremi zwyciężył?
Jakie skutki miała przegrana dla Krzywonosa?
Jakie straty ponieśli Polacy?
Co się stało z Zagłobą?
Dokąd się udał książę Jeremi?
Dlaczego się cofał?
Co czynił Skrzetuski?
2. Jakie myśli i uczucia napełniały Skrzetuskiego?

Dlaczego nie udał się do Baru?
Kogo spotkał w Suchorzyńcach?
Czego się od Rzędziana dowiedział?
Czego my się nowego dowiadujemy od Rzędziana?
Jaką postacią oprócz Bohuna zajmuje się Rzędzian obszerniej?
W jakim tonie opowiada Rzędzian?
Na czem polega jego humor?
Jakie jeszcze poznajemy cechy Rzędziana?
Jaką nową akcję poznajemy w rozmowie Skrzetuskiego z Rzędzianem?
Czego się spodziewamy?

B. Jakie akcje rozwijają się w tym rozdziale?
Która z nich wysuwa się na plan pierwszy?
Jak wypadki usprawiedliwiają zajęcie się akcją miłosną?
Jak akcja miłosna związana jest z polityczną?
Do czego doprowadziła akcja polityczna?
Czego spodziewamy się w rozwoju akcji miłosnej?
Jaki nastrój panuje w tym rozdziale?
Jakie uczucia w nas się budzą?
Jakie środki składają się na wywołanie w nas tych uczuć i nastroju?

Zebranie grupy VIII, jako całości.

Jak się rozwija w grupie VIII akcja polityczna?
Jaką rolę odgrywa w niej książę Jeremi?
Które postaci i jak wpływają na jej powodzenie?
Jaka akcja (ze strony polskiej) i o ile wpływa na to powodzenie ujemnie?
Jak się rozwinęła rebelja?
Dzięki czemu Chmielnicki wzrósł w potęgę?
Jakie postaci wybijają się na plan pierwszy z pośród Kozaków?

Jakie walki i bitwy opisuje Sienkiewicz w tej grupie?
Wykaż podobieństwa i różnice w opisie bitew?
Jak te bitwy charakteryzują poszczególne postaci?
Kto się wysuwa w nich na pierwszy plan?
Czemu zawdzięczają Polacy swe zwycięstwa?
Jaką rolę odgrywają masy?
Jak bitwy charakteryzują Polaków i Kozaków?
Jakich środków używa Sienkiewicz przy opisie bitew i co przy pomocy ich osiąga?
Jak się rozwija akcja miłosna?
W jakim związku pozostaje z akcją polityczną?
Jakie stany wewnętrzne przedstawia Sienkiewicz w tej grupie?
Jak objawy zewnętrzne odtwarzają nam stany duchowe?
Jakie poznajemy uczucia?
Scharakteryzuj poszczególne postaci.
Jakich doznajemy uczuć pod wpływem poszczególnych wypadków?
Jaką rolę odgrywa przyroda?
Jaką język?
Jaką rolę spełniają poszczególne środki kompozycyjne?

Ćwiczenia: Zdobycie Łubniów przez Kozaków.
Losy Zagłoby i Heleny.
Bohun u Chmielnickiego.
Oznaczyć na mapie pochód księcia Jeremiego.
Z wykresów: wykres akcji politycznej, miłosnej, Skrzetuskiego, księcia Jeremiego.
Rysunki: Wymarsz wojsk z Łubniów. Skrzetuski i Burdabut. Płonąca Machnówka. Zagłoba w jarze.

GRUPA IX.

Rozdział XXXIII.

Uwagi wstępne: Odczytać należy w całości, ewentualnie z opuszczeniem rozmowy, poprzedzającej wejście Kuszla.

Cel rozbioru: W rozdz. XXXIII, kończącym tom pierwszy, obydwie akcje dochodzą do przygotowanego już w grupie poprzedniej punktu kulminacyjnego. Dla akcji politycznej, którą obok walki z Chmielnickim komplikuje jeszcze akcja partji pokojowej, krzyżującej zwycięskie wyniki działalności księcia Jeremiego, punkt kulminacyjny polega na poddaniu się jedynego dotąd zwycięzcy w walce z Kozakami i Tatarami, księcia Jeremiego, woli regimentarzy, czyli na podporządkowaniu woli osobistej interesom Rzeczypospolitej. Umiejętna kompozycja powieści, wysuwająca na czoło klęski polskie, a potem symetrycznie przy pomocy stopniowania ciągłego, przedstawiająca doniosłość i słuszność działalności księcia Jeremiego, przełamanie się jego wewnętrzne odtwarza jako bohaterską wprost ofiarę o dobro ojczyzny troszczącego się obywatela, który poddaje się, choć czuje całą tragedję swego postępowania. Przeprowadzone napięcie dramatyczne wiąże się z naj-

wyższem napięciem moralnem, a tem samem i pod względem wychowawczym ogromnej wagi. Czytelnik doznaje uczucia radosnej ulgi, a nastrój ten dodatni podnieca jeszcze bardziej doprowadzenie do punktu kulminacyjnego akcji miłosnej, której wyrazem jest postanowienie Skrzetuskiego wyjazdu do Baru po Helenę wśród ogólnej, swawolnej nieco radości towarzyszów Skrzetuskiego, zwłaszcza zaś Zagłoby.

Ale nagle obie akcje spadają do punktu martwego: dla Skrzetuskiego wzięcie Baru stanowi położenie bez wyjścia i do ponownej doprowadzić go musi rozpaczy, podobnie książę Jeremi, po podniosłej chwili obywatelskiej pokory widzi, że droga, jaką szedł, była jedyna, że poddanie się regimentarzom wytrąca mu miecz z ręki, a Rzeczypospolitej grozi klęska — znów zatem położenie bez wyjścia. Wprawdzie ze stanowiska historycznego zajęcie Baru było tylko epizodem, nie mogącym się równać klęsce pilawieckiej, ale w powieści urasta ono do przełomowego wypadku, i tak je trzeba, opierając się na kompozycji powieści, traktować.

Pod względem kompozycyjnym, jak już zaznaczyliśmy, rozdział należy do najlepszych, najgłębszych, najsilniej targa uczuciami czytelnika: głęboka scena »rozmowy dusznej«, przygotowana umiejętnie przez całą akcję poprzednią, a zwłaszcza przez grupę VIII i przez wypadki rozdz. XXXIII doprowadzona do najwyższego napięcia przy pomocy silnych kontrastów, budzi w nas uspokojenie i radość, z którą wiąże się radość z powodu akcji miłosnej, aż nagle krótkie, zwarte zakończenie, przynoszące wiadomość o wzięciu Baru, ten długo budowany stan coraz to rosnącego zadowolenia rozbija odrazu w gruzy i pogrąża czytelnika w nowy, tragiczniejszy jeszcze niepokój. Księciu miecz wytrącono z ręki, do regimentarzy niema się zaufania, los Heleny bardziej niż niepewny.

Jednem słowem autor przekreśla wszystkie zdobycze dotychczasowej akcji ze strony polskiej i zaczyna powieść jakby na nowo, ale w warunkach znacznie gorszych, od triumfów Bohuna i Chmielnickiego. Nic więc dziwnego, że z takiem zaniepokojeniem czytamy, pełne tajemniczości, pierwsze strony drugiego tomu.

Na artystyczny efekt grupy IX składa się całe bogactwo środków artystycznych, przedewszystkiem kontrast, sceny zbiorowe, w których jednostka tak silnie przeciwstawia się masie, rozmowy i charakterystyka wewnętrzna, pełna znów środków takich, jak pytania, wykrzyknienia, niedomówienia, wyliczenia, powtórzenia, zaprzeczenia, obok tych zaś ważną rolę odgrywa przyroda, zwłaszcza zaś zjawiska świetlne, a nadto pełna symbolu postać Chrystusa.

Pytania, ułatwiające rozbiór.

A. 1. Dokąd podążył Skrzetuski?
W jakim stanie znajdowały się te okolice?
Co się działo w Zbarażu?
Co się działo w kraju?
Kto w owym czasie stał na czele Rzeczypospolitej?
Dlaczego zgodzono się na wojnę?
Jakie stanowisko zajmował książę Jeremi?
Czem stał się po dokonanych zwycięstwach?
Jakie sądy o nim wydawano?
Jaki główny zarzut przeciwko niemu podnoszono?
Jak się zachowywał sam książę?
Czemu w »zadumę« wpadał?

2. O ile na tę zadumę wpływały stosunki, panujące w Zbarażu?
Jakie stosunki panowały w wojsku?
Jak stosunek wojsk do księcia go charakteryzuje?
Jak rozmowa ze Skrzetuskim?
Dlaczego możliwy jest wyjazd po Helenę?

Jak ten spokój powinien wpłynąć na księcia?
Dlaczego nie uspokaja go?
Jak tę »zadumę« tłumaczyli sobie towarzysze księcia Jeremiego?
Co z rozmowy ich wnioskować możemy o wielkości cierpienia księcia?
Jakie budzą się w nas uczucia?
Jak na ten nastrój wpływają sceny z Zagłobą i dlaczego?

3. a) Gdzie się książę znajdował, o jakiej porze?
Jakie myśli walczyły w duszy księcia?
Jaki był do niego stosunek ludzi, stojących u steru władzy?
Jaki stosunek wojska do niego?
Co czuł w sobie?
Co możemy przytoczyć na poparcie pewności siebie księcia Jeremiego?
Jakie miał plany?
Jaki charakter miały te plany?
Jakie one miały znaczenie dla Rzeczypospolitej?
Czem jeszcze możemy poprzeć słuszność jego rozumowania?
Jak to rozumowanie popierają
a) próby układów?
b) stosunek wojska do księcia?
c) jego czyny?
Dlaczego jednak ogarnął księcia Jeremiego niepokój, »wicher trwogi, niepewności i zwątpień«?
Czemby było objęcie dowództwa przez niego?
Jakie skutki mogło mieć dla Rzeczypospolitej?
O ile słuszne jest porównanie z Chmielnickim?
Jak to porównanie wpływa na księcia?
Jak wpływa na niego rozważanie nad wewnętrznemi stosunkami Rzeczypospolitej?
Do jakich wniosków dochodzi?

Jak się to postanowienie wyraża w jego wyglądzie?
Jaki daje wyraz swemu postanowieniu?
Czem było dla księcia oddanie się władzy regimentarzy?
Jak go to postanowienie charakteryzuje?
Od jakich zarzutów go uwalnia?
Jak wpływa na akcję?
Jakie uczucia w nas budzi?

b) Jaką rolę w »walce dusznej« odgrywa postać Chrystusa?
Jaki charakter nadaje tej »walce«?
Jak na nastrój wpływają zjawiska świetlne?
Jaką rolę odgrywają pytania, wykrzyknienia, niedomówienia, wyliczenia, powtórzenia, zaprzeczenia, rozkaźniki?
Jakiego rodzaju zdań złożonych używa Sienkiewicz?
Jaką stronę życia przedstawia Sienkiewicz?
Na czem polega charakterystyka wewnętrzna?

4. Jaką scenę opisuje Sienkiewicz?
O czem przyjaciele rozmawiają?
Czego wyrazem jest ta rozmowa?
Jaki nastrój wytwarza?
Co zapowiada?
Kto tę scenę przerywa?
Jaką wieść przynosi Kuszel?
Jakie znaczenie ma ta wieść dla akcji
a) politycznej?
b) miłosnej?
Jak wieść ta na nas oddziaływa?

B. Jaki nastrój wywołały w nas rozdziały i sceny poprzednie (w grupie VIII i IX)?

Czegośmy się spodziewali?
Czego się obecnie spodziewamy?
Jakie uczucie w nas się budzi?
W jaki sposób osiągnął autor tak silne wrażenie?

Zebranie grupy IX, jako całości.

Do jakiego punktu dochodzi akcja w rozdz. XXXII i XXXIII?
Jakbyś nazwał miejsce, w którem akcja dochodzi do najwyższego napięcia?
Udowodnij, że w rozdz. XXXII i XXXIII obydwie akcje dochodzą do punktu kulminacyjnego.
Jakie znaczenie ma dla tych akcyj wiadomość o Barze?
Dla której akcji stwarza ona położenie bez wyjścia?
Jakbyś nazwał taki stan akcji?
Na czem zatem w obydwóch akcjach polega punkt martwy?

Ćwiczenia:

Prócz charakterystyki księcia Jeremiego i charakterystyki akcyj można zadać tematy: opowiadanie żołnierza z wojsk koronnych o księciu lub rozmowa Chmielnickiego z Tuhajbejem o zwycięstwach księcia Jeremiego, nadto: Helena w Barze czeka na odpowiedź od Skrzetuskiego.

Z wykresów: wykresy obydwóch akcyj i głównych postaci, z tematów do rysunków: książę Jeremi w czasie walki dusznej.

TOM II. GRUPA X.

Rozdział I. II. III.

Uwagi wstępne: Wszystkie trzy rozdziały zadać należy tylko na lekturę domową z lekcji na lekcję, w szkole przeczytać można ustęp o wróżeniu Horpyny i scenę odjazdu Bohuna (str. 17, 18, 19 od słów: »Wieczorem konie gotowe były do drogi«). Rozbiór ujmuje odrazu całość grupy. Zbyt drobiazgowa analiza ze względów wychowawczych nie jest wskazana.

Cel rozbioru: Wstrzymując dalszy rozwój wypadków politycznych, o których tylko zlekka wspomina, najsilniej jeszcze w scenie wróżenia, sięgającego aż ostatnich wypadków powieści, a zapowiadającego obok losów poszczególnych postaci krwawe, ogromne walki, przez co budzi żywe zaciekawienie i zaniepokojenie czytelnika, zajmuje się Sienkiewicz głównie akcją miłosną, działaniem Bohuna jako rywala. By niedolę i niebezpieczeństwo położenia Heleny przedstawić, gromadzi celowo szereg środków, służących do wywołania uczucia grozy. Na środki te składają się: początkowa tajemniczość akcji, nowy, naddniestrzański krajobraz, nazwa miejscowości, postać Horpyny i Czeremisa, jej opowiadania i rozmowy, niepokój i rozmowy Kozaków,

zjawiska świetlne i nad wszystko wysuwająca się postać dzikiego, ze stanu pokory i uwielbienia do dzikiej wściekłości przechodzącego watażki. Od tego otoczenia odbija potężnie postać cichej a dumnej, na śmierć gotowej Heleny.

Rozdziały, zbudowane na zasadzie zgodności i częściowo kontrastu (Helena-Bohun, Horpyna), odznaczają się silną zwartością kompozycyjną.

Pytania, ułatwiające rozbiór:

Gdzie się akcja odbywa?
Przedstaw cechy charakterystyczne nowego krajobrazu.
Jakie uczucia budzi w nas ten opis?
Co jeszcze wywołuje w nas niepokój i grozę?
Jak te uczucia wpływają na zainteresowanie się akcją?
Która z postaci najbardziej nas zajmuje?
Czego dokonała Helena w Barze?
Kto ją i dlaczego uratował?
Jak Bohun zachowuje się w stosunku do Heleny?
Jakie ma wobec niej plany?
Jakim zmianom ulega usposobienie Bohuna? Dlaczego?
Jak się zachowuje Helena?
Na czem polega przepaść między Bohunem a Heleną?
Jaką rolę odgrywa Horpyna?
Jaką Kozacy?
Czego się dowiadujemy o akcji politycznej?
W jakim kierunku budzi się nasze zaciekawienie?
Jakie ma znaczenie pod względem kompozycyjnym scena wróżenia?
Jak w tym rozdziale objawy zewnętrzne charakteryzują życie wewnętrzne?

Jakie znaczenie ma ta grupa dla rozwoju poszczególnych akcyj?

Ćwiczenia:

Porównanie krajobrazu naddnieprzańskiego z naddniestrzańskim.

Niedola Heleny.

Z wykresów: wykres akcji Heleny, Bohuna, miłosnej.

Rysunki: W drodze do Czartowego Jaru. Przy młynie.

GRUPA XI.

Rozdziały IV - VIII.

Uwagi wstępne: Z grupy tej, którą zadać należy tylko do domu, w szkole dla silniejszego uwydatnienia przeczytać można przy rozbiorze charakterystyczne sceny z rozdz. VI—VII lub też scenę: Zagłoba w chlewie, nadto opowiadanie o klęsce pilawieckiej.

Cel rozbioru: Zaniepokojonego czytelnika tak akcją polityczną jak miłosną pragnie Sienkiewicz częściowo chociaż uspokoić, by go za chwilę jeszcze silniej napełnić trwogą. W tym celu niedołężnej akcji regimentarzy, których pośrednio charakteryzuje też postać pana Łaszcza, jako wyraz nastroju ich wojsk, przeciwstawia działalność podjazdu Skrzetuskiego, który, mając przy boku trzech przyjaciół, rzuca postrach na całą okolicę i gromi Bohuna. Budzi się w nas nadzieja nowych zwycięstw, których dokonają zgromadzone w Zbarażu wojska. A ten pogodny nastrój podnosi jeszcze pełna humoru akcja pana Zagłoby, który, chociaż sam wpadł w niebezpieczne tarapaty, przecież przynosi wieści o losach Heleny. Mimowoli budzi się w nas wrażenie, że autor prowadzi nas ku pomyślnemu rozwiązaniu akcji. Ale jest to tylko gra na naszych uczuciach,

na naszej wyobraźni, która układa już dalsze projekty, jest to tylko drażnienie możliwością rozwiązania akcji Skrzetuski-Bohun, którzy po raz pierwszy spotykają się w boju, — by wreszcie tem silniej pognębić nas wieścią straszną o Pilawcach, o zgubnej działalności regimentarzy, która w otchłań pogrąża Rzeczpospolitą. W ten sposób potwierdza Sienkiewicz, że rozdz. XXXIII t. I, był naprawdę punktem martwym nietylko w miłosnej, ale przedewszystkiem w akcji politycznej. Wobec takiego stanu oczy nasze zwracają się znowu ku postaci księcia Jeremiego, która ponownie staje się ośrodkiem akcji, rola zaś, jaką odegrał tak w Zbarażu, jak podczas klęski pilawieckiej, czy też pośpiech, z jakim gromadzi on rozbitków, podkreśla wartości, jakie on w tej chwili wnieść może. W ten sposób budzi się na nowo przerwane oczekiwanie spotkania się księcia Jeremiego z Chmielnickim, jako podstawowe zagadnienie akcji politycznej.

W związku z akcją polityczną zaciemnia się beznadziejnie akcja miłosna. W ten sposób Sienkiewicz osiąga jednolitość nastroju. Tragikomiczne sceny z Zagłobą nastrój ten tylko pogłębiają drogą kontrastu, dla czytelnika stanowią konieczny wypoczynek tem bardziej, że poraz pierwszy Sienkiewicz tyle miejsca poświęca akcji pełnej humoru, chcąc jeszcze dopełnić charakterystyki Zagłoby, by utrzymać symetrję w stosunku do postaci Skrzetuskiego, Wołodyjowskiego i Podbipięty, których podjazd żywo charakteryzuje.

Z innych czynników zaznaczyć należy jedyny w powieści obrazek z życia wiejskiego: małoruskie wesele.

Grupa ta pod względem kompozycyjnym zwarta, pod względem treści podobnie jak grupa VII lub X, wysuwa na plan pierwszy pierwiastki powieści awanturniczej.

Pytania, ułatwiające rozbiór.

Rozdział IV.

Jakie plany układają przyjaciele Skrzetuskiego?
Jak to ich charakteryzuje?
O ile te plany umożliwia akcja polityczna?
Jak wyglądał Skrzetuski?
W jakim się stanie znajdował?
W czem szukał ratunku przed boleścią?
Jak się nim opiekował książę Jeremi?
W jakim celu chciał Skrzetuski wyjechać z podjazdem?
Dlaczego pojechali z nim przyjaciele?
Jak się zachował Skrzetuski w czasie podjazdu? Dlaczego?
Jak przyjaciele? O ile o ich stanie duchowym świadczą objawy zewnętrzne?
Jakie budzą się w nas uczucia?
Jak na te uczucia wpływa przyroda?
Jak rozmowa przyjaciół? Jak zwłaszcza Zagłoba?
Jakie inne czynniki na ten nastrój wpływają?
Jakie znaczenie ma epizod z Łaszczem ze względu
a) na akcję polityczną?
b) na Skrzetuskiego?
Jak nominacja Skrzetuskiego i Podbipięty wpływa na nastrój tego rozdziału?

Rozdział V.

Jakie było położenie polityczne?
Dokąd sięgały wojska Chmielnickiego?
Jak działali regimentarze?
Jaki cel miał podjazd?
Jak spełniał swe zadanie Skrzetuski?

Jak wieści rozsiewane przez Skrzetuskiego oddziałały na Krzywonosa?
Kogo wysłał na wywiady?
Czego się spodziewamy?
Jak swe siły rozdzielił Skrzetuski?
Jak się zachował Zagłoba?
W jakich kierunkach rozeszli się przyjaciele?
Który z nich mógł się najprędzej spotkać z Bohunem?

Rozdział VI.

W jakim kierunku szedł pan Zagłoba?
Jak się czuł? Co go niepokoiło? Dlaczego?
Kogo spotkał w drodze?
Jak się zachował wobec weselników?
Co najsilniej wpłynęło na jego postępowanie?
Jak się bawił?
Jak się wesele skończyło?
Jak się zachowywał pijany Zagłoba?
O czem świadczy to zachowanie się Zagłoby?
Czem groziło Zagłobie spotkanie się z Bohunem?

Rozdział VII.

W jakiej sytuacji znalazł się Zagłoba?
Co sobie Zagłoba przypomniał, zobaczywszy Bohuna?
Jak się zachowywał Bohun, jak Zagłoba?
Czego się Zagłoba spodziewał?
Jak pragnął Bohuna przejednać?
Dlaczego usiłowania jego były bezskuteczne?
Co z nim Bohun uczynił?
Jak się zachował Zagłoba w chlewie?
Czego dokonał?

Jakie miał plany?
Kto i jak mu w tem przeszkodził?
Przedstaw przebieg obrony.
Cō się stało w najkrytyczniejszej chwili?
Kto go ocalił?
Jaki był przebieg walki?
Jak się zachował Zagłoba w czasie walki?
Jak się wykręcił z czynionych mu zarzutów?
Jakie znaczenie mogą mieć zdobyte przez Zagłobę wiadomości o Helenie?

Rozdział VIII.

Jakie były dalsze losy podjazdu Bohuna?
Czem było dla niego rozbicie oddziału?
W jaki sposób Zagłoba wyzyskał zdobyte wiadomości?
Co postanowili czynić przyjaciele?
Jak te postanowienia łączyły się z akcją polityczną?
Jakie wieści przywiózł Wierszułł?
Jaki był przebieg klęski pod Pilawcami?
Jakie były jej przyczyny? Jakie skutki?
Dokąd się wojska cofają?
Czem była ta klęska dla Rzeczypospolitej?
Jaką rolę odegrał w tej klęsce książę Jeremi?
Jak należy rozumieć okrzyki na cześć księcia Jeremiego?

Zebranie grupy jako całości.

Jakiej akcji poświęcona jest grupa XI?
Czego się dowiadujemy o akcji politycznej?
Czego wyrazem ma być podjazd Skrzetuskiego w stosunku do klęski pilawieckiej?

Jak podjazd charakteryzuje:
a) księcia Jeremiego?
b) Skrzetuskiego?
c) Wołodyjowskiego?
d) Podbipiętę?
e) Zagłobę?

Jakie znaczenie ma klęska pod Pilawcami
a) dla Rzeczypospolitej?
b) dla Chmielnickiego?
c) dla partji pokojowej?
d) dla księcia Jeremiego?

Jakiej akcji spodziewamy się w dalszym ciągu?
Jakie nowe uboczne wątki akcji wprowadza Sienkiewicz w tej grupie?
Jak się rozwija akcja miłosna?
Jakie znaczenie ma wprowadzenie Bohuna?
Jakie budzą się w nas uczucia w tej grupie?
Jak się one zmieniają?
Co wpływa na ich zmianę?
Jaką rolę pod tym względem odgrywa Zagłoba?
Jakie czynniki składają się na wywołanie w nas grozy, jakie uśmiechu?
Jakie objawy zewnętrzne charakteryzują stan wewnętrzny poszczególnych postaci?
O czem świadczy sposób mówienia Wierszułła?
Jakiego czasu on używa i dlaczego?
Jaką rolę spełnia przyroda?
Jakie poznajemy obrazy obyczajowe?
Czem się różni opis bitwy w tej grupie od poprzednich opisów?

Ćwiczenia:

Przedstaw, jak się przejawiała przyjaźń Skrzetuskiego, Wołodyjowskiego, Podbipięty i Zagłoby.

Scharakteryzuj Krzywonosa.

Wymyśl i opisz sutuację tragikomiczną.

Do wykresów nadaje się częściowo akcja polityczna, akcja Bohuna i Zagłoby.

Jako tematy do rysunków służyć mogą: Zagłoba na weselu, ucieczka Bohuna.

GRUPA XII.

Rozdział IX. i X.

Uwagi wstępne: Z grupy tej należy w szkole odczytać w całości rozdział IX, z rozdziału X opis szlachty, zdążającej na elekcję.

Cel rozbioru: Rozwijając konsekwencje klęski pilawieckiej, przenosi Sienkiewicz akcję do Lwowa, a stamtąd do Zamościa i Warszawy. Ponieważ jednak ośrodkiem akcji jest postać Jeremiego, ogranicza się Sienkiewicz do momentów z jego osobą związanych. Dlatego też pomija szereg wypadków, któreby ze względu na szerokość obrazu miały doniosłe znaczenie. Podobnie jak obrona Lwowa i elekcja traktowana jest epizodycznie, bez wyzyskania całokształtu malowidła, a nawet ograniczona do rysów drugorzędnych, jaką jest sprawa Wołodyjowski-Charłamp. To też tem silniej należy uwydatnić rysy, które dotyczą chociaż ułamkowo ważniejszych wypadków dziejowych. Najsilniejszym momentem będzie tu oddanie obrony Lwowa księciu i opis szlachty, ciągnącej na elekcję, jako kontrast w stosunku do wypadków, odgrywających się na polu walki.

Pod względem kompozycyjnym zwartością odzna-

cza się rozdział IX, kiedy rozdział X, rozbity na dwie części, ma raczej charakter dopełniający.

Pytania, ułatwiające rozbiór:

A. Gdzie się akcja odbywa i w jakim czasie?
Dlaczego Lwów stał się ośrodkiem akcji?
Jakie wrażenie wywołała klęska we Lwowie?
W jakim stanie znajdowało się wojsko?
Jakie obawy napełniały mieszkańców?
Jak powitano Skrzetuskiego? Dlaczego?
Dokąd się Skrzetuski udał?
Czego dowiedział się od Kuszla?
Jaką rolę odegrał książę Jeremi pod Pilawcami?
Jaką regimentarze?
Dlaczego chciano księciu Jeremiemu powierzyć dowództwo?
Gdzie się odbywały narady, kto w nich brał udział, i nad czem radzono?
Dlaczego książę Jeremi nie chciał przyjąć dowództwa?
Kto wpłynął na księcia?
Co go przekonało?
Co znaczą wyrazy: »za grzechy moje, przyjmuję?«
Jakie wrażenie wywarło przyjęcie buławy przez księcia?
Co zapowiada ta radość?

B. Jak się przejawia zaniepokojenie mieszkańców Lwowa?
Jak się przejawiała nienawiść do podczaszego?
Jak cześć dla księcia?
O czem świadczy wygląd księcia Jeremiego podczas obrad?
Jaką rolę spełnia kontrast?
Jakie uczucia budzi w nas ten rozdział?

Rozdział X.

A. Jak się zachował książę Jeremi jako wódz?
Dlaczego wyjechał?
Jakie wrażenie wywarła ta wiadomość?
Jak się przygotowano do obrony?
Dokąd się książę udał?
Czego dokonał w Zamościu?
W jakim celu podążył do Warszawy?
Jakie znaczenie miała dla niego elekcja?
Jakie miał plany?
Jak charakteryzują Rzeczpospolitą tłumy, dążące na elekcję?
Jakie myśli nasuwają księciu?
Z kim spotkał się książę w drodze?
Jak to spotkanie się z dworem charakteryzuje poszczególne postaci?
Czego wyrazem jest scena Wołodyjowskiego z Charłampem ze względu
a) na charakterystykę postaci?
b) na tło obyczajowe?

B. Jakie akcje rozwija Sienkiewicz w tym rozdziale?
W jakim stosunku pozostają te akcje do akcji wojennej?
Na jakiej zasadzie kompozycyjnej są oparte?

Zebranie grupy XII jako całości.

Jakie znaczenie ma dla rozwoju akcji grupa XII?
Jakie znaczenie ma dla akcji politycznej elekcja?
W jakim kierunku zwraca się nasze zainteresowanie?
Która postać wysuwa się na plan pierwszy?
Dlaczego?
Czego się spodziewamy w dalszym ciągu?

Jaką rolę odgrywa w tej grupie kontrast?
Jak się rozszerza tło obyczajowe?

Ćwiczenia:

Porównaj scenę obrad ze sceną »walki dusznej« księcia Jeremiego.

Porównaj i uzupełnij obronę Lwowa na podstawie szkicu L. Kubali, p. t. »Obrona Lwowa«.

Wykresy: wykres akcji politycznej, akcji księcia Jeremiego, Chmielnickiego.

Rysunki: Spotkanie się Wołodyjowskiego z Charłampem.

GRUPA XIII.

Rozdziały XI—XIV.

Uwagi wstępne: Z grupy tej w szkole przeczytać należy rozdział XI od chwili spotkania Bohuna i rozdział XII w całości.

Cel rozbioru: Tak samą elekcję, która dla planów księcia Jeremiego wypada niepomyślnie, jak i skutki elekcji, które przejawiają się w formie cofnięcia się Chmielnickiego, traktuje Sienkiewicz drugorzędnie, nie zajmując się głębiej przeżyciem tych spraw przez księcia, chociaż on w dalszym ciągu jest ośrodkiem akcji i do nowych przygotowuje się działań. Daleko też silniej wysuwają się na plan pierwszy postaci w danym wypadku drugorzędne, jak Zagłoba, Wołodyjowski, Bohun i Charłamp, a przedewszystkiem pojedynek Wołodyjowskiego z Bohunem, odmalowany przy bogatem użyciu szeregu środków kompozycyjnych. Pojedynek ten nietylko charakteryzuje biorące w nim udział postaci, ale wiąże się z obydwiema akcjami, budzi nowe zainteresowanie odsuniętą na dalszy plan akcją miłosną, a nadto wnosi szereg rysów obyczajowych, które się wiążą z innemi rysami, dotyczącemi elekcji.

Z uczuć obok trwogi o los Wołodyjowskiego naj-

silniej występuje humor, reprezentowany dzielnie przez pana Zagłobę. Ze środków kompozycyjnych główną rolę, jak zwykle, odgrywa kontrast.

Wogóle w tej grupie, jak i w poprzednich, począwszy od grupy X, akcja powieści, o ile za jej podstawę weźmiemy akcję polityczną, ulega pewnemu osłabieniu, niema tej bezpośredniości ruchu, a raczej cechuje ją wyczekiwanie, urozmaicane czy to dowcipami Zagłoby czy też czynami poszczególnych bohaterów. Jedność akcji wprawdzie zachowana, ale nurt jej powolny.

Pytania, ułatwiające rozbiór:

Rozdział XI.

1. Jak wyglądała Warszawa przed elekcją?
   Jak się przygotowywano do elekcji?
   Jacy byli kandydaci na króla?
   Kogo popierał i dlaczego książę Jeremi?
   Jak się zachowywał wobec elekcji Chmielnicki?
   O ile zachowanie się Chmielnickiego mogło wpłynąć na elekcję?
   Jak się zachowywała szlachta?
   Jak Zagłoba i Wołodyjowski?
   Czyja kandydatura zwyciężyła już przed elekcją?
   Czem to było dla księcia Jeremiego?
   Jakie miał on plany, nadzieje?
   Jakie zadanie wyznaczył Wołodyjowskiemu?
2. Kogo Wołodyjowski spotkał w Lipkowie?
   Jak się zachował wobec Charłampa?
   Dlaczego odłożono spotkanie?
   Kogo zastali po powrocie do Lipkowa?
   Jak spotkanie z Bohunem oddziałało na Zagłobę?
   Jaki plan powziął Zagłoba i jak go przeprowadził?
   Czego się obawiał?

Jak się zachował Wołodyjowski?
Jak Bohun? Dlaczego zgodził się na pojedynek?
Jaką wiadomość chciał przy tej sposobności zdobyć Zagłoba?
Dlaczego Bohun nie zdradził miejsca pobytu Heleny?
Jak się zachował Charłamp i jego towarzysze?
Jak się przygotowano do pojedynku?
Jakie znaczenie miał ten pojedynek
a) dla poszczególnych postaci?
b) dla akcyj?
Jak się zachowywał przed pojedynkiem
a) Zagłoba?
b) Wołodyjowski?
c) Bohun?
Jaki był ich stan wewnętrzny, jak się przejawiał nazewnątrz?
Jaki wynik pojedynku przewidywali obecni? Dlaczego?
Jakie uczucia w nas się budzą? Dlaczego?

Rozdział XII.

A. Kto rozpoczął pojedynek?
Jak natarł Bohun?
Jaki miał plan?
Jak natarcie odpierał Wołodyjowski?
Jaką rolę odgrywają uwagi Zagłoby?
Jaki skutek miała taktyka Bohuna?
Jak ją wyzyskał Wołodyjowski?
Jakie były skutki ataku Wołodyjowskiego?
Do czego się uciekł Bohun?
Jak ten podstęp wyzyskał Wołodyjowski?
Jak się skończył pojedynek?
Jak postępowanie przy pojedynku charakteryzuje Bohuna?

O ile odpowiada jego charakterowi?
Jak charakteryzuje Wołodyjowskiego?
Jakie wrażenie wywarło na obecnych zwycięstwo Wołodyjowskiego?
Jak załatwiono sprawę z Charlampem?
Jak postąpiono z Bohunem?
Co uczynił Zagłoba?
Jak to postępowanie charakteryzuje szlachtę, Zagłobę?
W jakim stanie pozostawiono Bohuna?
Czego się spodziewamy?

B. Jaka różnica cechuje zachowanie się Wołodyjowskiego wobec Charłampa i Bohuna? Dlaczego?
Jakie cechy charakterystyczne poznajemy w stosunku do Zagłoby?
Jakie uczucia poznajemy w obydwu rozdziałach?
W jakim stosunku pozostaje opis zewnętrzny do stanu wewnętrznego Zagłoby, Wołodyjowskiego, Bohuna?
Jakie uczucia budzą się w nas kolejno?
Jaką rolę odgrywa kontrast
a) w scenach z Bohunem?
b) w czasie pojedynku?
Jakie środki wywołują w nas wrażenie ruchu, szybkości?
Jakie poznajemy rysy obyczajowe, charakteryzujące szlachtę XVII w.?

Rozdział XIII.

A. Jak przyjął książę Jeremi wiadomość o pojedynku ze względu a) na sprawy polityczne?
b) na Skrzetuskiego?
c) na Wołodyjowskiego?

Jakie znaczenie miało pokonanie Bohuna ze względu na poszczególne akcje?
Jaką zmianę zapowiada książę Jeremi w akcji politycznej ze względu a) na Rzeczpospolitą?
b) na siebie?
Jaką w akcji miłosnej?
Jaką misję przeznaczył Wołodyjowskiemu?
Jak rozmowa z księciem Jeremim wpłynęła na
a) Wołodyjowskiego?
b) Zagłobę?
Jaką rolę przypisuje sobie Zagłoba?

B. Na czem polega komizm postaci Zagłoby?
Jak się on rozwija?
O ile jest on zgodny ze znanemi nam cechami Zagłoby?
Jaką akcję przypomina nam Sienkiewicz w tym rozdziale?
Jakie warunki wytwarzają się dla akcji miłosnej?

Rozdział XIV.

A. Jak wypadła elekcja?
Jakie nadzieje wiązano z wyborem Jana Kazimierza?
Jak się te nadzieje spełniły?
Co czynił książę Jeremi?
Dokąd się udał Zagłoba i Wołodyjowski?
Jak Zagłoba motywuje potrzebę wyjazdu z Warszawy?
Kogo spotkali po drodze?
Czego się dowiedzieli od Podbipięty?
a) o akcji politycznej?
b) o Skrzetuskim?
Jaki plan powzięli przyjaciele Skrzetuskiego?

B. Jaką rolę odgrywa Zagłoba w tym rozdziale?
Na czem polega komizm jego zachowania się?
Jak ten rozdział charakteryzuje Skrzetuskiego?
Jak Podbipiętę?

Zebranie grupy XIII, jako całości.

Jakie akcje rozwija Sienkiewicz w tej grupie?
Jakie zmiany zaszły w akcji politycznej?
Jakie znaczenie mają te zmiany dla
a) Rzeczypospolitej?
b) księcia Jeremiego?
c) Skrzetuskiego?
O ile posunęła się naprzód akcja miłosna?
Która akcja wysuwa się na plan pierwszy?
Która z postaci?
Która z postaci najwięcej w nas budzi zainteresowania? Dlaczego?
Na czem polega symetrja w traktowaniu poszczególnych postaci?
Jakie uczucia i myśli budzi w nas grupa XIII?
Jakie maluje rysy obyczajowe?
Jaką rolę odgrywają rozmowy?

Ćwiczenia: Opowiadanie o pojedynku ze stanowiska Eljaszenki lub Charłampa. Opowiadanie Zagłoby o pobycie w Warszawie. Książę Jeremi po elekcji Jana Kazimierza (walka duszna). W obozie Chmielnickiego pod Zamościem. Helena w Czortowym Jarze. — Na tle pojedynku można określić różnice między malarstwem a opowiadaniem.

Z wykresów: wykres akcji politycznej, Bohuna, Skrzetuskiego.

Rysunki: Poszczególne fazy pojedynku Wołodyjowskiego z Bohunem.

GRUPA XIV.

Rozdziały XV—XX.

Uwagi wstępne: Z grupy tej należy odczytać w szkole sceny, charakteryzujące akcję pokojową Kisiela, a więc sceny, dotyczące podróży poselstwa, spotkania się ze Skrzetuskim, przyjęcia przez Chmielnickiego i t. p. Inne, zwłaszcza dotyczące akcji miłosnej, jako mniej ważne, przeznaczyć należy na lekturę domową, na którą zadawać można już większe partje tak, że grupę całą można przerobić w trzech lekcjach.

Cel rozbioru: Grupa XIV tworzy symetryczną, pełną objektywizmu przeciwwagę w stosunku do akcji, której wyrazem był książę Jeremi. Choć zwycięski w boju, pokonany na terenie polityki sejmowej i dworskiej, której niestety Sienkiewicz obszerniej nie przedstawił, pozostaje książę Jeremi w cieniu, a na plan pierwszy wysuwa się Kisiel, jako głowa polityki pokojowej. Ale polityka ta doprowadza ostatecznie do haniebnych skutków, do czego się sam Kisiel przyznaje. Program księcia Jeremiego reprezentuje nieugięty Skrzetuski. Ostatecznie program wojenny wobec zachowania się Chmielnickiego zwycięża, co staje się triumfem polityki księcia Jeremiego, który, choć odsunięty od dowództwa, gromadzi siły do obrony.

Ten upadek polityki pokojowej kreśli Sienkiewicz w szeregu głęboko wzruszających scen, należących do najpiękniejszych w powieści, posługując się głównie kontrastem, odtworzeniem psychiki przy użyciu szeregu środków, jak opis zewnętrzny, język i t. p., budząc naszą ambicję narodową, żywo reagującą na upokorzenia ze strony Chmielnickiego. Punktem kulminacyjnym tej akcji, to rozmowa Kisiela ze Skrzetuskim.

Prowadzona równolegle, niepomyślna w swych wynikach akcja miłosna, łączy się pod względem nastroju z akcją polityczną, pod względem zaś kompozycyjnym wciąga w swe działanie obok Skrzetuskiego osoby Kisiela, Chmielnickiego i innych. Nią też głównie zajęci w czasie leż zimowych przyjaciele Skrzetuskiego. Do najsilniejszego napięcia dochodzi w chwili, kiedy Kurcewicze przynoszą wiadomość o śmierci Heleny, miarą zaś tego napięcia, to zachowanie się zrozpaczonego Zagłoby.

Ta równoległość akcyj obok symetryczności, to wciągnięcie do nich wszystkich osób, boć i taki Zachar z obydwiema akcjami związany, zapewnia tej grupie nietylko logicznie związaną, ale i uczuciową jednolitość. Podkreśla zaś ją ześrodkowanie takich czynników, jak przyroda, pora dnia, umiejętne operowanie rolą masy, wrażeniami wzrokowemi, słuchowemi czy momentami ruchu.

Pytania, ułatwiające rozbiór:

Rozdział XV.

A. Dokąd zmierzali Zagłoba i Wołodyjowski?
Jak wyglądał kraj po ustąpieniu Chmielnickiego?
W jakiej porze roku odbywa się akcja?
Jaka była zima?
Jakie nadzieje wiązano z ostrą zimą?

Dokąd się udał Skrzetuski?
Co czynił po drodze?
Jakie niepowodzenia spotkały Chmielnickiego?
Co się stało z Krzeczowskim? Jak to wpływało na akcję polityczną?
Kogo zastali Zagłoba i Wołodyjowski w Zbarażu?
Dokąd się udał Skrzetuski?
Jak mu chcieli pomóc przyjaciele?
Co wstrzymało ich wyjazd?
Czego się dowiadujemy z listu Skrzetuskiego?
Jak długo Skrzetuski szukał Heleny?

B. Jakie akcje rozwijają się w tym rozdziale?
Jakie zmiany zaszły w akcji politycznej?
Czego się spodziewamy w akcji miłosnej?
Jakie opisy przyrody daje nam Sienkiewicz?
Jakie mają one znaczenie?
a) ze względu na opis?
b) ze względu na akcję?
Jaką rolę spełniają rozmowy?

Rozdział XVI.

A. Dokąd się akcja przenosi?
W jakim celu jechali komisarze?
W jakich warunkach?
Przeciwko komu zwracały się napaści kozackie?
Jak się zachowywał Kisiel?
W jakim był stanie?
Jakie go myśli trapiły?
Jakie miał zamiary?
Jaką była rzeczywistość?
Czego wyrazem jest jego »walka duszna«?
Jak położenie komisarzy charakteryzuje rozmowa?
Jak wpływa na tę grozę położenia przyroda?
Kto się zgłosił do komisarzy?

W jakim celu przyłączył się Skrzetuski do komisarzy?
Czego się z rozmowy Skrzetuskiego z komisarzami dowiadujemy o wynikach poszukiwania Heleny?
Dlaczego Skrzetuski nie uwierzył w śmierć Bohuna?
Kto był temu winien?
Dlaczego Skrzetuski znalazł u komisarzy odczucie swego położenia?
W czem było ich położenie podobne?

B. Jak się obydwie akcje rozwijają w tym rozdz.?
Jakie osoby biorą w niej udział?
Scharakteryzuj je!
Scharakteryzuj Skrzetuskiego!
W czem się te postaci schodzą, czem różnią?
Jaki nastrój panuje w tym rozdziale? Jakie uczucie budzą w nas poszczególne akcje?
Jakich środków używa Sienkiewcz celem wywołania grozy i przygnębienia?
Jaki udział w tem bierze język?
Jaką rolę odgrywa treść rozmowy, jaką przenośnie, porównania?
Jaką rolę odgrywa siła głosu i wrażenia słuchowe?
Jaką rolę przyroda?

Rozdział XVII.

A. W jakich warunkach posuwało się poselstwo w dalszym ciągu?
Jak się wobec poselstwa zachował Chmielnicki
a) podczas podróży poselstwa?
b) podczas powitania?
Jak go to postępowanie charakteryzuje?

Dlaczego Chmielnicki tak postępował?
Jakie były jego siły?
Jakie znaczenie?
Czemu zawdzięczał swe siły i znaczenie?
Jakie były ujemne cechy jego działań?
Jak odczuli komisarze postępowanie Chmielnickiego?
Jakie niebezpieczeństwo zagroziło Skrzetuskiemu? Jak się Skrzetuski zachował?
Jak ostrzeżenie Jaszewskiego charakteryzuje stosunki kozackie?
Jak te stosunki charakteryzuje zachowanie się tłumu?
Scharakteryzuj Kozaków i Chmielnickiego!

B. Jakiej akcji politycznej spodziewamy się z postępowania Chmielnickiego? ze słów Jaszewskiego?
Jakie miał plany Skrzetuski?
Oceń wartość tych planów na podstawie znanych wypadków z Bohunem?
Przypomnij sobie, ile razy Bohun był bliski śmierci?
Jakiej akcji możemy się spodziewać?
Jaką rolę w tym rozdziale odgrywa kontrast?

Rozdział XVIII.

A. I. Jakie zamiary przyświecały poselstwu Kisiela?
Jak postanowiono postępować w stosunku do Chmielnickiego?
Jak Chmielnicki przyjął poselstwo?
Kto go otaczał?
Jak Chmielnicki wyglądał? Co czuł, co myślał? Jakie chciał wywołać wrażenie?
Jakie wrażenie wywołuje ten obraz?

Opisz orszak poselski.
Jak wyglądał wojewoda Kisiel? Co myślał, co czuł?
O czem świadczą jego rozważania o ks. Jeremim?
Jakie wrażenie wywołuje ten obraz?
Jakie znaczenie ma opis zewnętrzny Chmielnickiego i Kisiela?
Co autor przez to zestawienie osiąga?
Jakie w nas budzi uczucia?
Czem było to poselstwo dla Rzeczypospolitej?
Jak się rozpoczął akt?
Co uczynił Skrzetuski? Dlaczego?
Czem ten czyn był w stosunku do Chmielnickiego?
Jakie mógł mieć skutki?
Jak uratował sytuację Kisiel?
Jaka była treść przemówienia Kisiela?
Jak się zachowali wobec niego pułkownicy?
Jak Chmielnicki?
Co powinien był uczynić?
Jak wyzyskał dla siebie poselstwo?
Jakie były przyczyny jego gniewu?
Jaki zatem był wynik poselstwa?
Jakie nowe naigrawania i upokorzenia przyniosła uczta? Jak się zachowywał Chmielnicki?
Jakie wrażenie wywarł na Chmielnickim krok Skrzetuskiego?
O ile w tej ocenie Chmielnickiego tkwi krytyka polityki Kisiela?
O ile tę politykę krytykują opinje pułkowników?
Czyją politykę reprezentuje tu Skrzetuski?
Jak na tle poselstwa przedstawia się program księcia Jeremiego?

2. Jakie nowe upokorzenie spotkało poselstwo po powrocie z uczty?
W jakim stanie znajdował się Kisiel?
Dlaczego zawezwał Skrzetuskiego?

Jak usprawiedliwił Skrzetuski swoje postępowanie?
Czem to usprawiedliwienie było w stosunku do Kisiela?
Jak tłumaczy swe postępowanie wojewoda Kisiel?
O czem świadczy to tłumaczenie?
Jak je zrozumiał Skrzetuski?
Jaki wyraz dał temu?
Jaki cel ma ta scena? Co nam wyjaśnia, co prostuje?

3. Jaki przebieg miały dalsze narady?
Jak to świadczy o planach Chmielnickiego?
Co głównie zajęło Chmielnickiego?
Za co był wdzięczny Skrzetuskiemu?
Jak tę wdzięczność okazał?
Czego się Skrzetuski dowiedział?
Co postanowił czynić?

B. Jakie znaczenie ma ten rozdział dla akcji politycznej?
Czyja polityka w tym rozdziale znajduje poparcie?
Kto reprezentuje poglądy księcia Jeremiego?
W jakim związku z akcją pozostaje charakterystyka zewnętrzna poszczególnych postaci?
Na czem polega potęga i słabość Chmielnickiego?
Jak się posługuje Sienkiewicz kontrastem i co przez to osiąga?
Porównaj walkę duszną księcia Jeremiego i Kisiela!
Do jakiego wniosku doprowadza nas to porównanie?
Jakie sądy przedtem słyszeliśmy o Kisielu?
Jaki sąd możemy wydać obecnie?
Na czem polega symetrja w kompozycji akcji, i co autor przez nią osiąga?

Rozdział XIX.

A. Co czynili Zagłoba i Wołodyjowski w Zbarażu?
Jakie wieści otrzymali, dotyczące akcji politycznej?
Dlaczego te wieści przyjęło rycerstwo »z wściekłością«?
Co one zapowiadały?
O ile rozmowa z Zacharem zmieniła te wieści?
Które zapatrywania możemy uznać za prawdziwe?
Czego dowiedzieliśmy się o losie poselstwa?
W czem w ocenie akcji politycznej Zagłoba i Wołodyjowski dopuścili się niesprawiedliwości?
Czego się dowiadujemy o akcji miłosnej?
Dlaczego poszukiwania Skrzetuskiego były daremne?

B. Jakie rysy obyczajowe zawiera ten rozdział?
Jaką rolę odgrywa humor?
Kogo charakteryzuje?
Jaką rolę spełnia rozmowa?

Rozdział XX.

A. Jaki był skutek poselstwa Kisiela?
Do czego się przygotowywano?
Komu oddano dowództwo?
Dlaczego pominięto księcia Jeremiego?
Jak się zachowywał książę Jeremi?
Dlaczego trwały ciągle walki?
Kto się w nich odznaczył?
Dlaczego mu Zagłoba nie towarzyszył?
Jakie wieści co do wojny przywieźli Kurcewicze?
Jaką wiadomość przywiózł Wołodyjowski?
Jakie były dowody prawdziwości tej wieści?
Jak ona oddziałała na Zagłobę?

Jak się jego boleść przejawiła?
Co się stało ze Skrzetuskim?

B. Co nam zapowiada akcja polityczna?
Do jakiego stanu doszła akcja miłosna?

Zebranie grupy XIV, jako całości.

W jakiej porze odbywa się akcja XIV grupy?
Gdzie się odbywa?
Jaka akcja wysuwa się na plan pierwszy?
Jakie ma ona znaczenie ze względu
a) na treść?
b) na budowę powieści?
O ile ta akcja wpływa na charakterystykę księcia Jeremiego?
Co ona wykazuje?
Do czego nas autor przygotowuje?
Jak się rozwija akcja miłosna?
W jakim związku pozostaje ona z akcją polityczną?
Które postaci występują w obydwóch akcjach?
Jaką rolę w nich odgrywają?
Scharakteryzuj Kisiela.
Porównaj go z księciem Jeremim.
Scharakteryzuj Chmielnickiego.
Wykaż różnice, jakie w nim zaszły w stosunku do dawnych cech.
Scharakteryzuj Skrzetuskiego!
Wykaż na podstawie XIV grupy, co należy rozumieć przez
a) równoległość akcyj,
b) symetryczność akcyj.
Wykaż na podstawie XIV grupy, jak opis zewnętrzny charakteryzuje stan wewnętrzny postaci: a) Kisiela,

b) Chmielnickiego,
c) Zagłoby,
d) Skrzetuskiego.

Jak język odtwarza stan wewnętrzny postaci?
Jak się Sienkiewicz posługuje kontrastem? (Czem się różni kontrast zewnętrzny od wewnętrznego?)
Jakich środków używa celem wywołania grozy, niebezpieczeństwa?
Jakie uczucia wywołuje w nas ta grupa?

Ćwiczenia: Które sceny najbardziej mnie wzruszyły i dlaczego? Na czem polega bezstronność Sienkiewicza w przedstawianiu akcji politycznej ze strony polskiej? (tylko na podstawie powieści). Dlaczego Chmielnicki lekceważył Kisiela? Po czyjej stronie stanąłbyś, księcia Jeremiego czy Kisiela, dlaczego? Dlaczego przy rozdawnictwie buław pominięto księcia Jeremiego? — Wędrówka Skrzetuskiego z kupcami. Przedstaw, jakby się akcja dalej rozwijała, gdyby Skrzetuski zginął.

Z wykresów: wykres akcji politycznej i Skrzetuskiego.

Z rysunków: przyjęcie poselstwa przez Chmielnickiego. Ze względu jednak na trudne zbiorowe sceny nie należy w tej grupie nalegać na rysunki.

GRUPA XV.

Rozdział XXI—XXIII.

Uwagi wstępne: Z grupy tej w szkole należy przeczytać z rozdziału XXI ustępy, dotyczące przemiany wewnętrznej Zagłoby, z rozdziału zaś XXIII od sceny w Płoskirowie do końca. Na lekturę można zadać całą grupę z lekcji na lekcję (ale nie z dnia na dzień).

Cel rozbioru: W grupie XV o akcji politycznej dowiadujemy się tylko ubocznie przy wyjaśnianiu niebezpieczeństw, grożących akcji miłosnej. Akcja zaś miłosna, szybko zmierzająca do rozwiązania, ale nie kończąca się, aby nie zahamować zainteresowania i z tego źródła płynącego i tem silniej wzruszyć podczas obrony Zbaraża, rozwija się pośpiesznie, wywołując co krok inne wzruszenia, niepokoje i radości, łzy współczucia, zaparcie oddechu i uczucia ulgi, gdy z tylu niebezpieczeństw bohaterowie, dzięki dziwnemu, przypadkowemu zbiegowi okoliczności, w którego prawdopodobieństwo chętnie się wierzy, wychodzą szczęśliwie. Bogato i wszechstronnie scharakteryzowana postać Zagłoby ogromnie ożywia i urozmaica pełną ruchu akcję, na tle której bliżej poznajemy, pełnego rycerskości, pana Wołodyjowskiego, wreszcie i Rzędzian konsekwentnie utrzymuje się w swym charakterze dobrego, ale chciwego pachołka. Helena, scharakteryzowana prawie tylko zewnętrznie, czynniejszej roli nie odgrywa.

Grupa ta w zestawieniu z X daje też możność częściowego porównania dwóch światów: kozackiego i polskiego.

Wartość grupy polega na zwartej kompozycji, utrzymującej czytelnika w ciągłem napięciu, dzięki umiejętnemu zastosowaniu prawa stopniowania i kontrastu, dzięki wywoływaniu nagłych wzruszeń przy zachowaniu zasadniczego tonu pogody i wiary w pomyślne rozwiązanie sprawy. Jest ona symetrycznem wyrównaniem akcji miłosnej w stosunku do akcji Bohuna, wyzwoleniem czytelnika z przydługiego już wyczekiwania, a nadto umiejętnem przygotowaniem do nowych walk, których początkiem spotkanie się z podjazdem tatarskim.

Pytania, ułatwiające rozbiór:

Rozdział XXI.

A. Gdzie i kiedy się akcja odbywa?
W jakim stanie znajduje się Zagłoba?
Jak się ten stan przejawia?
Co jest przyczyną tego stanu?
Jak na ten stan wpływa przyroda?
Jak wspomnienia?
Jak stan Zagłoby charakteryzuje akcję miłosną?
Kto ten stan przerwał?
Jaką rolę dotychczas odgrywał Rzędzian w akcji miłosnej?
Jakie wieści przyniósł Rzędzian?
Jakie wrażenie wywarły te wieści na Zagłobę?
Jak się to wrażenie przejawia
a) pod wpływem wiadomości o Bohunie?
b) o Helenie?
Jak się zmienia nastrój zebranych?
Jak się zmienia uczucie czytelnika?

Jak na tę zmianę wpływa opowiadanie Rzędziana
a) ze względu na swoją treść?
b) ze względu na formę opowiadania?
Co postanowili uczynić przyjaciele Skrzetuskiego?
Dlaczego Podbipięta musiał zostać?
Dlaczego postanowiono zachować tajemnicę przed Skrzetuskim?
Jakich wypadków się spodziewamy?
Jak na nas wpływa uwaga Podbipięty o Rogowskim?
Czego się obawiamy?

B. Jak się rozwija akcja miłosna?
Kto wpływa na jej rozwój?
Dlaczego możemy uwierzyć w prawdziwość wypadków, o których opowiada Rzędzian?
Jakie pobudki wpływały na postępowanie Rzędziana?
Jak postąpił z Bohunem?
Jak postępowanie Rzędziana ocenili przyjaciele Skrzetuskiego?
Jak to postępowanie świadczy o Rzędzianie?
Jak o przyjaciołach Skrzetuskiego?
Na czem polega komizm postaci Rzędziana?
Czem się różni od humoru Zagłoby?
Jaką rolę odgrywa w tym rozdziale kontrast, jaką stopniowanie?

Rozdział XXII.

A. 1. Jak się przyjaciele przygotowali do wyprawy?
Jakie stosunki panowały nad Dniestrem?
Do czego się ludność przygotowywała?
W jakiej porze przyjaciele jechali?
O ile opis przyrody pozostaje w związku z akcją?

Jaki nastrój w nas się budzi?
Jak na ten nastrój wpływają wiadomości
a) o Tatarach?
b) o »paskudnych potęgach«?
c) o możliwości zabłąkania?
d) o Horpynie i Czeremisie?

2. Jak im się powiodła podróż przez kraj zajęty przez Kozaków?
Jak ich przyjmowano, dlaczego?
Jaką rolę odegrał Rzędzian?
Kogo z Kozaków poznajemy dokładniej?
Jakie nadzieje napełniały przyjaciół?

3. Jakie uczucie opanowało ich po przybyciu nad Waładynkę?
Jak się zachowywał Rzędzian, Zagłoba, Wołodyjowski?
Z czego wynika różnica w ich zachowaniu się?
Jakie uczucia budzą w nas
a) rozmyślania Zagłoby?
b) trwoga Rzędziana?
c) spokój Wołodyjowskiego?
Jaką rolę odgrywa opis przyrody?

4. W jaki sposób przyjaciele dostali się do Czartowego Jaru?
Jak wyglądała Horpyna?
Jakie wrażenie budzi w nas jej postać?
Jak na to wrażenie wpływa opis przyrody?
Jak się Horpyna zachowywała?
Czego się od niej dowiedziano?
Kto ją zabił?
Kto zabił Czeremisa?
Kto się dostał pierwszy do Heleny?
Jak się zachował a) Wołodyjowski?
b) Helena?
c) Zagłoba?

B. Jakie uczucie budzi w nas uwolnienie Heleny?
Jakie uczucia budziły się w nas w ciągu rozdziału XXII?
Co nas jeszcze niepokoi?
Jaką rolę w tym rozdziale odgrywał kontrast, jaką stopniowanie?

Rozdział XXIII.

A. 1. Kiedy wyjechano z Jaru?
Dlaczego tak pośpiesznie?
O czem rozmawiano po drodze?
Jak ta rozmowa charakteryzuje Zagłobę i Rzędziana?
Jak się zachowywał Wołodyjowski? Dlaczego?
Jak jego myśli charakteryzują Helenę?
Jakie trudności mieli do przezwyciężenia?
Jaką drogę wybrali?
Jaki obrót wzięły wypadki polityczne?
O ile rozpoczęcie kroków wojennych utrudniało im ucieczkę?
Dokąd dotarli szczęśliwie?
Jak daleko było jeszcze do Zbaraża?
2. Kogo Zagłoba spotkał w Płoskirowie?
Komu Bohun zawdzięczał swe ocalenie?
Jak się wobec tego zachowano?
Jakie nowe niebezpieczeństwo im zagroziło?
Po czem poznał Wołodyjowski, że nieprzyjaciele się zbliżają?
Jaki plan powziął Wołodyjowski?
Jak go wykonał?
Jak się zachował Zagłoba?
Jaka spotkała ich przygoda? Co im groziło?
Kto ich ocalił?
Co się stało z Heleną?

Jaką opinję o losie Heleny wypowiadają Wołodyjowski i Zagłoba?
Jaką nadzieję budzi w nas ta opinja?

B. Co wpływa na nasze zaniepokojenie w tym rozdziale?
Kiedy nasze zaniepokojenie było najsilniejsze?
Jak wpływają na nas sceny komiczne?
Którą ze scen uważasz za najzabawniejszą? Czemu?
Jak działa w tym rozdziale kontrast, jak stopniowanie?
Jaki obrót wzięła akcja miłosna?
Czegośmy się dowiedzieli o akcji politycznej?

Zebranie grupy XV, jako całości.

O ile grupa XV posuwa naprzód akcję polityczną?
Jakie wypadki zapowiada?
W jaki sposób o nich się dowiadujemy?
Jak się rozwija akcja miłosna?
Jakie w stosunku do niej przeżywamy niepokoje, jakie radości?
Która osoba i dzięki czemu występuje na plan pierwszy?
Jaki nastrój wprowadza postać Zagłoby?
Jakie ma on wady, jakie zalety? Oceń jego wartość.
Jaką rolę odgrywa Helena?
Jaką Rzędzian, Wołodyjowski?
O ile postępowanie ich zgodne jest z dotychczas poznanemi cechami?
Jakie znaczenie ma w tej grupie prawo kontrastu i stopniowania?
Wskaż miejsca, w których Sienkiewicz celowo przygotowuje nas do przyszłych wypadków?

Jak Sienkiewicz kończy grupę XV?
Co osiąga przez tę tajemniczość?

Ćwiczenia: Opowiadanie Heleny Zagłobie o pobycie w Czartowym Jarze.

Dalsza ucieczka Heleny.

Bohun w Czartowym Jarze (po ucieczce Heleny).

Wskaż miejsca, w których przypadek wpływa na zwrot akcji.

Z wykresów: wykres akcji Heleny, Zagłoby, politycznej.

Rysunki: Ucieczka przez las.

GRUPA XVI.

Rozdziały XXIV – XXIX.

Uwagi wstępne: Z rozdz. XXIV przeczytać należy w szkole opis przybycia księcia Jeremiego, potyczki z Tatarami, scenę: Chmielnicki i chan, opis szturmów i zakończenie rozdziału, z rozdz. XXV przynajmniej opis burzy, z rozdz. XXVI tylko ustępy, charakteryzujące wojsko, rozdz. XXVII i XXVIII w całości, z rozdz. XXIX charakterystyki króla, Radziejowskiego i Ossolińskiego, ewentualnie scenę zjawienia się Skrzetuskiego.

Ze względu na to, że rozbiorowi tej grupy poświęcić się musi dużo więcej uwagi i czasu, cel rozbioru, podobnie, jak to czyniliśmy z początku, podajemy przed każdym rozdziałem.

Rozdział XXIV.

Cel rozbioru: Rozpoczynający grupę XVI rozdział XXIV przynosi nam wreszcie zapowiadane niemal od pierwszego rozdziału spotkanie się księcia Jeremiego z Chmielnickim. W ten sposób doprowadza Sienkiewicz akcję do najwyższego napięcia i zapowiada jednocześnie bliski koniec powieści. By to napięcie wzmocnić, uposaża Sienkiewicz księcia Jeremiego w siłę moralną, opartą na zaufaniu całego narodu, a oddanie mu przez

regimentarzy buławy, to widomy znak, że książę Jeremi, który się poddał już dawno prawom Rzeczypospolitej, tego zaufania jest godny. Naprzeciw tego, ubogiego w siły, ale opartego na duchowych wartościach wodza, stawia Sienkiewicz potężnego Chmielnickiego z setkami tysięcy Kozaków, czerni, Tatarów, zatem potęgę materjalną, pod względem moralnym ohydną.

Obrazy walk, potyczki, harców, szturmu próbnego i trzykrotnego szturmu ogólnego, choć i wrogom nie odbierają zalet rycerskich, to jednak na pierwszy plan wysuwają wyższość pierwiastków duchowych nad materjalnemi, odtwarzając przy użyciu wszelkich środków stylistycznych i kompozycyjnych ogrom grozy tych walk, które łagodzi spokojne, pełne współczucia i smutku Grottgerowskie zakończenie rozdziału.

Stosunek wojsk polskich do księcia Jeremiego i przeciwstawiony mu stosunek kozaków do Chmielnickiego i chana do Chmielnickiego, mają jeszcze silniej tę różnicę dwóch potęg uwydatnić.

A w tych wszystkich o przejrzystym planie opisach, w których przedewszystkiem bierze udział tłum, nie zapomina Sienkiewicz o jednostkach, które się z pośród niego wybijają na czoło. Obok zatem na pierwszy plan wysuwającego się księcia Jeremiego mamy Chmielnickiego i chana, obok czynów Skrzetuskiego, Podbipięty, Wołodyjowskiego, Wierszułła czy Zagłoby widzimy Burłaja, Tuhajbeja i Subagazego, przedstawionych bezstronnie, z homeryckim niemal spokojem. Wciągnięcie tych wszystkich postaci do działania pobudza jeszcze bardziej nasze zainteresowanie się akcją, opis zaś ożywia się jeszcze bardziej, nabierając życia i ruchu, każda scena wywołuje też głęboką reakcję uczuciową.

Akcja miłosna ledwie słabem odzywa się echem, milknie wobec walk, decydujących o losach ojczyzny,

co tak głęboko zrozumiał nie poraz pierwszy Skrzetuski.

Z zagadnień formy obok znanych środków jak kontrast, stopniowanie, podkreślić należy obfitość porównań epickich.

Pytania, ułatwiające rozbiór:

A. 1. Kogo zastał Wołodyjowski i Zagłoba w Zbarażu?
W jakim celu zgromadzono wojsko w Zbarażu?
Dlaczego wybrano Zbaraż?
Jaką rolę odegrała pod tym względem osoba księcia Jeremiego?
Jak przygotowano Zbaraż do obrony?
Jakie nastroje panowały w obozie?
Jakie wieści głoszono?
Jakie wrażenie wywarło przybycie Zagłoby, Wołodyjowskiego i Kuszla? Dlaczego?
W jakim stanie znaleźli Skrzetuskiego?
a) jak się zmienił zewnętrznie?
b) czego się dowiadujemy o jego stanie duchowym?
c) czem dla niego była nowa wojna?
O ile rozmowa przyjaciół objaśnia nam stosunki w Zbarażu?
Jakie wypadki pogorszyły jeszcze ten nastrój w obozie?
Jakie wrażenie wywarło przybycie księcia Jeremiego?
Jak się ta radość objawia
a) wśród wojska?
b) u Skrzetuskiego?
c) u regimentarzy?
d) jak witano księcia Jeremiego?
W jakim związku z tą radością pozostaje opis przyrody?

Jaką rolę wyznaczono księciu Jeremiemu? Dlaczego?
Jakie wrażenie wywarło przyjęcie przez niego buławy?
Jaką akcję zapowiada obranie wodzem księcia Jeremiego?
Kiedy się akcja odbywa?

2. a) Jakie wieści przyszły dnia następnego?
Jak wpłynęło objęcie dowództwa przez księcia na przygotowania do obrony?
Jak powitano podjazd nieprzyjacielski?
a) kto wyruszył pierwszy z obozu zbaraskiego?
b) komu Tatarzy zagrozili?
c) jak Tatarzy walczyli?
d) jak uderzył Wierszułł, dlaczego?
e) jaki przebieg miała walka?
f) kto mu poszedł na pomoc?
g) kto rozstrzygnął potyczkę?
h) jak się zachowali Tatarzy? Dlaczego?
i) jaki był przebieg harców?
j) kto się w nich odznaczył?
Jakie wrażenie zwycięstwo wywarło na wojsku?
Jakie wrażenie wywiera opis walki na czytelnika?

2. b) Dzięki czemu odczuwamy ruch, szybkość?
Jakie znaczenie ma pod tym względem:
a) dobór wyrazów?
b) asyndetony?
c) rytm zdań?
d) porównania?
e) użycie czasów?

3. Co zapowiadało przybycie Chmielnickiego i chana?
Jakie były ich siły?
Jak Sienkiewicz przedstawia ogrom tych sił?

O ile z opisem potęgi Chmielnickiego wiąże się rozmowa Zagłoby z przyjaciółmi?
O ile zawiera ona pociechę?
Jak się ta pociecha przedstawia wobec rzeczywistości?
Jakie siły posiadali obydwaj wodzowie?
O czem świadczy wysłannik Chmielnickiego?
Jak się zachował książę Jeremi?
O czem świadczy zachowanie się księcia Jeremiego?
Na czem swe rachuby opierał Chmielnicki?
Na czem książę Jeremi?
Jakie wrażenie wywarła uczta w zamku na chanie?
Jak rozmowa chana z Chmielnickim określa wzajemny ich stosunek?
Jaką akcję zapowiada?
Jak zachowanie się obydwóch wodzów ich charakteryzuje?
Na czem polega kontrast?

4. Jaki miał charakter próbny szturm?
Jakie wywarł wrażenie? Dlaczego?
Jak się odbyła i jaki cel miała procesja?
Jakie wrażenie wywarła na oblężonych?
Kiedy nastąpił szturm następny?
Jak się do niego Chmielnicki przygotował? Dlaczego?
Jak się szturm odbył?
Ułóż plan szturmu:
Co poprzedzało szeregi kozaków?
W jakim celu pędzono woły i jeńców?
Jak się zachowali Polacy?
Jak się przedstawiał atak?
Jak Chmielnicki rozdzielił siły?
W jaki sposób atakowano?

O ile grozę walki potęgują:
a) zjawiska świetlne?
b) zjawiska wzrokowe, głosowe?
c) mnogość atakujących i ich ruchy?
d) sposób walki?
e) skutki ataku?
f) opis Chmielnickiego?
g) poszczególne obrazy?
h) porównania, przenośnie, określenia?
i) wyznania autora?

Jak się bronili Polacy?
Ile razy Chmielnicki ponawiał atak?
Jak się zachowywał książę Jeremi?
Jak go Sienkiewicz opisuje?
Jakie wrażenie wywiera ten opis?
Jakie wrażenie wywarło na oblegających zjawienie się księcia Jeremiego?
Jaki plan powziął książę Jeremi?
Jakie skutki miało natarcie jazdy?
a) jak się zachowali kozacy?
b) jak Tatarzy?
c) czego dokonał Skrzetuski?
d) czego Podbipięta?
e) co umożliwiły ich czyny?
f) do czego doprowadziły?

Co się działo na lewem skrzydle?
W jaki sposób wdarł się Burłaj?
Czem to groziło?
Kto przyszedł z pomocą i jaki skutek miała pomoc?
W jakiem położeniu znalazł się Burłaj?
Jaki plan powziął, jak się bronił, kogo zaatakował?
Jak się zachował Zagłoba? Dzięki czemu zwyciężył?
Jak się zatem skończył pierwszy szturm?

5. a) Jak się zachowywano w obozie polskim po zwycięstwie?
Jak się przejawiała radość ?
Kto się wysunął na pierwszy plan?
Dlaczego książę Jeremi? Jak się on zachował?
O ile słuszne były zaszczyty, okazywane Zagłobie?
Jak się zachował Zagłoba, dlaczego?
Jak się Polacy przygotowywali do odparcia nowego szturmu?
b) Co się działo w obozie kozackim po klęsce?
Jak się zachowywali pułkownicy?
Jak Chmielnicki?
Jak chan?
W jaki sposób wytłumaczył się Chmielnicki?
Jak go to charakteryzuje?
c) Jakim obrazem kończy się rozdz. XXIV?
Czem ten obraz jest w stosunku do całego rozdziału?
Jakie uczucia budzi w czytelniku?
Jaką myśl wyraża?
Jakie ma znaczenie ostatnie zdanie?

Zebranie rozdziału XXIV, jako całości.

Jaką akcję zapowiadał Sienkiewicz od początku powieści?
Dlaczego się książę Jeremi z Chmielnickim dotąd nie spotkał?
Co nam zapowiada spotkanie się tych dwóch ludzi?
Czemu zawdzięcza książę swe dowództwo?
Czemu Chmielnicki swą potęgę?
Czego wyrazem są zatem: książę i Chmielnicki?
Czem była dla Polski obrona Zbaraża?
Jak dotychczas spełnili Polacy swe zadanie?
Jakie mieli szanse zwycięstwa na przyszłość?

W jaki sposób walczyli Polacy, w jaki Kozacy?
Czem się różnił charakter ich walki?
Na czem opierali wiarę w zwycięstwo Polacy, na czem Kozacy?
Jakie walki przedstawił Sienkiewicz?
Jaką rolę odgrywa w nich tłum, jaką jednostki?
O ile opisy walk uzupełniły charakterystykę poszczególnych postaci?
Jakie uczucia obudziły w nas opisy walk?
Co nas wzruszało?
Co nas najbardziej zaniepokoiło, dlaczego?
Jak na nasze wzruszenie wpłynął
a) kontrast?
b) stopniowanie?
c) obrazy grozy?
d) obrazy przyrody?
Jaką rolę odegrała przyroda?
Jaką rolę spełniają rozmowy?
Jakie rysy obyczajowe poznajemy?
Dlaczego Sienkiewicz prawie zupełnie nie zajmuje się w tym rozdziale akcją miłosną?

Ćwiczenia:

Z wykresów: wykresy poszczególnych akcyj, postaci lub specjalny wykres obrony Zbaraża.

Z rysunków: szturm, walka Zagłoby z Burłajem, książę Jeremi w okopach.

Rozdział XXV.

Cel rozbioru: Rozdz. XXV daje nam naprzód charakterystykę walk poprzednich, stosunków panujących w obozie, zamierzeń i środków walki Chmielnickiego, potem ogólne opisy szturmów, by wreszcie przedstawić dwa obrazy: szturmu z hulajhorodami, zakończonego

burzą i wycieczki, uwieńczonej spaleniem machin oblężniczych. I znów zgodnie z założeniem książę Jeremi z swą garstką wierzących w wielkość swej sprawy zwycięża potęgę materjalną Chmielnickiego.

Grozę akcji wojennej podnosi wspaniały opis burzy, pełen efektów świetlnych, głosowych i ruchowych, popartych przez zwięzłość zdań, łagodzi zaś ją humor Zagłoby, kłopotliwe jego położenie, jako wynik samochwalstwa, czyny bohaterskie i czynna miłość wzajemna czwórki przyjaciół, która w bohatera przedzierzga i pana Zagłobę, a z którą wiąże się szlachetna postać Marka Sobieskiego.

Z zagadnień stylistycznych podkreślić należy obfitość porównań epickich.

Pytania, ułatwiające rozbiór.

A. 1. Na czem przepędzono noc?
Dlaczego usypano nowy wał?
Co robili przyjaciele? O czem rozmawiali?
O ile ta rozmowa charakteryzuje
a) ostatnie walki?
b) życie obozowe?
c) stosunek wzajemny przyjaciół?
d) poszczególne osoby?
Na czem polega humor Zagłoby?
2. Jak się przygotowywali do szturmu Kozacy?
Jakie projekty powstawały u Polaków?
Jak się zachował wobec nich książę Jeremi?
Jak Zagłoba?
Dlaczego książę go zgromił?
Jaką myśl poddał Zagłoba?
Jak ją przyjął książę?
Jakie stosunki panowały w obozie?
Jaki plan powziął Chmielnicki?
Jakie były i jaki skutek miały ponowne ataki?

3. Jakich nowych sposobów użył Chmielnicki przy szturmie 19. lipca?
Co to były hulaj-horodyny?
W jakiej sile Chmielnicki uderzył?
Jakie wrażenie wywarły na wojska polskie machiny oblężnicze?
Co utrudniało walkę?
Jaki był jej przebieg?
Opisz sposoby walki Kozaków i Tatarów.
Jak się bronili Polacy?
O ile zdanie: »I tak walczyli, jak walczą rozhukane fale morskie z wyspą skalistą« charakteryzuje walki pod Zbarażem?
Co przerwało walkę?
Jaki skutek miała burza?
4. Jak książę Jeremi wyzyskał burzę?
Jak rozkaz księcia przyjął Zagłoba?
Jaki przebieg miała wycieczka?
Kto się w niej odznaczył?
Jak się objawiła przyjaźń przyjaciół?
Jaką rolę odegrał Zagłoba?

B. Czemu poświęcony jest rozdział XXV?
Jakie było położenie oblężonych?
Jakiemi cechami odznaczali się Polacy?
Co im dawało przewagę nad oblęgającymi?
W jaki sposób prowadził oblężenie Chmielnicki?
Czem go przewyższał książę?
Jakie wrażenie wywołują w nas te walki?
Jakiego końca oblężenia się spodziewamy? Dlaczego?
Jaką rolę w walkach spełnia tłum?
Jaką poszczególne postaci, które, dzięki czemu wybijają się na plan pierwszy?

Dzięki czemu wybija się na plan pierwszy Zagłoba?
Jak wpływa na uczucia czytelnika?
Jakie głównie uczucia budzi ten rozdział?
Jaką rolę w budzeniu grozy odgrywa przyroda?
Jakich środków używa Sienkiewicz przy opisie burzy?
Jaką rolę spełniają zdania?
Jakich używa porównań?
Wylicz porównania, charakteryzujące walkę, i oceń ich wartość.
Jakie znaczenie mają wrażenia słuchowe, wzrokowe, mnogości?
Jakie rysy obyczajowe poznajemy w tym rozdziale?

Ćwiczenia: Przedstaw szlachetny czyn przyjaciela.
Z wykresów: wykres akcji Zbaraża.
Z rysunków: hulaj-horodyny w ogniu.

Rozdział XXVI.

Cel rozbioru: Dalszy ciąg obrony. Opisy walk tylko ogólne, autor pozwala słuchaczowi nieco odpocząć po silnych wzruszeniach, dlatego też wprowadza układy i rozmowy, charakteryzujące tak Chmielnickiego i chana, jak Kozaków.

Ale napięcie nie maleje, groza niebezpieczeństwa nie znika, choć na nadzieję pomyślnego wyniku walk suggestywnie działa w legendę przechodząca postać księcia Jeremiego.

Pytania, ułatwiające rozbiór.
Dlaczego zatoczono nowe wały?
Jak postępował nieprzyjaciel?

Jakie stosunki panowały w Zbarażu?
Jaki duch ogarnął oblężonych?
Jak się ten duch przejawiał
a) u wojska?
b) u wodzów?
Jak opór Zbaraża wpłynął na Chmielnickiego?
Dlaczego rozpoczął układy?
Jak się zachowywały obie strony podczas układów?
O czem świadczą te rozmowy?
Jak się skończyły układy?
Dlaczego je zerwano?
Jaki był skutek zerwania układów?
Z kim jeszcze próbowano układów?
Jaki charakter miały dalsze walki?
Jakie były ich wyniki?
Czem się stał książę Jeremi dla Kozaków?
O ile opowiadania Kozaków o księciu Jeremim pozostają w związku ze sposobem, w jaki Sienkiewicz przedstawiał księcia w czasie walk?

Ćwiczenia: Opowiadanie Kozaka o ks. Jeremim, opowiadanie żołnierza polskiego, opowiadanie Chmielnickiego.

Z wykresów: wykres akcji Zbaraża.

Rozdział XXVII.

Cel rozbioru: Rozdział ten w całości poświęcony czynom Podbipięty. Jest on wyrazem tragicznego położenia oblężonych. Budowa rozdziału jest mistrzowskiem zastosowaniem stopniowania, jeśli chodzi o czyny Podbipięty, pod względem zaś oddziaływania na czytelnika daje nam klasyczny przykład środków, jakich używa Sienkiewicz, by nas do łez poruszyć. Naprzód zapowiedź wielkich czynów, potem dokonanie

jednego z nich, który miał zapewnić Longinusowi tak długo oczekiwane i tak zasłużone szczęście ziemskie, by za chwilę przez pełen poświęcenia i zaparcia się projekt przedostania się do króla zaniepokoić nas do żywa. Tymczasem, gdy pełna niebezpieczeństw przeprawa przez obóz kozacki, utrzymująca nas ciągle w trwodze o los Podbipięty, już się ma ku końcowi, gdy chcemy spokojnie odetchnąć, kreśli nam autor tragiczną, a tak podniosłą mimo swej prostoty śmierć zasłuchanego w hymny anielskie chrześcijańskiego rycerza. Smutek i ból chwyta serce tem bardziej, że drżymy już i o losy Skrzetuskiego.

Do wywołania tych wzruszeń używa autor szeregu środków, do których przedewszystkiem zaliczyć należy zachowanie się już tyle cech dodatnich posiadającego Zagłoby, księcia Jeremiego, Marka Sobieskiego, przyjaciół i innych. »Walki duszne« z charakterystycznemi cechami wieku XVII też niemałą odgrywają rolę.

Z innych środków obok stopniowania wysuwa się kontrast, wrażenia świetlne, głosowe, ruchu, ciszy i t. p.

Pytania, ułatwiające rozbiór:

A. 1. Co zapowiada Sienkiewicz na wstępie rozdziału?
Czego oczekujemy?
Gdzie się akcja odbywa?
O jakiej porze?
Jaka była noc?
Kogo widzimy?
Czego dowiadujemy się z ich rozmowy
a) o położeniu oblężonych?
b) o stosunkach w obozie?
c) o zapatrywaniach w. XVII?
Do czego nas ta rozmowa przygotowuje?
Kto odegrał najważniejszą rolę?

Jak się zachowali przyjaciele?
Jak wojsko? Jak atakowali nieprzyjaciele?
Czego dokonał Longinus?
Jakie znaczenie miał ten czyn dla niego?
Jak się zachował Podbipięta?
Jak się zachowali
a) przyjaciele?
b) wojsko?
c) książę Jeremi?
d) Marek Sobieski?
O czem rozmawiano z Markiem Sobieskim?
Czego się dowiadujemy z tej rozmowy o położeniu oblężonych?
Jakie projekty podano?
Jaki projekt podał Longinus?
Jak ten projekt przyjęto? Jak się zachowywali poszczególni przyjaciele?
Jak ten projekt przyjął Zagłoba?
Jak projekt Podbipięty popiera obraz majdanu?
Jak projekt przyjął książę Jeremi?
Jak się zachował wobec tego Zagłoba?
Jak się przygotował do drogi Podbipięta?
Jak konieczność przedostania się do króla popiera
a) nowy szturm?
b) plany Chmiela?

2. Przedstaw scenę pożegnania.
O czem ona świadczy?
Jaką drogą miał iść Podbipięta?
Jakie niebezpieczeństwa mu groziły?
Co mu ułatwiało drogę?
Ułóż plan drogi Podbipięty?
Jak odbył drogę a) wśród wałów?
b) poza wałami?
W czem Longinus szukał pociechy?
Jakie go napełniały myśli, uczucia?

Jak się obronił przed pokusami?
Jak odbywał drogę przez pobojowisko?
Kogo spotkał?
Jak się zachował wobec straży?
Czego się dowiedział z rozmowy Kozaków?
Jak to mogło wpłynąć na jego postanowienie?
Jak się zachował wobec dalszych straży?
Jakie spotkało go niebezpieczeństwo wśród taboru?
W jaki sposób musiał się posuwać?
Co mu dodawało otuchy?
Dokąd się wreszcie dostał?
Jak daleko odszedł od Zbaraża?
Jak daleko był od celu swej wyprawy?
Dokąd zmierzał?
Z kim się spotkał?
Jaki był wynik spotkania?
Jaki przebieg walki?
Jak walczyli Tatarzy?
Jak się bronił Podbipięta?
Dlaczego Tatarzy zwyciężyli?
Jak się zachował Podbipięta?
Jak zginął?

B. Czemu poświęcony rozdz. XXVII?
Jakie uczucia i przypuszczenia budzi w nas zapowiedź S. na wstępie?
Jakie uczucia budzi w nas pierwszy czyn Podbipięty?
Dlaczego się cieszymy? Czego się spodziewamy?
Jaki jego projekt?
Jak na uczucie nasze wpływa zachowanie się Zagłoby?
Jakie uczucia budzi w nas droga Podbipięty aż do dębiny?
Jakie dostanie się do dębiny?

Jakie śmierć Podbipięty?
Jakich zatem środków używa Sienkiewicz celem wzruszenia nas?
Która scena najbardziej nas wzrusza?
Jaką rolę w opisie śmierci odgrywa kontrast?
Jakie cechy uwydatnił Sienkiewicz w tym rozdz., charakteryzujące Podbipiętę?
W jakim związku pozostają te cechy z poprzednio poznanemi?
Czem się dla nas staje Podbipięta?
Jakie okoliczności przemawiały za koniecznością przedostania się do króla?
Czem dla oblężonych była śmierć Podbipięty? czem dla Skrzetuskiego?
Jakie będą jej następstwa?

W jaki sposób Sienkiewicz podkreśla bohaterstwo projektu Podbipięty?
Jak niebezpieczeństwo?
Jak je charakteryzuje podziw Marka Sobieskiego, Firleja, zachowanie się przyjaciół, zwłaszcza Zagłoby?
Jak czyn Podbipięty charakteryzuje oblężonych?
Jak przyjaciół, zwłaszcza Zagłobę?
Jakich środków używa Sienkiewicz celem wywołania grozy?
Jakich do odtworzenia ciszy?
O ile budowa rozdz. XXVII odpowiada zasadzie stopniowania?

Ćwiczenia: Relacja Tatara, złożona Tuhajbejowi o śmierci Podbipięty, kozaka, złożona Chmielnickiemu. Zarządzenia Chmielnickiego. Pogrzeb Podbipięty.

Z wykresów: wykres Podbipięty.
Z rysunków: Podbipięta wśród taboru. Śmierć Podbipięty.

Rozdział XXVIII.

Cel rozbioru: Rozdział ten rozszerza i pogłębia obraz grozy położenia w Zbarażu, stan ten powiększa jeszcze bardziej wieść o śmierci Podbipięty, na którą potężnie reaguje wojsko z poczciwym Zagłobą na czele. To też po tem przygotowaniu z najwyższem napięciem śledzimy podwójnie trudną przeprawę Skrzetuskiego. By przedstawić bohaterski czyn Skrzetuskiego, którego nie powstrzymała śmierć Podbipięty, każe mu Sienkiewicz, zgodnie z historją, przeprawiać się przez staw i rzekę, wypełnione trupami, poddane strażom Kozaków i Tatarów, a nadto bogaciej niż Podbipiętę wyposaża go w »walki duszne«, umotywowane tak stanem fizycznym jak psychicznym. To też obraz ten jeszcze bardziej jest ponury niż wyprawa Longinusa, wobec czego tem silniej działa na czytelnika osiągnięcie celu przez Skrzetuskiego. Zresztą groza ta potrzebna też do wywołania efektu i w następnych rozdziałach, do których pewnem przygotowaniem są przypomnienia w gorączkowych wizjach postaci Heleny.

Pytania, ułatwiające rozbiór:

A. 1. Jak się zapowiadał dzień?
O czem rozmawiał Wołodyjowski z Zagłobą?
Jak ta rozmowa charakteryzuje Podbipiętę?
Jak Wołodyjowskiego i Zagłobę?
Jak położenie w obozie?
Co zapowiada?
Co zobaczono na machinach oblężniczych?
Jak się zachował Zagłoba?
Jak wojsko?
Jaki skutek miał atak?
Jak uczczono Podbipiętę?
2. Jakie następstwa miała śmierć Podbipięty?

Jak się zachował Skrzetuski?
Jak Wołodyjowski, jak Zagłoba?
Jak się zewnętrznie przejawiało ich wzruszenie?
Jaką drogę wybrał Skrzetuski, o jakiej porze wyruszył?
Ułóż plan przeprawy Skrzetuskiego.
W jaki sposób przedostawał się przez staw?
Jakie mu niebezpieczeństwa groziły?
Co z tych niebezpieczeństw było najgroźniejsze?
Jakie myśli i uczucia go napełniały?
Jak się zachował wobec Tatara?
Jak wobec trupa?
Jak przeszedł dalszą drogę?
Co mu utrudniało posuwanie się?
Jakie myśli go opadły?
Jak się bronił przed pokusą powrotu?
Co go niepokoiło?
Jakie wizje go nawiedziły? O czem one świadczą?
Co go przyprowadziło ponownie do przytomności?
Jakie go myśli nawiedzały w dalszym brodzeniu przez staw? Z jakiego powodu?
Jak się bronił?
Co go przyprowadziło do przytomności?
Dokąd doszedł?
Jak wpłynęło na jego usposobienie dostanie się do rzeki?
Jak się zachował?
Dlaczego nie poszedł dalej? Co zapowiadają nam jego wizje przedsenne?
Jak posilenie się i odpoczynek wpłynęły na niego?
Kiedy wyruszył w dalszą drogę?
Jakie niebezpieczeństwa groziły mu podczas przeprawy przez rzekę, tabory, ogniska, placówki, czółna?
W jaki sposób bronił się przed zniechęceniem?

Jak wyzyskał czółna?
Jakie niebezpieczeństwo mu groziło?
Jak się wydobył?
Jaką miał dalszą drogę?
Gdzie się uczuł bezpiecznym?
Jaki dał wyraz swojej radości?
Jakie myśli go napełniły?

B. Jakie uczucia budzi w nas wiadomość o śmierci Podbipięty?
Jak te uczucia wpływają na nas w stosunku do wyprawy Skrzet.?
Jakie uczucia budzi w nas pożegnanie z przyjaciółmi?
Jakie plan przeprawy Skrzetuskiego przez staw i rzekę?
Jakie uczucia budzi w nas droga Skrzetuskiego?
Kiedy dopiero uczucie nasze się zmienia?
Jakiej się akcji spodziewamy?
Porównaj trudności, jakie miał do pokonania Podbipięta i Skrzetuski? Jaka jest ich kolejność?
Czyja przeprawa była trudniejsza?
Co jeszcze wpływa na trudność przeprawy?
W jakiem usposobieniu szedł Podbipięta?
W jakiem Skrzetuski?
Jak mogła wpłynąć na jego usposobienie śmierć Podbipięty?
Jaka jest różnica w uczuciach, które wywołuje w nas przeprawa Podbipięty i Skrzetuskiego?
Jak ta przeprawa charakteryzuje Skrzetuskiego?
Jakich środków użył Sienkiewicz celem przedstawienia czynników grozy
a) działających zzewnątrz Skrzet.?
b) działających w duszy jego?
Jaką rolę odgrywała przyroda?

Dlaczego Sienkiewicz w wizje Skrzetuskiego wplata Helenę?
Jaką nam akcję przypomina?
Czego się możemy spodziewać w akcji miłosnej?
Gdzie i w jakim celu posługuje się Sienkiewicz kontrastem?
Jak rozdz. XXVII i XXVIII charakteryzuje nam Kozaków i Tatarów?
Jakie poznajemy rysy obyczajowe?

Ćwiczenia: Co myśleli i czuli Zagłoba i Wołodyjowski. Jak sobie poradził Skrzetuski w dalszej drodze.

Z wykresów: wykres akcji Skrzetuskiego.

Z rysunków: Skrzetuski w stawie, przy ognisku, przy czółnach.

Rozdział XXIX.

Cel rozbioru: Po wzruszeniach śmiercią Podbipięty i pełną dramatycznego napięcia przeprawą Skrzetuskiego autor wreszcie pozwala czytelnikowi odetchnąć. Ale nie odrazu. Jeszcze zobaczymy wahania się króla, jeszcze odczujemy grozę położenia jego wobec działalności partji ugodowej, jeszcze raz wzruszy nas postać Skrzetuskiego, ale już jesteśmy pewni, że Zbaraż, który staje się dla nas symbolem Polski, ocaleje, a wraz z nim książę Jeremi i jego chwałą okryte wojska. Już ostatni dreszcz zaniepokojenia nas przejmuje, ale zaniepokojenia, pełnego wiary, że zwycięstwo nastąpić musi. Przyczynia się do tego uczucia i kapitulacja Ossolińskiego, która popiera naszą sympatję dla księcia Jeremiego. Polityka wojenna odnosi ostateczny triumf.

Rozdział ten, kończący się odmarszem wojsk królewskich, oparty na rosnącem stopniowaniu, częściowo na kontraście; daje prócz tego trzy wspaniałe charakte-

rystyki: króla, Radziejowskiego, a zwłaszcza Ossolińskiego, a nadto wzruszającą scenę przybycia Skrzetuskiego. Pod względem kompozycyjnym trzeba też zaznaczyć symetryczne wyrównanie akcji przez wprowadzenie króla, Radziejowskiego i Ossolińskiego.

Pytania, ułatwiające rozbiór:

A. Gdzie się akcja odbywa?
Kogo poznajemy w dworze toporowskim?
Jak cechy zewnętrzne charakteryzują Jana Kazimierza?
Jak cechy zewnętrzne charakteryzują Hieronima Radziejowskiego?
Jak Jerzego Ossolińskiego?
Której osoby najlepiej poznajemy stan wewnętrzny? Dlaczego?
Jaką rolę odgrywał Ossoliński w polityce Rzeczypospolitej?
Czego dowiadujemy się z jego »walki dusznej«
a) o nim samym?
b) o sprawach politycznych?
W jakim stosunku pozostają jego rozmyślania do polityki księcia Jeremiego?
W jakim celu przybył król do Toporowa?
Jaką siłą wojsk król rozporządzał?
Dlaczego tak małą?
Jakie niebezpieczeństwo groziło wojskom królewskim?
O czem nie wiedziano w obozie?
Co postanowił król uczynić?
Dlaczego i jak go powstrzymał kanclerz?
Kto im dostarczył wiadomości?
W jakim stanie znajdował się Skrzetuski?
Jak świadczy o jego stanie sposób mówienia?
Jakie wiadomości przyniósł Skrzetuski?

Jakie wrażenie wywarło przybycie Skrzetuskiego?
Jakie objawy zewnętrzne charakteryzują to wrażenie?
Co król postanowił czynić?
Jak się zachował wobec Skrzetuskiego?
Jak się zachowało otoczenie króla?
Kto z otoczenia króla najserdeczniej zajął się Skrzetuskim?
Jak należy rozumieć słowa, z któremi zwraca się ks. Cieciszowski do Skrzetuskiego?
Jak się zachowało wojsko wobec Skrzetuskiego?
Jak się czuł Skrzetuski?
Jak się zachował wobec wymarszu wojsk?
Jak się przejawiała jego radość?

B. Jaka akcja rozwija się w tym rozdziale?
W jakim związku pozostaje ta akcja z oblężeniem Zbaraża?
Czego się spodziewamy?
Co nas jednak niepokoi?
Jakie uczucia budzą się w nas pod wpływem poszczególnych scen?
Jak na te uczucia wpływa język, sposób mówienia?
Na czem polega kontrast i do czego służy?
Jak ten rozdział charakteryzuje politykę księcia Jeremiego?

Zebranie grupy XVI, jako całości.

Jaki przebieg miało oblężenie Zbaraża?
Jak ono charakteryzuje księcia Jeremiego?
Jak Chmielnickiego?
Na czem opierał swe plany książę Jeremi?
Na czem Chmielnicki?
Jakich duch napełniał wojska polskie?
Jaki kozackie?

Kto z Polaków jest najsilniejszym wyrazem tego ducha?
Co jest najsilniejszym wyrazem dzikości Kozaków?
Które postaci wysuwają się na plan pierwszy i dzięki czemu?
Jakie dał nam autor opisy szturmów?
Na czem polega ich rozmaitość ze względu
a) na porę?
b) miejsce?
c) zjawiska świetlne, przyrodę?
d) udział mas?
e) czyny jednostek?
f) sposoby walki?
g) usposobienie walczących?
h) wynik walki?
Jakie uczucia budzą się w nas pod wpływem poszczególnych scen?
Jaką rolę odgrywa humor?
Jakie myśli budzą się w nas pod wpływem obrony Zbaraża a) co do akcji politycznej?
b) co do akcji partji pokojowej?
Po czyjej stronie staje autor, księcia czy partji pokojowej?
Jaką zatem myśl chciał autor w powieści wypowiedzieć?
Jak na tę myśl wpływa scena w Toporowie?

Ćwiczenia: Opowiadanie żołnierza o Skrzetuskim. Losy p. Pełki. W Zbarażu po wyjściu Skrzetuskiego.

Z wykresów: wykres akcji Skrzetuskiego, politycznej.

Rysunki: Portret króla, Skrzetuski przed królem.

Jako lektura uzupełniająca służyć mogą ze »Szkiców« Kubali: »Oblężenie Zbaraża«.

GRUPA XVII.

Rozdział XXX. i epilog.

Uwagi wstępne: Z rozdziału XXX należy przeczytać scenę spotkania Skrzetuskiego z Heleną i dalsze aż do końca rozdziału, epilog zaś w całości.

Cel rozbioru: Dwa ostatnie rozdziały, t. j. rozdz. XXX i epilog, choć się różnią ogromnie co do czasu akcji, mają jednak równoważne znaczenie. Rozdział XXX kończy akcję miłosną, przedstawiając nam szczęście Skrzetuskiego i Heleny, a obok niego radość przyjaciół, akcją zaś polityczną zajmuje się drugorzędnie. A w tej akcji wysuwa Sienkiewicz na plan pierwszy nie ugodę zborowską, której żadną miarą nie można uważać za triumf polityki polskiej, ani nawet za moment, który pozwoliłby odetchnąć spokojnie czytelnikowi, ale Zbaraż i uwolnienie go od oblężenia, które siłą napięcia dramatycznego skupiło na sobie i uwagę i uczucie czytelnika, stając się punktem kulminacyjnym akcji. To też nic dziwnego, że niezbyt chlubną ugodę zborowską stara się autor usunąć w cień, a zasuggerować czytelnikowi nastrój związany ze Zbarażem, popierając go szczęśliwem rozwiązaniem akcji miłosnej.

Ale na tem jednak nie można było zakończyć po-

wieści, po pierwszem bowiem wrażeniu musiała się obudzić refleksja, którą podsuwa choćby Zagłoba, co do wartości ugody zborowskiej. By zatem wrażenie końcowe w całości było dodatnie, by utrzymać charakter powieści historycznej, dla której akcja miłosna była tylko pomocniczem wiązadłem, musiał Sienkiewicz dać obraz pogromu kozackiego pod Beresteczkiem, który jest właściwym dopiero odpowiednikiem w stosunku do oblężenia Zbaraża, świadczy o moralnem odrodzeniu całej Rzeczypospolitej, pogłębia wartość moralną programu księcia Jeremiego, a jednocześnie rozwiązuje zagadnienie winy i kary, dając przez to pewną satysfakcję czytelnikowi. Zwycięstwo zatem pod Beresteczkiem dało ten końcowy, uczuciowy, na symetrji oparty akord. Epilog ten sprawia też, że myślą i troską ostatnią czytelnika nie staje się doprowadzony do pomyślnego rozwiązania węzeł małżeński, ale losy Rzeczypospolitej.

Takie zakończenie powieści ma ogromne znaczenie pod względem wychowawczym, któremu służą też szlachetne rozstrzygnięcie sprawy Bohuna, objawy przyjaźni, sądy o małżeństwie i t. p.

Pod względem kompozycyjnym obydwa rozdziały, choć różnią się także formą, stanowią dopełnienie fabuły, poraz też ostatni głównie przy pomocy rozmów i charakterystyki bezpośredniej wprowadza znane nam postaci, wiążąc je głównie na zasadzie prawa zgodności, połączonego ze stopniowaniem. Poraz też ostatni widzimy bogactwo uczuć, dotyczących zwłaszcza miłości »chrześcijańskiego rycerza« i kniaziówny, wreszcie ostatni, szkicowo traktowany, ale niemniej plastyczny obraz bitwy-pogromu, w której przed innymi na plan pierwszy wysuwa się potężna, ukochana przez autora postać księcia Jeremiego.

Pytania, ułatwiające rozbiór:

Gdzie się Skrzetuski znajdował?
W jakim był stanie?
O czem świadczą jego majaczenia?
Do czego nas przygotowują?
O czem świadczy początkowa rozmowa z Rzędzianem?
Czego się Skrzetuski dowiedział od Rzędziana?
Jakie koleje przeszła Helena?
Jakie szczegóły akcji, dotąd dla nas niejasne, wyjaśnia nam opowiadanie Rzędziana?
Jak się wobec tych wiadomości zachował Skrzetuski?
Jakie i jak się objawiają jego uczucia?
Jaką wiadomość przywiózł ksiądz Cieciszowski i przyjaciele Skrzetuskiego?
Jak te wiadomości wpłynęły na nastrój chwili?
Jak się zachował Zagłoba na widok Skrzetuskiego?
Jak przechwałki Zagłoby podnoszą nastrój chwili?
Dokąd się wszyscy udali i w jakim celu?
Jak się na widok orszaku kasztelanowej zachował
a) Skrzetuski?
b) Zagłoba?
Jak się zachowała Helena?
W jakim związku z nastrojem tej sceny pozostaje opis przyrody?
Jak charakteryzuje tę scenę zachowanie się Zagłoby?
Czego się dowiadujemy o warunkach ugody zborowskiej?
Jak ta wiadomość wpływa na nastrój obecnych?
Co ich odrywa od tej wiadomości?
Jaki los spotkał Bohuna?

Czem można sobie wytłumaczyć jego postępowanie?
W jakim celu wprowadza Sienkiewicz sprawę Bohuna?
Jakie znaczenie ma wzięcie do niewoli Bohuna
a) dla akcji politycznej?
b) dla akcji miłosnej?
Jak z Bohunem postąpiła Helena?
Jak chciał postąpić Rzędzian?
Jak postąpił Skrzetuski?
Jak to ich charakteryzuje?
W stosunku do czego scena ta może być kontrastem?
Jakie życie panowało w Tarnopolu?
Kto się i dlaczego wybił na plan pierwszy?
W jaki sposób uczczono Skrzetuskiego?
Czem się kończy rozdział?
Jakie uczucia napełniały Skrzetuskiego i Helenę?
Jakie zebranych?
Jakie uczucia budzą się w nas?

Epilog:

Jak się skończyły walki z Kozakami w r. 1647 i 1648?
Jakie ujemne cechy miała ugoda zborowska?
Jakie korzyści osiągnął na mocy tej ugody Chmielnicki?
Zbadaj na podstawie dotychczasowej znajomości Chmielnickiego, czy można było mu ufać?
Dlaczego nie?
Kiedy wybuchły nowe walki?
Jak się przedstawiały siły Chmielnickiego?
Jak się przygotowała Rzeczpospolita?
Gdzie nastąpiło spotkanie?

Jaki był teren walki?
Jak długo trwała walka?
Jaką rolę odegrał w tej bitwie książę Jeremi?
Kto rozstrzygnął bitwę?
Jak się zachowali Tatarzy, Kozacy?
Co się stało z Chmielnickim?
Kto objął dowództwo po nim?
Co przeszkodziło ostatecznej klęsce?
Jakie stosunki panowały w obozie kozackim?
Kto objął dowództwo po Dziedziale?
Czego Bohun dotychczas dokonał?
Jaki plan powziął?
Jak się zachowywał król?
W jakim celu Bohun wyjechał z obozu?
Jak ten wyjazd zrozumiano?
Jak się odbywała ucieczka?
Jak się zachowało wobec ucieczki kozackiej wojsko polskie, dlaczego?
Jakie były rozmiary klęski?
Jak się zachowano po zwycięstwie, dlaczego?
Co się stało z Bohunem?
O czem świadczy dalsze jego życie?
Jakie były skutki wojen kozackich dla Polski i Kozaków?

Zebranie grupy XVII, jako całości:

Która akcja wybija się w tej grupie na plan pierwszy?
Jak się kończy akcja polityczna?
O ile to zakończenie możemy uważać za zupełne?
a) dla Rzeczypospolitej?
b) dla Kozaków?
Dzięki czemu Rzeczpospolita zwyciężyła?
Dlaczego Kozacy przegrali?

Jakie straty poniosła Rzeczpospolita wskutek wojen kozackich?
W jakim kierunku będzie musiała Rzeczpospolita wytężyć swoje siły?
Jak się kończy akcja miłosna?
Jaki udział w zakończeniu obydwóch akcyj biorą Zagłoba, Wołodyjowski, Rzędzian?
Jak się objawia przyjaźń?
Jak szlachetność w tej grupie?
Jaki nastrój panuje w rozdz. XXX?
Jakie się w nas budzą uczucia?
Jaką rolę odgrywa przyroda?
Jaką humor?
Jaką rozmowy?
Jak się przejawia życie wewnętrzne?
Czem się różni epilog pod względem formy od poprzednich rozdziałów?
Jakie uczucia w nas budzi?
Jakiego uczucia doznajemy po skończeniu powieści?
Jakie budzą się w nas myśli?
Jakie postanowienia?

Ćwiczenia: Rozmowa króla z księciem Jeremim
a) po uwolnieniu Zbaraża,
b) po zwycięstwie pod Beresteczkiem.

Opisz czyny Skrzetuskiego, Wołodyjowskiego i Zagłoby pod Beresteczkiem.

Opisz wesele Skrzetuskiego z Heleną.

Z wykresów: wykresy akcyj i poszczególnych osób.

Z rysunków: spotkanie się z Heleną, ucieczka chana.

Jako lektura uzupełniająca służyć może ze »Szkiców« Kubali: »Bitwa pod Beresteczkiem«,

VI.

Zebranie całości powieści.

Uwagi wstępne: Pytania, dotyczące całości powieści, wiążą się ściśle z IV częścią tej pracy, poświęconą metodzie rozbioru powieści. Celem ich jest retrospektywne i syntetyczne ujęcie zasadniczych, typowych zagadnień, by zdać sobie sprawę z istotnych cech powieści Sienkiewicza. Pytania te mogą być pożyteczne nietylko w klasie IV, ale też w klasie VIII przy obszernem i głębszem poznawaniu całej twórczości Sienkiewicza. Łatwo je też związać z pytaniami, dotyczącemi innych powieści, by w ten sposób na tle porównawczem czy to w zakresie twórczości Sienkiewicza czy innych autorów zapoznać się z twórczością powieściopisarską wogóle.

Pytania:

Czas:

Kiedy się odbywają wypadki, przedstawione w powieści?
Kiedy się rozpoczynają? kiedy kończą?
Jaki okres czasu autor pomija?
Wskaż ważniejsze daty.
Jakie pory roku poznajemy bliżej?
W których porach roku akcja się ożywia? Dlaczego?
W jakim zatem związku pozostaje akcja z porami roku?

Miejsce:

Gdzie się akcja rozpoczyna?
Jak się teren akcji zmienia, jak rozszerza?
Jakie ziemie polskie obejmuje?

Wskaż na mapie pochód Chmielnickiego.
Wskaż na mapie pochód księcia Jeremiego.
Wskaż na mapie drogę ucieczki Zagłoby z Heleną.
Wskaż na mapie drogę, którą odbyli: Zagłoba, Wołodyjowski i Rzędzian po Helenę i z powrotem.
W których miejscowościach zdarzyły się przełomowe wypadki?
Wskaż rzeki, miasta, które w akcji ważniejszą odgrywają rolę.
Przedstaw krajobraz poszczególnych terenów akcji.
O ile teren kraju wpływał na akcję?

Akcja:

Jakie akcje rozróżnić możemy w »Ogniem i mieczem«?
Którą z nich możemy uważać za główną akcję?
Przedstaw rozwój akcji politycznej ze względu na Chmielnickiego z uwzględnieniem zawiązania akcji, rozwoju, punktu kulminacyjnego, martwego, zwrotnego i rozwiązania.
Które osoby i w jakim stopniu biorą udział w tej akcji?
Przedstaw rozwój akcji politycznej ze względu na księcia Jeremiego (jak wyżej).
Które osoby i w jakim stopniu biorą udział w tej akcji?
Uwydatnij wzajemną zależność tych dwóch akcyj.
Przedstaw rozwój działań pokojowych (jak wyżej).
Które osoby i w jakim stopniu biorą w nich udział?
Uwydatnij wzajemną zależność trzech działań politycznych?
Jakie akcje podrzędne wiążą się z niemi?
Jaki udział w akcjach politycznych bierze Skrzetuski?

Czem się różni jego rola od roli Chmielnickiego, księcia Jeremiego i Kisiela?
Jaka akcja rozgrywa się obok akcyj politycznych?
Przedstaw rozwój akcji miłosnej ze względu na Skrzetuskiego, na Helenę; na Bohuna z uwzględnieniem zawiązania akcji, jej rozwoju, punktu kulminacyjnego, martwego, zwrotnego i rozwiązania.
Które osoby i w jakim stopniu biorą udział w tej akcji?
Wykaż punkty styczne i zależności akcji miłosnej w stosunku do politycznej.
Jakie akcje podrzędne łączą się z akcją miłosną?
Jaki udział biorą w akcjach i jak na nie wpływają masy:
a) Polacy?
b) Kozacy?
c) czerń?
d) Tatarzy?
Które akcje w powieści rozwijają się równolegle?
Jakie znaczenie ma zastosowanie równoległości akcyj w powieści?
Na czem polega symetrja w rozwoju akcji
a) ze względu na treść?
b) ze względu na postaci?
c) ze względu na kompozycję?
Wykaż chronologiczny układ wypadków.
Wskaż, w których grupach stosuje Sienkiewicz zasadę przestrzennego rozkładu akcyj?
Jaką rolę odgrywa w powieści przypadek?
W których wypadkach wpływa on na akcję rozstrzygająco?
Dzięki czemu zdarzenia przypadkowe nabierają cech prawdopodobieństwa?

Które wypadki związane są ze sobą przyczynowo?
Gdzie ten związek przyczynowy uwydatnia się najsilniej?
Które wypadki zależne są od warunków zewnętrznych?
Które od wewnętrznych poszczególnych postaci?
Na jakich wypadkach opiera się cała budowa powieści?
Na czem polega jedność akcji?
Która z postaci jest wyrazicielem jedności akcji?
O ile za taką postać można uważać
a) księcia Jeremiego?
b) Skrzetuskiego?
c) Chmielnickiego?
Którą z tych postaci możemy uważać za bohatera powieści?
Jaką rolę spełnia w powieści podział na rozdziały?
Jak są poszczególne rozdziały zbudowane?
Określ zasadnicze ich typy?
Jaką rolę spełnia podział na sceny?
Określ zasadnicze ich typy.
Jakich środków używa autor celem zaciekawienia nas?
Jakich celem wzruszenia nas?
Które wypadki najsilniej oddziałały na ciebie ze względu
a) na zaciekawienie?
b) na wzruszenie?
Które wypadki najmniejsze mają pod tym względem znaczenie?
Omów rozwój akcji powieści, uwzględniając wszystkie poruszone momenty, na podstawie wykresu.
Uzasadnij znaczenie podziału na grupy.

Postaci:

Wymień postaci ze świata
a) polskiego.
b) kozackiego.
c) tatarskiego.
Ułóż je w szereg ze względu na ich udział w akcji.
Podziel na postaci pierwszoplanowe, drugoplanowe i dalsze.
Które z postaci charakteryzuje Sienkiewicz bezpośrednio?
Jak charakterystyka bezpośrednia posługuje się opisem zewnętrznym, jak wewnętrznym?
Na co główną zwraca uwagę Sienkiewicz w opisie zewnętrznym?
Jakie znaczenie ma opis twarzy, postaci, kostjumu?
Jaką rolę w charakterystyce pośredniej spełnia
a) rozmowa?
b) czyny?
c) procesy wewnętrzne?
Czem się różnią poszczególne postaci pod względem zewnętrznym?

Książę Jeremi:

Opisz wygląd jego zewnętrzny.
Jakie sądy wypowiada o nim Sienkiewicz?
Jakie jego a) przyjaciele?
b) przeciwnicy?
c) wrogowie?
Jakie myśli, uczucia, postanowienia i pragnienia wypełniają jego duszę?
Jakich dokonywa czynów
a) jako gospodarz swych posiadłości?
b) jako zwierzchnik?
c) jako wódz?

d) jako polityk?
e) jako obywatel?
f) jako mąż i ojciec?

Określ motywy poszczególnych czynów.
Przedstaw jego cechy dodatnie i ujemne.
Oceń jego wartość.
O ile cechy wewnętrzne łączą się w nim z zewnętrznemi?
Jak wpływają na sąd o nim czynniki dekoracyjne?
O ile charakteryzuje go sposób mówienia?
Jaką rolę odgrywa on w powieści?
Jak się zmienia w ciągu powieści stosunek do niego autora i dlaczego?
Czego wyrazem ma być książę Jeremi w powieści?

Skrzetuski.

Przedstaw jego wygląd zewnętrzny.
Jakim zmianom ulega jego wygląd zewnętrzny?
Pod jakim wpływem zmienia się jego wygląd zewnętrzny?
O ile na stan jego wewnętrzny wpływają wypadki polityczne?
O ile miłość jego do Heleny?
Jaki udział bierze Skrzetuski w akcji politycznej?
Jaki w miłosnej?
W których wypadkach na rozwój tych akcyj wpływa decydująco?
W jakim stosunku pozostają u niego uczucia partjotyczne do osobistych?
Przedstaw chwile, w których te uczucia walczą w nim ze sobą?
Jakich czynów dokonał, opierając się na sile fizycznej?
Jakich opierając się na sile moralnej?
Które z tych czynów są ważniejsze?

Który z tych czynów uważasz za największy?
Jak się objawia u niego miłość?
Jaki był stosunek jego do
a) księcia Jeremiego?
b) przyjaciół?
c) wrogów?
Jaki był stosunek przyjaciół do niego?
Jaką rolę odgrywa modlitwa w jego życiu?
O ile można uważać Skrztuskiego za ideał rycerza polskiego?
O ile Sienkiewicz przy pomocy postaci Skrzetuskiego wypowiada swoje własne przekonania?

Chmielnicki.

Przedstaw wygląd zewnętrzny Chmielnickiego.
O ile się ten wygląd zewnętrzny zmienia i w jakich warunkach?
Jakie objawy zewnętrzne stale go charakteryzują?
Jakich czynów dokonywa Chmielnicki?
W jakim stosunku pozostają czyny jego do cech wewnętrznych?
O ile wygląd zewnętrzny jest wyrazem jego życia wewnętrznego?
Jak go charakteryzują
a) przyczyny, dla których rozpoczął walkę?
b) cele, do których dążył?
c) stosunek do króla?
d) poszczególnych magnatów?
e) chana, Tuhajbeja?
f) podwładnych mu pułkowników?
g) czerni?
h) Skrzetuskiego?
Jak go charakteryzuje sposób mówienia?
W których wypadkach wpływa Chmielnicki decydująco na rozwój akcji?

Jakie cechy występują w jego działalności?
Czego wyrazem jest postać Chmielnickiego?

Zagłoba.

Przedstaw jego wygląd zewnętrzny.
Jaką rolę odgrywają w powieści te cechy zewnętrzne?
O ile są źródłem komizmu, humoru?
O ile wyrazem komizmu i humoru są: jego słowa, jego myśli, jego uczucia, jego pragnienia, jego czyny?
Jaki nastrój wprowadza Zagłoba do powieści?
W jakich wypadkach wpływa na akcję decydująco?
Jak się Zagłoba zmienia w ciągu powieści i dlaczego?

Rzędzian:

Jaki wpływ ma na rozwój akcji Rzędzian?
Jakie pobudki wpływają na jego postępowanie?
Na czem polega jego komizm?
Jaki nastrój wprowadza postać jego do powieści?

Podbipięta:

Przedstaw jego wygląd zewnętrzny.
Jaką rolę odgrywają w akcji jego cechy zewnętrzne?
W jakim stosunku do cech zewnętrznych pozostają jego cechy wewnętrzne?
Jak go charakteryzują
a) jego słowa?
b) jego ślub?
c) stosunek do przyjaciół?
d) stosunek do Anusi?
e) jego czyny?

Które z wystąpień charakteryzuje go najsilniej?
O ile się postać jego rozwija w ciągu powieści?

Wołodyjowski:

Przedstaw jego wygląd zewnętrzny, jego stałe cechy.
Jakich czynów dokonał?
Jaki jest stosunek jego do kobiet?
W jakim stosunku do tych cech pozostaje jego wygląd zewnętrzny?
Jak się objawiała jego przyjaźń?
W których wypadkach udział jego w akcji jest decydujący?
Jak się Wołodyjowski zmienia w ciągu powieści i pod jakim wpływem?

Helena [1]).

Przedstaw jej wygląd zewnętrzny, zmiany w tym wyglądzie i ich przyczyny.
Jak się objawia jej życie wewnętrzne?
Na czem oparty jest stosunek do niej Skrzetuskiego i jej do Skrzetuskiego?
Jakie cechy charakteryzują ich miłość?
Na kogo miłość Heleny i Skrzetuskiego oddziałała uszlachetniająco?
Na czem polega wyższość Heleny nad Anusią?

Porównaj opis twarzy poszczególnych postaci.
O ile opis twarzy (portret) pozostaje w związku z charakterem tych postaci, ich działaniem i t. p.?
Czem się różnią od siebie poszczególne postaci?
Wymień szlachetne, piękne, bohaterskie czyny poszczególnych postaci.

[1]) W ten mniej więcej sposób należy scharakteryzować wszystkie postaci.

Wyjaśnij przyczyny tych czynów.
Wymień dodatnie cechy poszczególnych postaci i określ skutki tych cech.
Które z postaci zmieniają się w kierunku dodatnim w ciągu powieści?
Co wpływa na tę zmianę?
Które w kierunku ujemnym? Dlaczego?
Jaki jest stosunek poszczególnych postaci do Rzeczypospolitej?
Jakie cechy ujemne znaleść możemy u Polaków? U Kozaków?
Jakie dodatnie u Kozaków?
Jakie czyny były wynikiem cech ujemnych?
Które postaci uważasz za dodatnie, które za ujemne?
Które z postaci są dla nas sympatyczniejsze?
Oceń krótko poszczególne postaci przez dodanie określenia do nazwiska.
Ułóż je w szereg ze względu
a) na udział w akcji,
b) na wartość ich moralną.
Która z nich jest dla ciebie najsympatyczniejsza?
Czego przykładem mogą być dla nas te postaci?
Jakie ich cechy należałoby naśladować i jak?
W jaki sposób Sienkiewicz wprowadza postaci po raz pierwszy?
Wymień inne postaci drugo- i dalszorzędne?

Postaci drugorzędne, tłum.

Które z postaci drugorzędnych wpływają decydująco na rozwój wypadków?
Scharakteryzuj te postaci.
W których wypadkach wpływa na akcję decydująco »tłum«?
Scharakteryzuj »tłum« w »Ogniem i mieczem«?

Jaki jest stosunek tłumu do jednostek u Polaków?
Jaki u Kozaków?
Na jakich zasadach opiera się ten stosunek w obydwóch grupach?
Jak stosunek ten charakteryzuje poziom kulturalny tych dwóch grup?
Jaki wpływ na ten stosunek może mieć świadomość celu?
O ile z pośród grupy polskiej wyodrębnić można wojska księcia Jeremiego?

Bitwy:

Jakie bitwy opisuje Sienkiewicz w »Ogniem i mieczem«?
Zastosuj do każdego starcia odpowiednią nazwę i ułóż szereg synonimiczny.
Ułóż je w szereg ze względu
a) na udział ludzi według liczebności,
b) na ważność dla akcji,
c) na rozmiary walki (ilość ataków, czas trwania i t. d.).
O ile te zasady układu odpowiadają sobie?
Ułóż plany poszczególnych bitew i porównaj je.
Czem się różnią bitwy ze względu na teren?
Jak teren wpływa na przebieg walki, na sposób walki?
Czem się różnią bitwy ze względu
a) na przebieg walki?
b) na sposób walki?
Czem się różnią bitwy w otwartem polu od bitew w czasie oblężenia?
Z jakiego stanowiska opisuje Sienkiewicz bitwy?
Jaką rolę odgrywają wodzowie?
Jaką poszczególne postaci?
Jaką masy?

W których bitwach na pierwszy plan wysuwają się
a) zdolności wodzów?
b) czyny poszczególnych postaci?
c) czyny mas?
Jak na przebieg walki i jej sposoby wpływają:
a) pora dnia?
b) warunki atmosferyczne?
c) zjawiska świetlne?
Jak na przebieg i wyniki walki wpływają warunki psychiczne (stan duchowy)?
Jakim czynnikom zawdzięcza swe zwycięstwa książę Jeremi, jakim Chmielnicki?
Które z tych czynników uważasz za dodatnie, które za ujemne?
Które z tych czynników uznać można za pożyteczne w codziennem życiu?
Daj przykłady z życia, w którychby wystąpiły te czynniki odrębnie lub w skupieniu.
Jakie czynniki psychiczne działają w czasie walki u Polaków, jakie u Kozaków, jakie u Tatarów?
Które z tych czynników uważasz za dodatnie, które za ujemne?
Jak ustawiczne walki wpłynęły na ludzi, biorących w nich udział?
Jakie wyrobiły w nich cechy dodatnie, jakie ujemne?
Które należy stosować w życiu i jak?
Wymień czyny poszczególnych postaci, w których występuje na plan pierwszy
a) siła fizyczna,
b) siła duchowa.
Ułóż je w szereg.
Który z tych czynów uważasz
a) za największy?
b) za najważniejszy?

Dlaczego?
Czemu zawdzięcza dokonanie swych czynów wybrany przez ciebie bohater?
Które czyny pragnąłbyś naśladować?
Które z cech, charakteryzujących poszczególnych bohaterów, pragnąłbyś w sobie wyrobić?
Cobyś mógł przy pomocy tych cech osiągnąć ze względu a) na siebie?
b) na Ojczyznę?
Przedstaw zwyczaje wojenne
a) Polaków,
b) Kozaków,
c) Tatarów.
Jakie cechy powinny zdobić dobrego wodza? dobrego żołnierza?
Które z tych cech są ważne i dziś jeszcze?
Daj przykłady, wykazujące zastosowanie ich w życiu.
Czem się walki dawniejsze różnią od dzisiejszych sposobów walczenia?
Czego wymagały dawne walki?
Czego współczesne?
Jakie cechy pozostały wspólne?

Zwyczaje i obyczaje:

Jakie strony życia przedstawia Sienkiewicz w »Ogniem i mieczem«?
Jakie poznajemy zwyczaje domowe, rodzinne, publiczne?
Jakie na wsi, jakie w mieście?
Jakie pokojowe, jakie wojenne?
Które objawy życia przeważają, dlaczego?
Scharakteryzuj
a) szlachtę kresową, jej zwyczaje, życie.
b) magnatów na kresach, ich zasługi i błędy,

c) życie polityczne szlachty,
d) magnatów, ich programy polityczne,
e) rolę króla,
f) drobną szlachtę, jej dążenia,
g) chłopów, ich rolę,
h) mieszczan, ich rolę i znaczenie,
i) Żydów, ich rolę i położenie na kresach,
j) życie dworskie,
k) życie Kozaków w czasach pokoju.

Jaką rolę odgrywali w życiu mężczyźni, jaką kobiety?
Scharakteryzuj zwyczaje polskie, kozackie.
Co je charakteryzuje w stosunku do zwyczajów współczesnych?
Na czem polega różnica?
Scharakteryzuj poziom umysłowy Polaków XVII w.
Scharakteryzuj życie religijne szlachty XVII w.
Jakie znaczenie mają wierzenia, przesądy, zabobony i t. p. w życiu ludzi XVII w.?
Wskaż miejsca, w których występuje pobożność poszczególnych postaci?
W jakich wypadkach występuje pobożność?
Czego szukają poszczególne postaci w modlitwie?
Co znajdują?
Jak na nie modlitwa działa?
W których wypadkach modlitwa była
a) pociechą,
b) umocnieniem,
c) ratunkiem,
d) wpłynęła rozstrzygająco na postępowanie danej postaci.

Który moment uważasz pod tym względem za najsilniejszy?

Jaką zatem rolę odgrywała modlitwa w życiu ludzi XVII w.?
Wskaż podobne momenty w swojem życiu.
Ułóż opowiadanie, w którem modlitwa odgrywa decydującą rolę?
Kto jest wyrazem miłości małżeńskiej?
Jak się w powieści przejawia miłość księcia Jeremiego do żony?
Jak się przejawia miłość córki do ojca?
Jak się przejawiała przyjaźń w powieści?
Jakie czyny zawdzięczamy uczuciu przyjaźni?
Jak przyjaźń wpłynęła na rozwój akcji?
Które osoby i jak się zmieniały pod wpływem przyjaźni?
Które z czynów dokonanych pod wpływem przyjaźni uważasz za największe?
Które z przejawów przyjaźni zastosowałbyś i dziś w życiu?
Daj obrazek przyjaźni na tle stosunków szkolnych.

Przyroda:

Wskaż miejsca, w których przyroda daje tylko opis?
W których miejscach przyroda
a) wytwarza nastrój?
b) przygotowuje do akcji?
c) charakteryzuje akcję lub ją wzmacnia?
d) charakteryzuje postaci?
Czem się różnią od siebie opisy pór roku i dni?
Wyszukaj obrazy słoneczne i określ ich znaczenie.
Wyszukaj obrazy nocne i określ ich znaczenie.
Iloraką rolę spełniają zjawiska świetlne
a) w opisach przyrody?
b) w opisach postaci?

c) w opisach bitew?
d) w opisach innych wypadków?

Jaką rolę odgrywają wrażenia wzrokowe, słuchowe?

Jak Sienkiewicz przedstawia przestrzeń?

Jakich wogóle środków używa Sienkiewicz w opisach przyrody?

Zgodność, kontrast, stopniowanie.

Gdzie posługiwał się Sienkiewicz prawem zgodności i co przez to osiągnął?

Wykaż, jakie znaczenie ma zastosowanie prawa kontrastu

a) w układzie postaci; zestaw przeciwstawione sobie pary w obydwu obozach, w poszczególnych obozach,
b) w układzie poszczególnych akcyj w stosunku do obydwóch obozów, w poszczególnych obozach,
c) w charakterystyce mas,
d) w opisach bitew,
e) w życiu religijnem,
f) w kulturze dwu obozów,
g) w obrazach przyrody,
h) w zestawianiu 1) sytuacyj, 2) scen, 3) wypadków,
j) w kompozycji powieści (budowie rozdziałów, układzie grup i t. p.).

Jak użycie kontrastu wpływa na nasze uczucia?

Kiedy użycie kontrastu najsilniej nas wzruszyło?

Wykaż, jakie znaczenie ma zastosowanie prawa stopniowania

a) w przedstawianiu poszczególnych wypadków, scen, sytuacyj,
b) w opisie bitew,

c) w rozwoju akcyj,
d) w charakteryzowaniu poszczególnych postaci?
e) w wywoływaniu uczuć i nastrojów,
f) w kompozycji powieści.

Język:

Czem się różni język w »Ogniem i mieczem« od języka powszedniego?
Wskaż ważniejsze przenośnie, porównania, harmonję naśladowczą, wykaż ich rolę i znaczenie.
Wskaż miejsca, w których język służy do wyrażenia grozy, radości, gniewu, humoru, smutku, niepokoju, przerażenia, miłości, nienawiści, dzikości, rozpaczy, zachwytu, siły woli, słabości i t. p.
Jak środki językowe odtwarzają walkę duszną?
Czem się różni język w »Ogniem i mieczem« od języka dzisiejszego?
Dlaczego autor używa i jakich wyrazów staropolskich obcych i t. p.?
Wykaż różnicę w sposobie wyrażania się poszczególnych postaci.
Jak język charakteryzuje
a) szlachtę XVII w.?
b) lud?
c) duchowieństwo?
Jak język wyraża ruch, szybkość, zgiełk, walkę i t. p.?
Do czego służy Sienkiewiczowi czas teraźniejszy historyczny, czas przeszły dokonany i niedokonany?
Wskaż miejsca, w których przeważają
a) zdania urwane lub zwarte, krótkie, i określ ich celowość;

b) zdania złożone, i określ ich charakter i cel.
Daj przykłady na zdania łączne, wynikowe, przeciwstawne, okresy i wyjaśnij ich związek z treścią, akcją powieści i t. p.
Wykaż na przykładach znaczenie akcentu logicznego i uczuciowego.
Zbadaj celowość przestankowania.
Wybierz z poszczególnych rozdziałów synonimy i ułóż je w szeregi [1]).
Wybierz wyrazy podrzędne, współrzędne, nadrzędne.
Wybierz wyrazy sprzeczne i krzyżujące się.
Wybierz miejsca, w których odczuć można działanie rytmu.
Oceń na czem polega bogactwo języka Sienkiewicza.

Uczucia:

Jakie uczucia budzą się w nas w trakcie czytania »Ogniem i mieczem«?
Które sytuacje, sceny, zdarzenia, postaci wywołują w nas: smutek, wstręt, grozę, upokorzenie, rozpacz, oburzenie, przerażenie, niepokój, gniew, które dumę, radość, litość, zachwyt, zadowolenie, humor?
Które pobudzają nas do czynów?
Do jakich czynów?
Jakie uczucia zbudziły się w tobie po przeczytaniu powieści?
Jakie pragnienia, plany, myśli obudziły się w tobie?
Jaką rolę chciałbyś odegrać w powieści i dlaczego?

[1]) Te ćwiczenia stosować należy przy każdym rozdziale.

Myśl przewodnia:

Czego się możemy nauczyć z przebiegu akcji?
Z postępowania poszczególnych osób?
O ile do powieści Sienkiewicza zastosować można pojęcie winy i kary?
Jakbyś pokierował wypadkami, gdyby to od ciebie zależało?
Cobyś zmienił, co zostawił?
Jakie wnioski wyciągnąć możemy z powieści w stosunku do a) wieku XVII?
b) do czasów współczesnych?
Jaki cel zatem mógł mieć Sienkiewicz, pisząc »Ogniem i mieczem«?
Jakie cechy powinien zdaniem Sienkiewicza mieć dobry obywatel?

Powieść historyczna:

Zbierz wszystkie cechy, dowodzące, że »Ogniem i mieczem« jest powieścią historyczną.
Spróbuj określić, co to jest powieść historyczna.
Jakie znaczenie mają powieści historyczne?
Co zawdzięczasz »Ogniem i mieczem«?

SPIS TREŚCI.

Wstęp 5
I. Psychologja młodzieży 6
II. Sądy krytyki literackiej o »Ogniem i mieczem« . . 10
III. »Ogniem i mieczem« a młodzież 26
IV. Metoda rozbioru 37
V. Rozbiór metodyczny 56
Grupa I. (tom I. rozdz. 1. 2.) 59
» II. (rozdz. 3. 4.) 74
» III. (rozdz. 5. 6.) 84
» IV. (rozdz. 7.) 91
» V. (rozdz. 8—15.) 95
» VI. (rozdz. 16.) 112
» VII. (rozdz. 17—21.) 116
» VIII. (rozdz. 22—32.) 125
» IX. (rozdz. 33.) 143
» X. (tom II. rozdz. 1—3.) 151
» XI. (rozdz. 4—8.) 154
» XII. (rozdz. 9. 10.) 161
» XIII. (rozdz. 11—14.) 165
» XIV. (rozdz. 15—20.) 171
» XV. (rozdz. 20—23.) 181
» XVI. (rozdz. 24—29.) 188
» XVII. (rozdz. 30, epilog) 211
Zebranie całości powieści 217
Spis treści 237
Wykres akcyj 239

Objaśnienia do wykresu rozwoju akcyj w „Ogniem i mieczem“ Henryka Sienkiewicza.

(Patrz str. 49).

Cyfry rzymskie oznaczają tytuły grup, cyfry arabskie poszczególne rozdziały tomu I i II.

Linja podwójna przedstawia rozwój akcji miłosnej, ponad poziomem oznacza dodatni jej rozwój ze względu na postaci Skrzetuskiego i Heleny, poniżej poziomu jej rozwój ujemny. Ciągłość tej linji wyraża wysunięcie akcji miłosnej na plan pierwszy lub równoległe jej traktowanie z akcją polityczną, kreskowanie zaś pominięcie jej prawie zupełne w danych rozdziałach.

Linja czarna odtwarza rozwój akcji politycznej ze stanowiska interesów polskich, poniżej poziomu jej przebieg ujemny, powyżej dodatni, przerywanie jej wyraża usunięcie akcji politycznej na plan dalszy.

PG
7158
S4
04236
1910
c.1
ROBA